ماشاء الله لا قوة الا بالله

حسب الارشاد اخی المعظم جناب حاجی محمد عبد القیوم صاحب تاجر کتب کلکتہ ویلیسلی اسکوائر نمبر ۱۴

مجموعہ پنج گنج

تکملۂ مفید

باہتمام کمترین محمد قمر الدین بن جناب حاجی شیخ محمد یعقوب صاحب مرحوم مالک مطبع احمدی

در مطبع قیومی واقع کانپور مطبوع گردید

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله على ما خلق الإنسان وأنطق له اللسان بكلمات مؤتلفة من لغات مختلفة ليعبر بها عما في الصدور من الحاجات في مجاري الأمور والعادات والصلوة على رسوله محمد سيد البشر المخصوص بطيب النشر وعلى آله وأصحابه دعاة الأنام وهداة الإسلام

بدانکه این کتابیست مبوب و مفصل در تصریف سخن عرب
که جمله وی پنج باب ست و مضمون هر باب مشتمل بر پنج
فصل ست و نام وی پنج گنج ست **باب اول**
در شناختن مجاری صرف افعال و اسما و در وی پنج فصل است
فصل اول در ذکر ماضی **فصل دوم** در ذکر مستقبل **فصل سوم**
در ذکر امر و نهی **فصل چهارم** در ذکر اسم فاعل
و اسم مفعول **فصل پنجم** در شناختن خاصیت بابها و آنچه
بدان تعلق دارد و چون مضمون این باب در فاتحة المصادر مقدم
شده است درین محل فروگذاشته شد تا کتاب دراز نگردد
باب دوم در شناختن اجناس اسما و افعال و صرف
آن و درین باب پنج فصل ست **فصل اول** در کمیت
اجناس و معرفت آن بدانکه جمله افعال متصرفه و اسمای
متمکنه بر چهار گونه است صحیح و مهموز و معتل و مضاعف
اما صحیح آن باشد که حرفی از حروف اصلی وی حرف
علت و همزه و دو حرف صحیح وی از یک جنس نباشد

چون ضَرَبَ و بَعثَرَ و رَجُلٌ و جَعفَرٌ و سَفَرجَلٌ و مهموز آن
باشد که حرفی از حروف اصلی وی همزه باشد و آن بر سه نوع است
مهموز فا چون اَمَرَ و اَمرٌ و مهموز عین چون سَأَلَ و رَأسٌ و مهموز
لام چون قَرَأَ و کَلأٌ و معتل آن باشد که حرفی از حروف اصلی
وی حرف علت باشد و حروف علت سه است واو و الف
و یا که مجموع وی وای باشد و معتل بر دو گونه است معتل بیک
حرف و معتل بدو حرف معتل بیک حرف بر سه گونه است
معتل فا چون وَعَدَ و یَسَرَ و وَعدٌ و یُسرٌ و معتل عین چون قالَ
و باعَ و بابٌ و نابٌ و معتل لام چون دَعَا و رَمَی و دَلوٌ و ظَبیٌ
و معتل بدو حرف دو نوع است لفیف مفروق و لفیف مقرون
اما لفیف مفروق آن باشد که بجای فای فعل و لام فعل
وی حرف علت باشد چون وَشیٌ و وَحیٌ و لفیف مقرون
آن باشد که بجای عین فعل و لام فعل وی حرف علت باشد چون
طَوی و طَیٌّ و مضاعف آن باشد که دو حرف صحیح وی
از یک جنس باشد و آن بر دو نوع است مضاعف ثلاثی و مضاعف

رباعی اما مضاعف ثلاثی آن باشد که عین ولام وی از یک جنس
باشد چون فَرَّ وعَدَّ که در اصل فَرَرَ وعَدَدَ بوده است ومضاعف
رباعی آن باشد که فا ولام اول وعین ولام ثانی وی از یک جنس باشد
چون زَلْزَلَ وذَبْذَبَ **فصل دوم** در صرف مهموز بدانکه صرف
مهموز با صرف صحیح برابر باشد مگر جای چند که بدو اصل بیرون آید

اصل اول هر همزهٔ منفرده که ساکن باشد در اسم یا در فعل روا
باشد که او را بدل کنند بحرف علت بروفق حرکت ماقبل همزه چون
رَاسٌ وکَاسٌ وبُوسٌ وذِیبٌ وبِیرٌ ویَاخُذُ ویُوخَذُ وشِیتَ
که در اصل رَأْسٌ وکَأْسٌ وبُؤْسٌ وذِئْبٌ وبِئْرٌ ویَأْخُذُ ویُؤْخَذُ
وشِئْتَ بوده است **اصل دوم** هر جا که دو همزه در اول کلمه آیند
وهمزهٔ اول متحرک باشد ودوم ساکن واجبست که همزهٔ دوم را بدل
کنند بحرف علت بروفق حرکت همزهٔ اول چون آمَنَ واُومِنَ
وایمَانًا که در اصل أَأْمَنَ وأُؤْمِنَ وإِئْمَانًا بوده است ابدال
در اصل اول جائز است وابراز نیز ودر اصل دوم واجب واین
حکم در همه بابها مطرد است **قانون** اگر همزهٔ منفرده متحرک باشد

وماقبل آن ساکن روا باشد که حرکت همزه نقل کرده بماقبل دهند وهمزه را
حذف کنند برای تخفیف چون یَسَلُ وقَدَفْلَحَ که در اصل یَسْأَلُ وقَدْ أَفْلَحَ
بوده است **فصل سوم** در صرف معتل بدانکه حرف
علت را در کلام عرب ثقیل دارند ازینجهت گاهی ویرا حذف کنند
وگاهی بدل وگاهی ساکن وثقیل ترین ایشان واو است پس یا
پس الف والف همیشه ساکن باشد بی ضغطه زبان چون ما ولا
وهرچه متحرک باشد بصورت الف ویا ساکن بضغطه بود همزه باشد
چون اَمَرَ وسَأَلَ وقَرَأَ ورَأْسٌ وبُؤْسٌ وذِئْبٌ واو اخت
ضمه بود والف اخت فتحه ویا اخت کسره بدانکه صرف معتل
فا با صرف صحیح برابر باشد مگر جای چند که درین محل یاد کنیم ان شاء الله
تعالی اول آنکه چون فا کلمه واو باشد در باب فَعَلَ یَفْعِلُ بفتح العین
فی الماضی وکسرها فی الغابر ودر باب فَعِلَ یَفْعِلُ بکسر العین فیهما آن واو
از مستقبل بیفتد چون وَجَبَ یَجِبُ ووَمِقَ یَمِقُ که در اصل
یَوْجِبُ ویَوْمِقُ بوده است **قانون** هر واو که میان یا
وکسره لازم افتد وحرکت یا مخالف واو بود آن واو بیفتد چون یَعِدُ

احتراز شد از یُوْجِلُ که واو میان کسره نیست

ومانند آن وچون واو از یَعِدُ بیفتد از تَعِدُ و اَعِدُ و نَعِدُ نیز بیفتد
تا حکم باب مختلف نگردد اگرچه واو میان یا و کسره نیست و در یُوجِبُ
واو نیفتاد زیرا که حرکت یا موافق واو ست وچون واو از مستقبل
بیفتد روا باشد که از مصدر را ونیز بیفتد چون یَعِدُ عِدَةً ویَزِنُ زِنَةً

قانون فعل از وجه اعلال اصل ست ومصدر فرع وی واین نزدیک
کوفیان ست ونزدیک بصریان مصدر اصل ست وفعل فرع وی از
وجه اشتقاق چون خواهند که فرع را با اصل برابر کنند اینها را در تصحیح
واعلال بر یکدیگر قیاس کنند چون قَامَ قِیَامًا وقَاوَمَ قِوَامًا واو در
قِیَامًا متغیر شد زیرا که در قَامَ متغیر شده است ودر قِوَامًا بسلامت
ماند از انچه در قَاوَمَ سالم مانده است **دوم** آنکه واو یا گردد در مصدر
باب افعال واستفعال چون اَوْقَدَ اِیْقَادًا واِسْتَوْقَدَ
اِسْتِیْقَادًا **قانون** هر واو که ساکن باشد وماقبل او مکسور آن
واو یا گردد چون مِیْزَانٌ واِیْجَلْ که در اصل مِوْزَانٌ و
اِوْجَلْ بوده است **سوم** آنکه واو یا گردد چون علامت استقبال
بضم شود چون یُوسِرُ ویُوقِنُ که در اصل یُیْسِرُ یُیْقِنُ بوده است

قانون هر یاکه ساکن باشد وماقبل آن مضموم آن یا واو گردد چنانکه
بالا گذشت **چهارم** آنکه هر واو و یاکه در فاء کلمه باب افتعال اصلی باشد تاگردد
وتا در تا مدغم شود چون اِتَّقَدَ یَتَّقِدُ اِتِّقَادًا و اِتَّسَرَ یَتَّسِرُ اِتِّسَارًا
در صرف معتل عین همه باب تعلیل وتغییر بسیار افتد مگر در باب تفعیل
وتفعّل وتفاعل ومفاعلة که صرف این چهار باب باصرف صحیح برابر باشد
وسیاقت صرف وی اینست از باب فَعَلَ یَفْعُلُ بفتح العین فی الماضی
وضمها فی الغابر چون اَلْقَوْلُ گفتن **اثبات فعل ماضی معروف**
قَالَ قَالَا قَالُوْا قَالَتْ قَالَتَا قُلْنَ قُلْتَ قُلْتُمَا قُلْتُمْ قُلْتِ قُلْتُمَا
قُلْتُنَّ قُلْتُ قُلْنَا **اثبات فعل ماضی مجهول** قِیْلَ قِیْلَا
قِیْلُوْا قِیْلَتْ قِیْلَتَا قُلْنَ قُلْتَ قُلْتُمَا قُلْتُمْ قُلْتِ قُلْتُمَا قُلْتُنَّ
قُلْتُ قُلْنَا **اثبات فعل مضارع معروف** یَقُوْلُ
یَقُوْلَانِ یَقُوْلُوْنَ تَقُوْلُ تَقُوْلَانِ یَقُلْنَ تَقُوْلُ تَقُوْلَانِ
تَقُوْلُوْنَ تَقُوْلِیْنَ تَقُوْلَانِ تَقُلْنَ اَقُوْلُ نَقُوْلُ **اثبات**
فعل مضارع مجهول یُقَالُ یُقَالَانِ یُقَالُوْنَ تُقَالُ
تُقَالَانِ یُقَلْنَ تُقَالُ تُقَالَانِ تُقَالُوْنَ تُقَالِیْنَ تُقَالَانِ

تقلن اُقال نُقال **نفی تاکید بلن در فعل مستقبل معروف**

لن یقول لن یقولا لن یقولوا لن تقول لن تقولا لن یقلن لن

تقول لن تقولا لن تقولوا لن تقولی لن تقولا لن تقلن لن اقول

لن نقول **نفی تاکید بلن در فعل مستقبل مجهول** لن یُقال

لن یُقالا لن یُقالوا لن تُقال لن تُقالا لن یُقلن لن تُقال لن تُقالا

لن تُقالوا لن تُقالی لن تُقالا لن تُقلن لن اُقال لن نُقال **نفی جحد**

بلم در فعل مضارع معروف لم یقل لم یقولا لم یقولوا

لم تقل لم تقولا لم یقلن لم تقل لم تقولا لم تقولوا لم تقولی

لم تقولا لم تقلن لم اقل لم نقل **نفی جحد بلم در فعل مضارع**

مجهول لم یُقل لم یُقالا لم یُقالوا لم تُقل لم تُقالا لم یُقلن

لم تُقل لم تُقالا لم تُقالوا لم تُقالی لم تُقالا لم تُقلن لم اُقل لم نُقل

لام تاکید با نون ثقیله در فعل مستقبل معروف

لیقولنّ لیقولانّ لیقولُنّ لتقولنّ لتقولانّ لیقلنانّ لتقولنّ

لتقولانّ لتقولُنّ لتقولِنّ لتقولانّ لتقلنانّ لاقولنّ لنقولنّ

لام تاکید با نون ثقیله در فعل مستقبل مجهول لیُقالنّ

لَتُقَالَانِّ لَتُقَالُنَّ لَتُقَالَنَّ لَتُقَالَانِّ لَيُقْلَنَانِّ لَتُقَالَنَّ لَتُقَالَانِّ

لَتُقَالُنَّ لَتُقَالِنَّ لَتُقَالَانِّ لَتُقْلَنَانِّ لَأُقَالَنَّ لَنُقَالَنَّ لامِ تاکید

بانون خفیفہ در فعل مستقبل معروف لَيَقُولَنْ لَيَقُولُنْ لَتَقُولَنْ لَتَقُولَنْ

لَتَقُولُنْ لَتَقُولِنْ لَأَقُولَنْ لَنَقُولَنْ لامِ تاکید بانون خفیفہ در فعل

مستقبل مجہول لَيُقَالَنْ لَيُقَالُنْ لَتُقَالَنْ لَتُقَالُنْ لَتُقَالَنْ لَتُقَالِنْ

لَأُقَالَنْ لَنُقَالَنْ امر حاضر معروف قُلْ قُولَا قُولُوا قُولِي قُولَا قُلْنَ

امر حاضر مجہول لِتُقَلْ لِتُقَالَا لِتُقَالُوا لِتُقَالِي لِتُقَالَا لِتُقَلْنَ

امر غائب معروف لِيَقُلْ لِيَقُولَا لِيَقُولُوا لِتَقُلْ لِتَقُولَا لِيَقُلْنَ

لِأَقُلْ لِنَقُلْ امر غائب مجہول لِيُقَلْ لِيُقَالَا لِيُقَالُوا لِتُقَلْ

لِتُقَالَا لِيُقَلْنَ لِأُقَلْ لِنُقَلْ امر حاضر معروف بانون ثقیلہ

قُولَنَّ قُولَانِّ قُولُنَّ قُولِنَّ قُولَانِّ قُلْنَانِّ امر حاضر مجہول بانون

ثقیلہ لِتُقَالَنَّ لِتُقَالَانِّ لِتُقَالُنَّ لِتُقَالِنَّ لِتُقَالَانِّ لِتُقَلْنَانِّ امر غائب

معروف بانون ثقیلہ لِيَقُولَنَّ لِيَقُولَانِّ لِيَقُولُنَّ لِتَقُولَنَّ

لِتَقُولَانِّ لِيَقُلْنَانِّ لِأَقُولَنَّ لِنَقُولَنَّ امر غائب مجہول بانون ثقیلہ

لِيُقَالَنَّ لِيُقَالَانِّ لِيُقَالُنَّ لِتُقَالَنَّ لِتُقَالَانِّ لِيُقَلْنَانِّ لِأُقَالَنَّ لِنُقَالَنَّ

امر حاضر معروف بانون خفیفه قُولَن قُولُن قُولِن امر حاضر
مجهول بانون خفیفه لِتُقَالَن لِتُقَالُن لِتُقَالِن امر غائب معروف
بانون خفیفه لِیَقُولَن لِیَقُولُن لِتَقُولَن لِاَقُولَن لِنَقُولَن امر غائب مجهول
بانون خفیفه لِیُقَالَن لِیُقَالُن لِتُقَالَن لِاُقَالَن لِنُقَالَن نهی حاضر
معروف لَاتَقُلْ لَاتَقُولَا لَاتَقُولُوا لَاتَقُولِی لَاتَقُولَا لَاتَقُلْنَ
نهی حاضر مجهول لَاتُقَلْ لَاتُقَالَا لَاتُقَالُوا لَاتُقَالِی لَاتُقَالَا
لَاتُقَلْنَ نهی غائب معروف لَایَقُلْ لَایَقُولَا لَایَقُولُوا
لَاتَقُلْ لَاتَقُولَا لَایَقُلْنَ لَااَقُلْ لَانَقُلْ نهی غائب مجهول
لَایُقَلْ لَایُقَالَا لَایُقَالُوا لَاتُقَلْ لَاتُقَالَا لَایُقَلْنَ لَااُقَلْ لَانُقَلْ
نهی حاضر معروف بانون ثقیله لَاتَقُولَنَّ لَاتَقُولَانِّ لَاتَقُولُنَّ
لَاتَقُولِنَّ لَاتَقُولَانِّ لَاتَقُلْنَانِّ نهی حاضر مجهول بانون ثقیله
لَاتُقَالَنَّ لَاتُقَالَانِّ لَاتُقَالُنَّ لَاتُقَالِنَّ لَاتُقَالَانِّ لَاتُقَلْنَانِّ نهی
غائب معروف بانون ثقیله لَایَقُولَنَّ لَایَقُولَانِّ لَایَقُولُنَّ
لَاتَقُولَنَّ لَاتَقُولَانِّ لَایَقُلْنَانِّ لَااَقُولَنَّ لَانَقُولَنَّ نهی غائب
مجهول بانون ثقیله لَایُقَالَنَّ لَایُقَالَانِّ لَایُقَالُنَّ لَاتُقَالَنَّ لَاتُقَالَانِّ

نہی حاضر معروف بانون خفیفہ لَا نُقالَنّ لَا اُقالَنّ لَا یُقلنانِ

نہی حاضر مجہول بانون خفیفہ لَا تقولِن لَا تقولُن لَا تقولَن

نہی غائب معروف بانون خفیفہ لَا تُقالِن لَا تُقالُن لَا تُقالَن

نہی غائب لَا نقولَن لَا اقولَن لَا تقولَن لَا یقولُن لَا یقولَن

مجہول بانون خفیفہ لَا یُقالَن لَا یُقالُن لَا تُقالَن لَا اُقالَن لَا نُقالَن

اسم فاعل قائِل قائِلانِ قائِلون قائِلة قائِلتانِ قائِلات

اسم مفعول مَقول مَقولانِ مَقولون مَقولة مَقولتانِ مَقولات

قانون قال در اصل قَوَل بود واو الف گشت قال شد زیراکہ ہر واو و یاکہ متحرک باشد و ما قبل آن مفتوح و کلمہ از التباس مفرد ایمن باشد و در ان کلمہ تعلیلی دیگر از جنس وی نیفتادہ باشد و در معنی آن واو و یاکہ تصحیح آن ضروریست نباشد و نیز مصدر و جمع نباشد آن واو و یا الف گردد چون قال و باع و باب و ناب و دعا و رمی و ہدی واو در دعوا و یا در رمیا الف نگشت زیراکہ از التباس مفرد ایمن نیست و در طوی و روی الف نگشت زیراکہ تعلیل دیگر از جنس وی افتادہ است و در عور و صید و عین الف نگشت زیراکہ در معنی اعورّ و اصیدّ

عور: یکچشم شدن ۱۲

واعین است ودر دوران وجولان الف نگشت زیراکه مصدرست ودر
حوکة وشوکة الف نگشت زیراکه جمع است قُلن گفتند آن ہمہ نان کہ در اصل
قوُلن بوده است نقل کرده از قَوُلن به قوُلن آوردند واو اخت ضمہ بود
ضمہ دیگر بروی دشوار داشتند نقل کرده بماقبل دادند وساکن بهم آمدند واو افتاد
قُلن شد **سوال** از قَوُلن به قوُلن چرا نقل کردند **جواب** زیراچه واو
خواست که الف شده بیفتد ودلیلی نبود بر حذف او پس ضمه را آوردند تا دلیل
باشد بر حذف او ودیگر اخوات او را همبرین قیاس کنند قِیل در اصل قُوِل
بود واو حرف علت ضعیف وکسره حرکت قوی ست حرف ضعیف حرکت قوی را
احتمال نتوانست کرد کسره بر واو دشوار داشتند نقل کرده بماقبل دادند بعد از آنکه حرکت
ماقبل او را بجهت کسرهٔ ماقبل یا گشت قِیل شد یقول در اصل یقوُل بود
حرکت او نقل کرده بماقبل دادند یقُول شد برای موافقت باب اگر منظور
موافقت باب نبودی اعلال نشدی زیراکه اگر ماقبل او ویا ساکن باشد
حرکت بران ثقیل ندارند حکم آن او ویا حکم حرف صحیح باشد چون دلو و
ظبی یقال در اصل یقوُل بود فتحه واو نقل کرده بقاف دادند واو در اصل
متحرک بود وماقبل او اکنون مفتوح گشت او را بالف بدل کردند یقال شد

سوال فتحهٔ واو یَقُوْلُ چرا نقل کرده بقاف اند جواب از برای آنکه
مجهول از معروف ساخته میشود چون در معروف نقل کرده اند در مجهول نیز نقل کردند
تا حکم هر دو یکی شود بدانکه هر جا که لام کلمه ساکن باشد در معتل عین آن عین
از جهت اجتماع ساکنین بیفتد چون لَمْ یَقُلْ و لَمْ یَبِعْ وَلَا تَقُلْ وَلِیَقُلْ
وَقُلْ وَقُلْنَ وَلِیَقُلْنَ وَلَا تَقُلْنَ قَائِلٌ در اصل قَاوِلٌ بود واو همزه گشت
قَائِلٌ شد زیرا که هر واو و یا که در طرف افتد یا نزدیک طرف و بعد الف زائد باشد
همزه گردد چون قَائِلٌ و بَائِعٌ و دُعَاءٌ و بِنَاءٌ و اِعْلَاءٌ و اِسْتِعْلَاءٌ مَقُوْلٌ
در اصل مَقْوُوْلٌ بود حرکت واو نقل کرده بقاف اند برای موافقت باب
دو ساکن بهم آمدند یکی را بیفگندند مَقُوْلٌ شد بعضی واو اول را حذف کردند
زیرا که واو دوم علامت است وَالْعَلَامَةُ لَا تُحْذَفُ و بعضی واو آخر را
حذف کردند زیرا که زیاده است وَالزَّائِدُ اَوْلٰی بِالْحَذْفِ **صرف**
معتل عین یائی از باب فَعَلَ یَفْعِلُ بفتح العین فی
الماضی و کسرها فی الغابر چون اَلْبَیْعُ خریدن و فروختن **اثبات**
فعل ماضی معروف بَاعَ بَاعَا بَاعُوْا بَاعَتْ بَاعَتَا بِعْنَ
بِعْتَ بِعْتُمَا بِعْتُمْ بِعْتِ بِعْتُمَا بِعْتُنَّ بِعْتُ بِعْنَا **اثبات**

فعل ماضی مجهول بِیعَ بِیعَا بِیعُوا بِیعَتْ بِیعَتَا بِعْنَ بِعْتَ
بِعْتُمَا بِعْتُمْ بِعْتِ بِعْتُمَا بِعْتُنَّ بِعْتُ بِعْنَا اثبات فعل
مضارع معروف یَبِیعُ یَبِیعَانِ یَبِیعُونَ تَبِیعُ تَبِیعَانِ
یَبِعْنَ تَبِیعُ تَبِیعَانِ تَبِیعُونَ تَبِیعِینَ تَبِیعَانِ تَبِعْنَ اَبِیعُ نَبِیعُ
اثبات فعل مضارع مجهول یُبَاعُ یُبَاعَانِ یُبَاعُونَ تُبَاعُ
تُبَاعَانِ یُبَعْنَ تُبَاعُ تُبَاعَانِ تُبَاعُونَ تُبَاعِینَ تُبَاعَانِ تُبَعْنَ
اُبَاعُ نُبَاعُ نفی تاکید بلن در فعل مستقبل معروف لَنْ یَبِیعَ
لَنْ یَبِیعَا لَنْ یَبِیعُوا لَنْ تَبِیعَ لَنْ تَبِیعَا لَنْ یَبِعْنَ لَنْ تَبِیعَ لَنْ تَبِیعَا
لَنْ تَبِیعُوا لَنْ تَبِیعِی لَنْ تَبِیعَا لَنْ تَبِعْنَ لَنْ اَبِیعَ لَنْ نَبِیعَ نفی تاکید
بلن در فعل مستقبل مجهول لَنْ یُبَاعَ لَنْ یُبَاعَا لَنْ یُبَاعُوا
لَنْ تُبَاعَ لَنْ تُبَاعَا لَنْ یُبَعْنَ لَنْ تُبَاعَ لَنْ تُبَاعَا لَنْ تُبَاعُوا لَنْ تُبَاعِی
لَنْ تُبَاعَا لَنْ تُبَعْنَ لَنْ اُبَاعَ لَنْ نُبَاعَ نفی جحد بلم در فعل مستقبل
معروف لَمْ یَبِعْ لَمْ یَبِیعَا لَمْ یَبِیعُوا لَمْ تَبِعْ لَمْ تَبِیعَا لَمْ یَبِعْنَ
لَمْ تَبِعْ لَمْ تَبِیعَا لَمْ تَبِیعُوا لَمْ تَبِیعِی لَمْ تَبِیعَا لَمْ تَبِعْنَ لَمْ اَبِعْ لَمْ نَبِعْ
نفی جحد بلم در فعل مستقبل مجهول لَمْ یُبَعْ لَمْ یُبَاعَا لَمْ یُبَاعُوا

لَمْ تُبَعْ لَمْ تُبَاعَا لَمْ يُبَعْنَ لَمْ تُبَعْ لَمْ تُبَاعَا لَمْ تُبَاعُوا لَمْ تُبَاعِي لَمْ تُبَاعَا
لَمْ تُبَعْنَ لَمْ أُبَعْ لَمْ نُبَعْ **لام تاکید با نون ثقیله در فعل مستقبل**
معروف لَيَبِيعَنَّ لَيَبِيعَانِّ لَيَبِيعُنَّ لَتَبِيعَنَّ لَتَبِيعَانِّ لَيَبِعْنَانِّ
لَتَبِيعَنَّ لَتَبِيعَانِّ لَتَبِيعُنَّ لَتَبِيعِنَّ لَتَبِيعَانِّ لَتَبِعْنَانِّ لَأَبِيعَنَّ لَنَبِيعَنَّ
لام تاکید با نون ثقیله در فعل مستقبل مجهول لَيُبَاعَنَّ
لَيُبَاعَانِّ لَيُبَاعُنَّ لَتُبَاعَنَّ لَتُبَاعَانِّ لَيُبَعْنَانِّ لَتُبَاعَنَّ لَتُبَاعَانِّ لَتُبَاعُنَّ
لَتُبَاعِنَّ لَتُبَاعَانِّ لَتُبَعْنَانِّ لَأُبَاعَنَّ لَنُبَاعَنَّ **لام تاکید با نون**
خفیفه در فعل مستقبل معروف لَيَبِيعَنْ لَيَبِيعُنْ لَتَبِيعَنْ
لَتَبِيعَنْ لَتَبِيعُنْ لَتَبِيعِنْ لَأَبِيعَنْ لَنَبِيعَنْ **لام تاکید با نون**
خفیفه در فعل مستقبل مجهول لَيُبَاعَنْ لَيُبَاعُنْ لَتُبَاعَنْ
لَتُبَاعَنْ لَتُبَاعُنْ لَتُبَاعِنْ لَأُبَاعَنْ لَنُبَاعَنْ **امر حاضر معروف**
بِعْ بِيعَا بِيعُوا بِيعِي بِيعَا بِعْنَ **امر حاضر مجهول** لِتُبَعْ لِتُبَاعَا
لِتُبَاعُوا لِتُبَاعِي لِتُبَاعَا لِتُبَعْنَ **امر غائب معروف**
لِيَبِعْ لِيَبِيعَا لِيَبِيعُوا لِتَبِعْ لِتَبِيعَا لِيَبِعْنَ لِأَبِعْ لِنَبِعْ **امر غائب**
مجهول لِيُبَعْ لِيُبَاعَا لِيُبَاعُوا لِتُبَعْ لِتُبَاعَا لِيُبَعْنَ لِأُبَعْ لِنُبَعْ

در اصل بَيَعْنَ بوده است نقل کرده از بَيَعْنَ به بَيِعْنَ آوردند یا اخت
کسره بود کسره دیگر بروی دشوار داشتند نقل کرده بما قبل دادند بعد ازاله حرکت
ما قبل بین دو ساکن بهم آمدند یا افتاد بِعْنَ شد بِيعَ در اصل بُيِعَ بوده است یا اخت
کسره بود کسره دیگر بروی دشوار داشتند نقل کرده بما قبل دادند بعد دور کردن حرکت
ما قبل بِيعَ شد يُبْيَعُ در اصل يُبْيَعُ بوده حکم او حکم يَقُولُ است و حکم يُبَاعُ
حکم يُقَالُ است و بَائِعٌ چون قَائِلٌ مَبِيعٌ در اصل مَبْيُوعٌ بود از مَبْيُوعٌ نقل
کرده به مَبِيُوعٌ آوردند واو یا گشت مَبِيْيعٌ شد بعد ازان کسره یا بیا دادند
دو ساکن بهم آمدند یکی بیفگندند مَبِيعٌ شد **صرف معتل عین واوی**
از باب فَعِلَ يَفْعَلُ بکسر العین فی الماضی وفتحها فی الغابر
چون الخَوْفُ ترسیدن **اثبات فعل ماضی معروف** خَافَ
خَافَا خَافُوْا خَافَتْ خَافَتَا خِفْنَ خِفْتَ خِفْتُمَا خِفْتُمْ خِفْتِ
خِفْتُمَا خِفْتُنَّ خِفْتُ خِفْنَا **اثبات فعل ماضی مجهول**
خِيفَ خِيفَا خِيفُوا خِيفَتْ خِيفَتَا خِفْنَ خِفْتَ خِفْتُمَا
خِفْتُمْ خِفْتِ خِفْتُمَا خِفْتُنَّ خِفْتُ خِفْنَا **اثبات فعل**
مضارع معروف يَخَافُ يَخَافَانِ يَخَافُونَ تَخَافُ تَخَافَانِ

يخفن تخاف تخافان تخافون تخافين تخافان تخفن اخاف

نخاف **اثبات فعل مضارع مجہول** يُخاف يُخافان

يُخافون تُخاف تُخافان يُخفن تُخاف تُخافان تُخافون تُخافين

تُخافان تُخفن اُخاف نُخاف **نفی تاکید بلن در فعل مستقبل**

معروف لن يخاف لن يخافا لن يخافوا لن تخاف لن تخافا

لن يخفن لن تخاف لن تخافا لن تخافوا لن تخافي لن تخافا

لن تخفن لن اخاف لن نخاف **نفی تاکید بلن در فعل مستقبل**

مجہول لن يُخاف لن يُخافا لن يُخافوا لن تُخاف لن تُخافا

لن يُخفن لن تُخاف لن تُخافا لن تُخافوا لن تُخافي لن تُخافا

لن تُخفن لن اُخاف لن نُخاف **نفی جحد بلم در فعل مستقبل**

معروف لم يخف لم يخافا لم يخافوا لم تخف لم تخافا لم يخفن

لم تخف لم تخافا لم تخافوا لم تخافي لم تخافا لم تخفن لم اخف

لم نخف **نفی جحد بلم در فعل مستقبل مجہول** لم يُخف

لم يُخافا لم يُخافوا لم تُخف لم تُخافا لم يُخفن لم تُخف لم تُخافا

لم تُخافوا لم تُخافي لم تُخافا لم تُخفن لم اُخف لم نُخف

لام تاکید با نون ثقیله در فعل مستقبل معروف

لَيَخَافَنَّ لَيَخَافَانِّ لَيَخَافُنَّ لَتَخَافَنَّ لَتَخَافَانِّ لَيَخَفْنَانِّ لَتَخَافَنَّ لَتَخَافَانِّ لَتَخَافُنَّ لَتَخَافِنَّ لَتَخَافَانِّ لَتَخَفْنَانِّ لَأَخَافَنَّ لَنَخَافَنَّ

لام تاکید با نون ثقیله در فعل مستقبل مجهول

لَيُخَافَنَّ لَيُخَافَانِّ لَيُخَافُنَّ لَتُخَافَنَّ لَتُخَافَانِّ لَيُخَفْنَانِّ لَتُخَافَنَّ لَتُخَافَانِّ لَتُخَافُنَّ لَتُخَافِنَّ لَتُخَافَانِّ لَتُخَفْنَانِّ لَأُخَافَنَّ لَنُخَافَنَّ

لام تاکید با نون خفیفه در فعل مستقبل معروف لَيَخَافَنْ لَيَخَافُنْ لَتَخَافَنْ لَتَخَافُنْ لَتَخَافِنْ لَأَخَافَنْ لَنَخَافَنْ

لام تاکید با نون خفیفه در فعل مستقبل مجهول لَيُخَافَنْ لَيُخَافُنْ لَتُخَافَنْ لَتُخَافُنْ لَتُخَافِنْ لَأُخَافَنْ لَنُخَافَنْ

امر حاضر معروف خَفْ خَافَا خَافُوا خَافِي خَافَا خَفْنَ

امر حاضر مجهول لِتُخَفْ لِتُخَافَا لِتُخَافُوا لِتُخَافِي لِتُخَافَا لِتُخَفْنَ

امر غائب معروف لِيَخَفْ لِيَخَافَا لِيَخَافُوا لِتَخَفْ لِتَخَافَا لِيَخَفْنَ لِأَخَفْ لِنَخَفْ

امر غائب مجهول لِيُخَفْ لِيُخَافَا لِيُخَافُوا لِتُخَفْ لِتُخَافَا لِيُخَفْنَ لِأُخَفْ لِنُخَفْ

امر حاضر

معروف با نون ثقیلہ خَافَنَّ خَافَانِّ خَافُنَّ خَافِنَّ خَافَانِّ
[illegible]فْنَانِّ امر حاضر مجہول با نون ثقیلہ لِتُخَافَنَّ لِتُخَافَانِّ
[illegible]افُنَّ لِتُخَافِنَّ لِتُخَافَانِّ لِتُخَفْنَانِّ امر غائب معروف
با نون ثقیلہ لِيَخَافَنَّ لِيَخَافَانِّ لِيَخَافُنَّ لِتَخَافَنَّ لِتَخَافَانِّ لِيَخَفْنَانِّ
لِاَخَافَنَّ لِنَخَافَنَّ امر غائب مجہول با نون ثقیلہ لِيُخَافَنَّ
لِيُخَافَانِّ لِيُخَافُنَّ لِتُخَافَنَّ لِتُخَافَانِّ لِيُخَفْنَانِّ لِاُخَافَنَّ لِنُخَافَنَّ
امر حاضر معروف با نون خفیفہ خَافَنْ خَافُنْ خَافِنْ
امر حاضر مجہول با نون خفیفہ لِتُخَافَنْ لِتُخَافُنْ لِتُخَافِنْ
امر غائب معروف با نون خفیفہ لِيَخَافَنْ لِيَخَافُنْ لِتَخَافَنْ
لِاَخَافَنْ لِنَخَافَنْ امر غائب مجہول با نون خفیفہ لِيُخَافَنْ
لِيُخَافُنْ لِتُخَافَنْ لِاُخَافَنْ لِنُخَافَنْ نہی حاضر معروف
لَا تَخَفْ لَا تَخَافَا لَا تَخَافُوْا لَا تَخَافِيْ لَا تَخَافَا لَا تَخَفْنَ نہی حاضر
مجہول لَا تُخَفْ لَا تُخَافَا لَا تُخَافُوْا لَا تُخَافِيْ لَا تُخَافَا لَا تُخَفْنَ
نہی غائب معروف لَا يَخَفْ لَا يَخَافَا لَا يَخَافُوْا لَا تَخَفْ
لَا تَخَافَا لَا يَخَفْنَ لَا اَخَفْ لَا نَخَفْ نہی غائب مجہول

امر حاضر معروف بانون ثقیله بِیعَنَّ بِیعَانِّ بِیعُنَّ بِیعِنَّ
بِیعَانِّ بِعْنَانِّ امر حاضر مجهول بانون ثقیله لِتُبَاعَنَّ لِتُبَاعَانِّ
لِتُبَاعُنَّ لِتُبَاعِنَّ لِتُبَاعَانِّ لِتُبَعْنَانِّ امر غائب معروف
بانون ثقیله لِیَبِیعَنَّ لِیَبِیعَانِّ لِیَبِیعُنَّ لِتَبِیعَنَّ لِتَبِیعَانِّ
لِیَبِعْنَانِّ لِاَبِیعَنَّ لِنَبِیعَنَّ امر غائب مجهول بانون ثقیله
لِیُبَاعَنَّ لِیُبَاعَانِّ لِیُبَاعُنَّ لِتُبَاعَنَّ لِتُبَاعَانِّ لِیُبَعْنَانِّ لِاُبَاعَنَّ
لِنُبَاعَنَّ امر حاضر معروف بانون خفیفه بِیعَنْ بِیعُنْ
بِیعِنْ امر حاضر مجهول بانون خفیفه لِتُبَاعَنْ لِتُبَاعُنْ لِتُبَاعِنْ
امر غائب معروف بانون خفیفه لِیَبِیعَنْ لِیَبِیعُنْ
لِتَبِیعَنْ لِاَبِیعَنْ لِنَبِیعَنْ امر غائب مجهول بانون خفیفه
لِیُبَاعَنْ لِیُبَاعُنْ لِتُبَاعَنْ لِاُبَاعَنْ لِنُبَاعَنْ نهی حاضر معروف
لَا تَبِعْ لَا تَبِیعَا لَا تَبِیعُوا لَا تَبِیعِی لَا تَبِیعَا لَا تَبِعْنَ نهی حاضر
مجهول لَا تُبَعْ لَا تُبَاعَا لَا تُبَاعُوا لَا تُبَاعِی لَا تُبَاعَا لَا تُبَعْنَ
نهی غائب معروف لَا یَبِعْ لَا یَبِیعَا لَا یَبِیعُوا لَا تَبِعْ لَا تَبِیعَا
لَا یَبِعْنَ لَا اَبِعْ لَا نَبِعْ نهی غائب مجهول لَا یُبَعْ لَا یُبَاعَا

لا یباعوا لا تبع لا تباعا لا یبعن لا ابع لا نبع نہی حاضر معروف
بانون ثقیلہ لا تبیعنّ لا تبیعانّ لا تبیعُنّ لا تبیعِنّ لا تبیعانّ
لا تبعنانّ نہی حاضر مجہول بانون ثقیلہ لا تباعنّ
لا تباعانّ لا تباعُنّ لا تباعِنّ لا تباعانّ لا تبعنانّ نہی غائب
معروف بانون ثقیلہ لا یبیعنّ لا یبیعانّ لا یبیعُنّ
لا تبیعنّ لا تبیعانّ لا یبعنانّ لا ابیعنّ لا نبیعنّ نہی غائب
مجہول بانون ثقیلہ لا یباعنّ لا یباعانّ لا یباعُنّ لا تباعنّ
لا تباعانّ لا یبعنانّ لا اباعنّ لا نباعنّ نہی حاضر معروف
بانون خفیفہ لا تبیعَن لا تبیعُن لا تبیعِن نہی حاضر مجہول
بانون خفیفہ لا تباعَن لا تباعُن لا تباعِن نہی غائب معروف
بانون خفیفہ لا یبیعَن لا یبیعُن لا تبیعَن لا ابیعَن لا نبیعَن
نہی غائب مجہول بانون خفیفہ لا یباعَن لا یباعُن لا تباعَن
لا اباعَن لا نباعَن اسم فاعل بائعٌ بائعانِ بائعونَ
بائعةٌ بائعتانِ بائعاتٌ اسم مفعول مبیعٌ مبیعانِ مبیعونَ
مبیعةٌ مبیعتانِ مبیعاتٌ قانون بعن فروختند آن ہمہ زنان

لا یُخَفْ لا یُخَافَا لا یُخَافُوا لا تُخَفْ لا تُخَافَا لا تُخَفْنَ لا أُخَفْ

لا نُخَفْ نہی حاضر معروف با نون ثقیلہ لا تَخَافَنَّ

لا تَخَافَانِّ لا تَخَافُنَّ لا تَخَافِنَّ لا تَخَافَانِّ لا تَخَفْنَانِّ نہی حاضر

مجہول با نون ثقیلہ لا تُخَافَنَّ لا تُخَافَانِّ لا تُخَافُنَّ لا تُخَافَنَّ

لا تُخَافَانِّ لا تُخَفْنَانِّ نہی غائب معروف با نون ثقیلہ

لا یَخَافَنَّ لا یَخَافَانِّ لا یَخَافُنَّ لا تَخَافَنَّ لا تَخَافَانِّ لا یَخَفْنَانِّ

لا اَخَافَنَّ لا نَخَافَنَّ نہی غائب مجہول با نون ثقیلہ لا یُخَافَنَّ

لا یُخَافَانِّ لا یُخَافُنَّ لا تُخَافَنَّ لا تُخَافَانِّ لا یُخَفْنَانِّ لا اُخَافَنَّ

لا نُخَافَنَّ نہی حاضر معروف با نون خفیفہ لا تَخَافَنْ

لا تَخَافُنْ لا تَخَافِنْ نہی حاضر مجہول با نون خفیفہ

لا تُخَافَنْ لا تُخَافُنْ لا تُخَافِنْ نہی غائب معروف با نون خفیفہ

لا یَخَافَنْ لا یَخَافُنْ لا تَخَافَنْ لا اَخَافَنْ لا نَخَافَنْ نہی غائب

مجہول با نون خفیفہ لا یُخَافَنْ لا یُخَافُنْ لا تُخَافَنْ لا اُخَافَنْ

لا نُخَافَنْ اسم فاعل خَائِفٌ خَائِفَانِ خَائِفُونَ خَائِفَةٌ

خَائِفَتَانِ خَائِفَاتٌ اسم مفعول مَخُوفٌ مَخُوفَانِ مَخُوفُونَ

مَخُوفَةٌ مَخُوفَتَانِ مَخُوفَاتٌ بدانکه اسم مفعول چون واوی باشد بر
مَقُولٌ قیاس کنند مانند مَخُوفٌ مَخُوفَانِ وچون یائی باشد بر مَبِیعٌ
مانند مَنِیلٌ مَنِیلَانِ مَنِیلُونَ مَنِیلَةٌ مَنِیلَتَانِ مَنِیلَاتٌ
خَافَ ترسید آن یکمرد در اصل خَوِفَ بود واو متحرک ما قبل او
مفتوح واو الف گشت خَافَ شد بحکم قَالَ خِفْنَ در اصل خَوِفْنَ
بود واو حرف ضعیف حرکت قوی را احتمال نتوانست کرد کسره از
واو نقل کرده بما قبل وا دادند چنانچه در قُلْنَ مذکور شد دو ساکن بهم آمدند
واو افتاد خِفْنَ شد یَخَافُ می ترسد آن یکمرد در اصل یَخْوَفُ بود
حرکت واو نقل کرده بما قبل وا دادند واو در اصل متحرک بود ما قبل او
اکنون مفتوح گشت واو الف گشت یَخَافُ شد وقس البواقی فی الاول
وصرف اجوف ابواب منشعب همبرین قیاس کنند باب افعال
اَغَاثَ یُغِیثُ اِغَاثَةً فهو مُغِیثٌ واُغِیثَ یُغَاثُ اِغَاثَةً
فهو مُغَاثٌ الامر منه اَغِثْ والنهی عنه لاتُغِثْ باب
استفعال اِسْتَعَانَ یَسْتَعِینُ اِسْتِعَانَةً فهو مُسْتَعِینٌ
واُسْتُعِینَ یُسْتَعَانُ اِسْتِعَانَةً فهو مُسْتَعَانٌ الامر منه

اُسْتَعِنْ والنهی عنه لَاتَسْتَعِنْ **باب افتعال** اِخْتَارَ یَخْتَارُ اِخْتِیَارًا فهو مُخْتَارٌ واُخْتِیْرَ یُخْتَارُ اِخْتِیَارًا فهو مُخْتَارٌ الامر منه اِخْتَرْ والنهی عنه لَاتَخْتَرْ **باب انفعال** اِنْقَادَ یَنْقَادُ اِنْقِیَادًا فهو مُنْقَادٌ الامر منه اِنْقَدْ والنهی عنه لَاتَنْقَدْ

اعلال این ابواب ان قوانین که یاد کرده شد بیرون آید چون تامل کرده شود اغاثة که در اصل اِغْوَاثًا بوده است حرکت از واو نقل کرده بما قبل دادند واو در اصل متحرک بود و ماقبلش اکنون مفتوح شد واو الف گشت و بیفتاد از جهت اجتماع ساکنین و تا در آخر عوض او نمود اغاثة شد چون تشعب فروع ابواب ثلاثی مجرد است پس تشعب را در اعلال و تغییر بر ثلاثی مجرد قیاس کنند تا حکم اصل و فرع یکی باشد

صرف ناقص واوی از باب فَعَلَ یَفْعُلُ بفتح العین فی الماضی وضمها فی الغابر **اثبات فعل ماضی معروف** دَعَا دَعَوَا دَعَتْ دَعَتَا دَعَوْنَ دَعَوْتَ دَعَوْتُمَا دَعَوْتُمْ دَعَوْتِ دَعَوْتُمَا دَعَوْتُنَّ دَعَوْتُ دَعَوْنَا **اثبات فعل ماضی مجهول** دُعِیَ دُعِیَا دُعُوْا دُعِیَتْ دُعِیَتَا دُعِیْنَ دُعِیْتَ دُعِیْتُمَا دُعِیْتُمْ دُعِیْتِ دُعِیْتُمَا دُعِیْتُنَّ دُعِیْتُ دُعِیْنَا

۵ دُعِیَ در اصل دُعِوَ بود واو واقع ...

اثبات فعل مضارع معروف يَدْعُو يَدْعُوَانِ يَدْعُونَ
تَدْعُو تَدْعُوَانِ يَدْعُونَ تَدْعُو تَدْعُوَانِ تَدْعُونَ تَدْعِيْنَ تَدْعُوَانِ
تَدْعُونَ اَدْعُو نَدْعُو **اثبات فعل مضارع مجهول**
يُدْعَى يُدْعَيَانِ يُدْعَوْنَ تُدْعَى تُدْعَيَانِ يُدْعَيْنَ تُدْعَى تُدْعَيَانِ تُدْعَوْنَ
تُدْعَيْنَ تُدْعَيَانِ تُدْعَيْنَ اُدْعَى نُدْعَى **نفی تاکید بلن در فعل**
مستقبل معروف لَنْ يَدْعُوَ لَنْ يَدْعُوَا لَنْ يَدْعُوا لَنْ تَدْعُوَ
لَنْ تَدْعُوَا لَنْ يَدْعُونَ لَنْ تَدْعُوَ لَنْ تَدْعُوَا لَنْ تَدْعُوا لَنْ تَدْعِيْ
لَنْ تَدْعُوَا لَنْ تَدْعُونَ لَنْ اَدْعُوَ لَنْ نَدْعُوَ **نفی تاکید بلن در فعل**
مستقبل مجهول لَنْ يُدْعَى لَنْ يُدْعَيَا لَنْ يُدْعَوْا لَنْ تُدْعَى
لَنْ تُدْعَيَا لَنْ يُدْعَيْنَ لَنْ تُدْعَى لَنْ تُدْعَيَا لَنْ تُدْعَوْا لَنْ تُدْعَيْ
لَنْ تُدْعَيَا لَنْ تُدْعَيْنَ لَنْ اُدْعَى لَنْ نُدْعَى **نفی جحد بلم در فعل**
مستقبل معروف لَمْ يَدْعُ لَمْ يَدْعُوَا لَمْ يَدْعُوا لَمْ تَدْعُ
لَمْ تَدْعُوَا لَمْ يَدْعُونَ لَمْ تَدْعُ لَمْ تَدْعُوَا لَمْ تَدْعُوا لَمْ تَدْعِيْ لَمْ تَدْعُوَا
لَمْ تَدْعُونَ لَمْ اَدْعُ لَمْ نَدْعُ **نفی جحد بلم در فعل مستقبل مجهول**
لَمْ يُدْعَ لَمْ يُدْعَيَا لَمْ يُدْعَوْا لَمْ تُدْعَ لَمْ تُدْعَيَا لَمْ يُدْعَيْنَ لَمْ تُدْعَ

لَمْ تُدْعَیَا لَمْ تُدْعَوْا لَمْ تُدْعَیْ لَمْ تُدْعَیَا لَمْ تُدْعَیْنَ لَمْ اُدْعَ لَمْ نُدْعَ

لام تاکید با نون ثقیلہ در فعل مستقبل معروف

لَیَدْعُوَنَّ لَیَدْعُوَانِّ لَیَدْعُنَّ لَتَدْعُوَنَّ لَتَدْعُوَانِّ لَیَدْعُوْنَانِّ

لَتَدْعُوَنَّ لَتَدْعُوَانِّ لَتَدْعُنَّ لَتَدْعِنَّ لَتَدْعُوَانِّ لَتَدْعُوْنَانِّ

لَاَدْعُوَنَّ لَنَدْعُوَنَّ

لام تاکید با نون ثقیلہ در فعل مستقبل مجہول

لَیُدْعَیَنَّ لَیُدْعَیَانِّ لَیُدْعَوُنَّ لَتُدْعَیَنَّ لَتُدْعَیَانِّ

لَیُدْعَیْنَانِّ لَتُدْعَیَنَّ لَتُدْعَیَانِّ لَتُدْعَوُنَّ لَتُدْعَیِنَّ لَتُدْعَیَانِّ

لَتُدْعَیْنَانِّ لَاُدْعَیَنَّ لَنُدْعَیَنَّ

لام تاکید با نون خفیفہ در فعل مستقبل معروف

لَیَدْعُوَنْ لَیَدْعُنْ لَتَدْعُوَنْ لَتَدْعُوَنْ

لَتَدْعُنْ لَتَدْعِنْ لَاَدْعُوَنْ لَنَدْعُوَنْ

لام تاکید با نون خفیفہ در فعل مستقبل مجہول

لَیُدْعَیَنْ لَیُدْعَوُنْ لَتُدْعَیَنْ لَتُدْعَیَنْ

لَتُدْعَوُنْ لَتُدْعَیِنْ لَاُدْعَیَنْ لَنُدْعَیَنْ

امر حاضر معروف

اُدْعُ اُدْعُوَا اُدْعُوْا اُدْعِیْ اُدْعُوَا اُدْعُوْنَ

امر حاضر مجہول

لِتُدْعَ لِتُدْعَیَا لِتُدْعَوْا لِتُدْعَیْ لِتُدْعَیَا لِتُدْعَیْنَ

امر غائب معروف

لِیَدْعُ لِیَدْعُوَا لِیَدْعُوْا لِتَدْعُ لِتَدْعُوَا لِیَدْعُوْنَ

لَا اُدْعَ لِنُدْعَ **امر غائب مجہول** لِيُدْعَ لِيُدْعَيَا لِيُدْعَوْا لِتُدْعَ لِتُدْعَيَا لِيُدْعَيْنَ لَا اُدْعَ لِنُدْعَ **امر حاضر معروف بانون ثقیلہ** اُدْعُوَنَّ اُدْعُوَانِّ اُدْعُنَّ اُدْعِنَّ اُدْعُوَانِّ اُدْعُوْنَانِّ **امر حاضر مجہول بانون ثقیلہ** لِتُدْعَيَنَّ لِتُدْعَيَانِّ لِتُدْعَوُنَّ لِتُدْعَيِنَّ لِتُدْعَيَانِّ لِتُدْعَيْنَانِّ **امر غائب معروف بانون ثقیلہ** لِيَدْعُوَنَّ لِيَدْعُوَانِّ لِيَدْعُنَّ لِتَدْعُوَنَّ لِتَدْعُوَانِّ لِيَدْعُوْنَانِّ لَا اُدْعُوَنَّ لِنَدْعُوَنَّ **امر غائب مجہول بانون ثقیلہ** لِيُدْعَيَنَّ لِيُدْعَيَانِّ لِيُدْعَوُنَّ لِتُدْعَيَنَّ لِتُدْعَيَانِّ لِيُدْعَيْنَانِّ لَا اُدْعَيَنَّ لِنُدْعَيَنَّ **امر حاضر معروف بانون خفیفہ** اُدْعُوَنْ اُدْعُنْ اُدْعِنْ **امر حاضر مجہول بانون خفیفہ** لِتُدْعَيَنْ لِتُدْعَوُنْ لِتُدْعَيِنْ **امر غائب معروف بانون خفیفہ** لِيَدْعُوَنْ لِيَدْعُنْ لِتَدْعُوَنْ لَا اُدْعُوَنْ لِنَدْعُوَنْ **امر غائب مجہول بانون خفیفہ** لِيُدْعَيَنْ لِيُدْعَوُنْ لِتُدْعَيَنْ لَا اُدْعَيَنْ لِنُدْعَيَنْ **نہی حاضر معروف** لَا تَدْعُ لَا تَدْعُوَا لَا تَدْعُوْا لَا تَدْعِيْ

لَاتَدْعُوا لَاتَدْعُوْنَ نہی حاضر مجہول لَاتُدْعَ لَاتُدْعَيَا
لَاتُدْعَوْا لَاتُدْعَيْ لَاتُدْعَيَا لَاتُدْعَيْنَ نہی غائب معروف
لَايَدْعُ لَايَدْعُوا لَايَدْعُوا لَاتَدْعُ لَاتَدْعُوا لَايَدْعُوْنَ لَاأَدْعُ
لَانَدْعُ نہی غائب مجہول لَايُدْعَ لَايُدْعَيَا لَايُدْعَوْا
لَاتُدْعَ لَايُدْعَيَا لَايُدْعَيْنَ لَاأُدْعَ لَانُدْعَ نہی حاضر معروف
بانون ثقیلہ لَاتَدْعُوَنَّ لَاتَدْعُوَانِّ لَاتَدْعُنَّ لَاتَدْعِنَّ
لَاتَدْعُوَانِّ لَاتَدْعُوْنَانِّ نہی حاضر مجہول بانون ثقیلہ
لَاتُدْعَيَنَّ لَاتُدْعَيَانِّ لَاتُدْعَوُنَّ لَاتُدْعَيِنَّ لَاتُدْعَيَانِّ
لَاتُدْعَيْنَانِّ نہی غائب معروف بانون ثقیلہ لَايَدْعُوَنَّ
لَايَدْعُوَانِّ لَايَدْعُنَّ لَاتَدْعُوَنَّ لَاتَدْعُوَانِّ لَايَدْعُوْنَانِّ
لَاأَدْعُوَنَّ لَانَدْعُوَنَّ نہی غائب مجہول بانون ثقیلہ
لَايُدْعَيَنَّ لَايُدْعَيَانِّ لَايُدْعَوُنَّ لَاتُدْعَيَنَّ لَاتُدْعَيَانِّ
لَايُدْعَيْنَانِّ لَاأُدْعَيَنَّ لَانُدْعَيَنَّ نہی حاضر معروف
نون خفیفہ لَاتَدْعُوَنْ لَاتَدْعُنْ لَاتَدْعِنْ نہی حاضر
مجہول بانون خفیفہ لَاتُدْعَيَنْ لَاتُدْعَوُنْ لَاتُدْعَيِنْ

نهی غائب معروف با نون خفیفه لَا يَدْعُوَنْ لَا يَدْعُنْ
لَا تَدْعُوَنْ لَا أَدْعُوَنْ لَا نَدْعُوَنْ **نهی غائب مجهول با نون خفیفه**
لَا يُدْعَيَنْ لَا يُدْعَوُنْ لَا تُدْعَيَنْ لَا أُدْعَيَنْ لَا نُدْعَيَنْ **اسم فاعل**
دَاعٍ دَاعِيَانِ دَاعُونَ دَاعِيَةٌ دَاعِيَتَانِ دَاعِيَاتٌ
اسم مفعول مَدْعُوٌّ مَدْعُوَّانِ مَدْعُوُّونَ مَدْعُوَّةٌ
مَدْعُوَّتَانِ مَدْعُوَّاتٌ **قوانین** دُعِيَ در اصل دُعِوَ بود واو
یا گشت دُعِيَ شد زیرا که هر واو که در آخر کلمه بود و پیش از وی کسره باشد
آن واو یا گردد زیرا که واو از پس کسره بمنزلهٔ ضمه باشد و ضمه پس کسره دشوار
داشتند نه بینی که بنای فِعُلٌ در سخن عرب نیامده است دُعُوا در اصل
دُعِوُوا بود واو یا گشت دُعِيُوا شد بعد از آن ضمه بر وی دشوار داشتند
نقل کرده بما قبل دادند بعد سلب حرکت ما قبل دو ساکن بهم آمدند واو و یا
یکی را بیفگنند دُعُوا شد یَدْعُو در اصل یَدْعُوُ بوده است واو اخت ضمه
بود ضمه دیگر بر وی دشوار داشتند ساکن کردند یَدْعُو شد یَدْعُونَ میخوانند
آن همچنان در اصل یَدْعُوُونَ بود واو اخت ضمه بود ضمه دیگر بر وی دشوار
داشتند ساکن کردند دو ساکن بهم آمدند واو اول را حذف کردند یَدْعُونَ شد

يَدْعُوْنَ ميخوانند آن همه زنان بر اصل خود ست تَدْعِيْنَ در اصل تَدْعُوِيْنَ بود کسره بر واو دشوار داشتند نقل کرده بما قبل دادند بعد ازاله حرکت ما قبل واو يا گشت دو ساکن بهم آمدند يکی را بيفگندند تَدْعِيْنَ شد يُدْعٰی در اصل يُدْعَوُ بوده است واو يا گشت يُدْعَيُ شد بعد آن يا الف گشت يُدْعٰی شد زيرا چه هر واو که در کلمهٔ ثالث باشد چون رابع گردد يا زايد ازرابع و حرکت ما قبل واو مخالف او باشد آن واو يا گردد چون اَعْلَيْتُ و اِسْتَعْلَيْتُ لَمْ يَدْعُ در اصل لَمْ يَدْعُوْ بوده است واو افتاد لَمْ يَدْعُ شد زيرا چه هر الف و واو و يا که در آخر ساکن باشد در حالت جزم و وقف بيفتد چون لَمْ يَخْشَ و لَمْ يَرْمِ و لَمْ يَدْعُ و اِخْشَ و اِرْمِ و اُدْعُ دَاعٍ در اصل دَاعِوٌ بوده است واو يا گشت بيفتاد زيرا چه هر واو که در اسم فاعل در آخر کلمه باشد و ما قبل کسره باشد آن واو يا گردد و بيفتد و يا نيز چون مُعْلٍ و مُسْتَعْلٍ و قَاضٍ و دَاعٍ

صرف ناقص يائی از باب فَعَلَ يَفْعِلُ

اثبات فعل ماضی معروف رَمٰی رَمَيَا رَمَوْا رَمَتْ رَمَتَا رَمَيْنَ رَمَيْتَ رَمَيْتُمَا رَمَيْتُمْ رَمَيْتِ رَمَيْتُمَا رَمَيْتُنَّ رَمَيْتُ رَمَيْنَا

اثبات فعل ماضی مجهول

رُمِيَ رُمِيَا رُمُوْا رُمِيَتْ رُمِيَتَا رُمِيْنَ رُمِيْتَ رُمِيْتُمَا رُمِيْتُمْ
رُمِيْتِ رُمِيْتُمَا رُمِيْتُنَّ رُمِيْتُ رُمِيْنَا **اثبات فعل**
مضارع معروف يَرْمِيْ يَرْمِيَانِ يَرْمُوْنَ تَرْمِيْ تَرْمِيَانِ يَرْمِيْنَ
تَرْمِيْ تَرْمِيَانِ تَرْمُوْنَ تَرْمِيْنَ تَرْمِيَانِ تَرْمِيْنَ اَرْمِيْ نَرْمِيْ **اثبات**
فعل مضارع مجهول يُرْمٰى يُرْمَيَانِ يُرْمَوْنَ تُرْمٰى تُرْمَيَانِ
يُرْمَيْنَ تُرْمٰى تُرْمَيَانِ تُرْمَوْنَ تُرْمَيْنَ تُرْمَيَانِ تُرْمَيْنَ اُرْمٰى
نُرْمٰى **نفی تاکید بلن در فعل مستقبل معروف** لَنْ يَرْمِيَ
لَنْ يَرْمِيَا لَنْ يَرْمُوْا لَنْ تَرْمِيَ لَنْ تَرْمِيَا لَنْ يَرْمِيْنَ لَنْ تَرْمِيَ لَنْ تَرْمِيَا
لَنْ تَرْمُوْا لَنْ تَرْمِيْ لَنْ تَرْمِيَا لَنْ تَرْمِيْنَ لَنْ اَرْمِيَ لَنْ نَرْمِيَ
نفی تاکید بلن در فعل مستقبل مجهول لَنْ يُرْمٰى لَنْ يُرْمَيَا
لَنْ يُرْمَوْا لَنْ تُرْمٰى لَنْ تُرْمَيَا لَنْ يُرْمَيْنَ لَنْ تُرْمٰى لَنْ تُرْمَيَا لَنْ تُرْمَوْا
لَنْ تُرْمَيْ لَنْ تُرْمَيَا لَنْ تُرْمَيْنَ لَنْ اُرْمٰى لَنْ نُرْمٰى **نفی جحد بلم در**
فعل مستقبل معروف لَمْ يَرْمِ لَمْ يَرْمِيَا لَمْ يَرْمُوْا
لَمْ تَرْمِ لَمْ تَرْمِيَا لَمْ يَرْمِيْنَ لَمْ تَرْمِ لَمْ تَرْمِيَا لَمْ تَرْمُوْا لَمْ تَرْمِيْ
لَمْ تَرْمِيَا لَمْ تَرْمِيْنَ لَمْ اَرْمِ لَمْ نَرْمِ **نفی جحد بلم در فعل**

مستقبل مجهول لَمْ یُرْمَ لَمْ یُرْمَیَا لَمْ یُرْمَوْا لَمْ تُرْمَ لَمْ تُرْمَیَا
لَمْ یُرْمَیْنَ لَمْ تُرْمَ لَمْ تُرْمَیَا لَمْ تُرْمَوْا لَمْ تُرْمَیْ لَمْ تُرْمَیَا لَمْ تُرْمَیْنَ
لَمْ اُرْمَ لَمْ نُرْمَ **لام تاکید با نون ثقیله در فعل مستقبل**
معروف لَیَرْمِیَنَّ لَیَرْمِیَانِّ لَیَرْمُنَّ لَتَرْمِیَنَّ لَتَرْمِیَانِّ
لَیَرْمِیْنَانِّ لَتَرْمِیَنَّ لَتَرْمِیَانِّ لَتَرْمُنَّ لَتَرْمِنَّ لَتَرْمِیَانِّ لَتَرْمِیْنَانِّ
لَاَرْمِیَنَّ لَنَرْمِیَنَّ **لام تاکید با نون ثقیله در فعل مستقبل**
مجهول لَیُرْمَیَنَّ لَیُرْمَیَانِّ لَیُرْمَوُنَّ لَتُرْمَیَنَّ لَتُرْمَیَانِّ
لَیُرْمَیْنَانِّ لَتُرْمَیَنَّ لَتُرْمَیَانِّ لَتُرْمَوُنَّ لَتُرْمَیِنَّ لَتُرْمَیَانِّ
لَتُرْمَیْنَانِّ لَاُرْمَیَنَّ لَنُرْمَیَنَّ **لام تاکید با نون خفیفه در**
فعل مستقبل معروف لَیَرْمِیَنْ لَیَرْمُنْ لَتَرْمِیَنْ لَتَرْمِیَنْ
لَتَرْمُنْ لَتَرْمِنْ لَاَرْمِیَنْ لَنَرْمِیَنْ **لا تاکید با نون خفیفه در**
فعل مستقبل مجهول لَیُرْمَیَنْ لَیُرْمَوُنْ لَتُرْمَیَنْ لَتُرْمَیَنْ
لَتُرْمَوُنْ لَتُرْمَیِنْ لَاُرْمَیَنْ لَنُرْمَیَنْ **امر حاضر معروف**
اِرْمِ اِرْمِیَا اِرْمُوْا اِرْمِیْ اِرْمِیَا اِرْمِیْنَ **امر حاضر مجهول** لِتُرْمَ
لِتُرْمَیَا لِتُرْمَوْا لِتُرْمَیْ لِتُرْمَیَا لِتُرْمَیْنَ **امر غائب معروف**

لِيُرْمِ لِيُرْمِيَا لِيُرْمُوا لِتُرْمِ لِتُرْمِيَا لِيُرْمِيْنَ لِاُرْمِ لِنُرْمِ امر غائب مجہول لِيُرْمِ لِيُرْمَيَا لِيُرْمَوا لِتُرْمِ لِتُرْمَيَا لِيُرْمَيْنَ لِاُرْمَ لِنُرْمَ

امر حاضر معروف بانون ثقیلہ اِرْمِيَنَّ اِرْمِيَانِّ اِرْمُنَّ اِرْمِنَّ اِرْمِيَانِّ اِرْمِيْنَانِّ امر حاضر مجہول با نون ثقیلہ لِتُرْمَيَنَّ لِتُرْمَيَانِّ لِتُرْمَوُنَّ لِتُرْمَيِنَّ لِتُرْمَيَانِّ لِتُرْمَيْنَانِّ

امر غائب معروف با نون ثقیلہ لِيَرْمِيَنَّ لِيَرْمِيَانِّ لِيَرْمُنَّ لِتَرْمِيَنَّ لِتَرْمِيَانِّ لِيَرْمِيْنَانِّ لِاَرْمِيَنَّ لِنَرْمِيَنَّ امر غائب مجہول با نون ثقیلہ لِيُرْمَيَنَّ لِيُرْمَيَانِّ لِيُرْمَوُنَّ لِتُرْمَيَنَّ لِتُرْمَيَانِّ لِيُرْمَيْنَانِّ لِاُرْمَيَنَّ لِنُرْمَيَنَّ امر حاضر معروف

با نون خفیفہ اِرْمِيَنْ اِرْمُنْ اِرْمِنْ امر حاضر مجہول با نون خفیفہ لِتُرْمَيَنْ لِتُرْمَوُنْ لِتُرْمَيِنْ امر غائب معروف با نون خفیفہ لِيَرْمِيَنْ لِيَرْمُنْ لِتَرْمِيَنْ لِاَرْمِيَنْ لِنَرْمِيَنْ

امر غائب مجہول با نون خفیفہ لِيُرْمَيَنْ لِيُرْمَوُنْ لِتُرْمَيَنْ لِاُرْمَيَنْ لِنُرْمَيَنْ نہی حاضر معروف لَا تَرْمِ لَا تَرْمِيَا لَا تَرْمُوا لَا تَرْمِي لَا تَرْمِيَا لَا تَرْمِيْنَ نہی حاضر مجہول

لا ترم لا ترمیا لا ترموا لا ترمی لا ترمیا لا ترمین نہی غائب معروف

لا یرم لا یرمیا لا یرموا لا ترم لا ترمیا لا یرمین لا ارم لا نرم نہی غائب

مجہول لا یرم لا یرمیا لا یرموا لا ترم لا ترمیا لا یرمین لا ارم لا نرم

نہی حاضر معروف بانون ثقیلہ لا ترمینّ لا ترمیانّ لا ترمنّ

لا ترمنّ لا ترمیانّ لا ترمینانّ نہی حاضر مجہول بانون ثقیلہ

لا ترمینّ لا ترمیانّ لا ترمونّ لا ترمنّ لا ترمیانّ لا ترمینانّ

نہی غائب معروف بانون ثقیلہ لا یرمینّ لا یرمیانّ لا یرمنّ

لا ترمینّ لا ترمیانّ لا یرمینانّ لا ارمینّ لا نرمینّ نہی غائب

مجہول بانون ثقیلہ لا یرمینّ لا یرمیانّ لا یرمونّ لا ترمینّ

لا ترمیانّ لا یرمینانّ لا ارمینّ لا نرمینّ نہی حاضر معروف

بانون خفیفہ لا ترمین لا ترمن لا ترمن نہی حاضر مجہول

بانون خفیفہ لا ترمین لا ترمون لا ترمین نہی غائب معروف

بانون خفیفہ لا یرمین لا یرمن لا ترمین لا ارمین لا نرمین

نہی غائب مجہول بانون خفیفہ لا یرمین لا یرمون لا ترمن

لا ارمین لا نرمین اسم فاعل رامٍ رامیان رامون

رامية رامیتان راميات **اسم مفعول** مَرْمِيٌّ مَرْمِيَّانِ مَرْمِيُّون مَرْمِيَّةٌ مَرْمِيَّتَانِ مَرْمِيَّاتٌ قوانين اين ابواب چون قوانين ابواب مقدم ست اما مَرْمِيٌّ در اصل مَرْمُوْيٌ بوده است واو را يا كردند ويا را در يا ادغام كردند وماقبل يا مكسور كردند براى موافقت يا مَرْمِيٌّ شد زيرا كه هرجا كه واو ويا بهم آيند واول ايشان ساكن باشد وبدل از چيزى نباشد ومحمول بر جمع تكسير نباشد واز التباس امين باشد آن واو را يا بدل كنند ويا را در يا ادغام نمايند وماقبل وى كسره دهند اگر مضموم باشد چون مَرْمِيٌّ وسَيِّدٌ وطَيٌّ ولَيَّانٌ كه در اصل مَرْمُوْيٌ وسَيْوِدٌ و طَوْيٌ ولَوْيَانٌ بوده است ودر دِيْوَانٌ واو يا نشد زيرا چه يا بدل از واوست كه در اصل دِوَّانٌ بوده است نه بينى كه جمع وى دَوَاوِيْنُ مى آيد ودر اُسَيْوِدُ واو يا نشد زيرا چه محمولست بر اَسَاوِدُ ودر اَيْوَمُ واو بسلامت ماند زيرا چه از التباس امين نيست ودر حَيْوَةٌ وضَيْوَنٌ واو بسلامت ماند بنا بر شذوذ وصرف ناقص از ابواب ديگر برين اصول مذكور قياس كن **باب افعال** چون اَعْلٰى يُعْلِيْ اِعْلَاءً فهو مُعْلٍ واُعْلِىَ يُعْلٰى اِعْلَاءً فهو مُعْلًى الامر منه اَعْلِ والنهى عنه

لاتُعَلِّ **باب تفعیل** سمّٰی یُسَمِّی تَسمِیَةً فهو مُسَمٍّ و
سُمِّیَ یُسَمّٰی تَسْمِیَةً فهو مُسَمًّی الامر منه سَمِّ و النهی عنه
لاتُسَمِّ **باب تفعّل** تلقّٰی یتلقّٰی فهو مُتلقٍّ و تُلُقِّیَ
یُتَلَقّٰی تَلَقِّیاً فهو مُتَلَقًّی الامر منه تَلَقَّ والنهی عنه لاتَتَلَقَّ

در اصل تلقّوا بود واو واقع شد در آخر متمکن بعد ضمه این ثقیل است ضمه را بکسره بدل کرد نظیر قاعده یا فتند واو بعد طرف است بعد کسره آن واو را یا کردند

تکمله

باب تفاعل مصنف علیه الرحمه این باب را بسبب آنکه در تعلیل مثل باب تفعّل
بود ترک فرمود لیکن چون در این باب قلب الف یا بود وقت ما قبل مضموم بودن زائد است
لهذا یک صرف صغیر ناقص واوی باتباع مصنف رح نوشته صرف کبیر لفیف مقرون برای آن
افزوده مد که طالب در تصاریف معتلّه ثلاثی مشعب بخوبی پایه قادر گردد تم علو کامل او پیدا
آید بحول الله و قوته **ناقص واوی** التَّصَابِی عشقبازی کردن بصیغه
تَصَابٰی یَتَصَابٰی تَصَابِیاً فهو مُتَصَابٍ و تُصُوبِیَ یُتَصَابٰی تَصَابِیاً
فهو مُتَصَابًی الامر منه تَصَابَ والنهی عنه لاتَتَصَابَ اصل
ماضی معروف و مضارع مطلقا تصابو یتصابو بوا و در اخیر بود واو بعلت
آنکه در سوم جا بود ساکنون در زائد بر سوم جا افتاد و حرکت ما قبل یعنی فتحه مخالف او است

چون تنزّل وتباعد وفتنزّل وفتباعد وقالوا تنزّل وقالوا اتّباعد
وبرہمین قیاس است صیغہای باقیہ وتعلیل وتخریج صرف کبیر برمبتدی ضرورست **لفیف**
مقرون واوی چون التّساوی ہمدیگر مانند شدن وبرابر ومستوی گردیدن
در اصل التّساوُو بضم واو اول بود چون اسم متمکن نیست کہ آخرش حرف علت ماقبل
مضموم بود واگر اسمی برین صفت یابند ضمہ را بکسرہ بدل کنند چنانچہ درین جا چنین کردند پس واو
اخیر بسبب افتادن درطرف ومخالفت حرکت ماقبل یا شد **ماضی معروف**
تساوی تساویا تساوو تساوت تساوتا تساوین تا آخر تساوی
در اصل تساوَوَ بود واو اخیر بقاعدہ تصابی یا شد ویا الف والف از جمع مذکر و واحد
وتثنیہ مونث باجتماع ساکنین بیفتاد ودر تثنیہ مذکر بسبب لزوم التباس مثنی بواحد
ودر باقی صیغہا بنا یافتن علت اعلال یا الف نشد وبر تقدیر تعدیہ بحرف جر صیغہای
مجہول واسم مفعول می آیند **ماضی مجہول** تُسُووِیَ تُسُووِیا تُسُووُوا
تُسُووِیَت تُسُووِیَتا تُسُووِینَ تا آخر چون خواستند کہ تُسُووِیَ را از تساوی
بنا کنند حرف اول وثانی را ضمہ دادند وماقبل حرف اخیر را کسرہ والف بسبب ضمہ ماقبل
واو شد تُسُووِوَ وبسبب او شد واو اخیر بسبب افتادن درطرف ومخالفت کسرہ ماقبل مثل
تصُوبیَ یا شد ودو واو را ثانی بسبب لزوم التباس باب تفاعل بباب تفعل ادغام نشد در باقی

لَتَسَاوُنَّ لَتَسَاوِنَّ لَتَسَاوَيْنَانِّ لَاتَسَاوَيَنَّ لِنَتَسَاوَيَنَّ لِيَتَسَاوَيَنَّ واحد مذکر غائب را از یتساوی بنا کردند چون نون تاکید ثقیله در آخر آمد خواست که ماقبل مفتوح شود و الف مبدله از یا قابل حرکت نبود لهذا یا را باز آوردند و در جمع مذکر چون نون ثقیله آمد نون اعرابی افتاد و ساکن جمع شدند واو علامت جمع که ماقبلش مفتوح است و نون ثقیله برای دفع التقای ساکنین واو مذکور را بسبب آنکه مدّه نبود ضمه که حرکت مناسب او بود دادند و همچنین در مخاطبه بعد در آمدن نون ثقیله و سقوط نون اعرابی یای علامت اگر بفتح ماقبل ست کسره دادند چنانکه در لَيُدْعَوُنَّ جمع مذکر و لَتُدْعَيِنَّ مخاطبه گذشت و بر همین قیاس ست مجهول الا در ان ضم علامت مضارع و بقای تا زائد ست و بس و نون خفیفه مثل نون ثقیله است بجز آنکه در محلیکه الف باشد در نیاید فرقی نیست **امر حاضر معروف** تَسَاوَ تَسَاوَيَا تَسَاوَوْا تَسَاوَيْ تَسَاوَيْنَ واحد مذکر را از تَتَسَاوَى بنا نمودند بعد حذف علامت مضارع چون مابعدش متحرک بود خواستند که آخر را ساکن کنند چون حرف علت یعنی الف بود دو وقف و الف مبدله از یا مبدله از واو در جمع مذکر و مخاطبه با هم آمدن دو ساکن بیفتاد و در باقیها بوجه مذکور سابق یا الف نشد و اگر با عادهٔ تای محذوفه بر این صیغها لام امر مکسور در آری و علامت مضارع را ضمه دهی امر حاضر مجهول گردد و امر غائب را بر امر حاضر مجهول قیاس باید کرد و تعلیل جمیع اقسام امر از تعلیل مضارع مناسب آن باید کرد **امر حاضر معروف با نون ثقیله**

باب افتعال اِجْتَبیٰ یَجْتَبِی اِجْتِبَاءً فهو مُجْتَبٍ و اُجْتُبِیَ یُجْتَبیٰ اِجْتِبَاءً فهو مُجْتَبیً الامر منه اِجْتَبِ والنهی عنه لا تَجْتَبِ اما التَّسْمِیَةُ در اصل تَسْمِیوًا بود واو یا گشت برحسب قاعده یکرا افگنند تا در آخر عوض آن در آوردند تَسْمِیَةٌ شد **قانون** هر جا که دو حرف از یک جنس بهم آیند یکی را تخفیف کنند بطریق یکی ادغام چون فَرَّ و عَزَّ دوم حذف برخلاف قیاس چون ظِلْتُ و مِسْتُ سوم ابدال برخلاف قیاس چون قَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰهَا که در اصل دَسَّسَهَا بود و تَلَقِّیْ در اصل تَلَقُّوٌ بوده است ضمه قاف را بکسره بدل کردند و واو را بیا بدل کردند تَلَقِّیٌ شد بعد یا را ساکن کردند بسبب تحقق التقای ساکنین میان یا و تنوین یا را افگندند تَلَقٍّ شد زیرا که در سخن عرب هیچ اسم متمکن نیابی که در آخر او حرف علت باشد و پیش از وی ضمه بود اگر چنین اتفاق افتد ضمه را بکسره بدل کنند اگر حرف علت واو باشد یا کنند چون تَلَقٍّ و تَلَاقٍ و قَلَنْسٍ و اَدْلٍ که در اصل تَلَقُّوٌ و تَلَاقُوٌ و قَلَنْسُوٌ و اَدْلُوٌ بوده است صرف لفیف مقرون بر اصول که یاد کرده شد بیرون می آید فای وی را بر معتل فا قیاس کنند و لام وی را بر معتل لام از ضَرَبَ یَضْرِبُ چون وَقٰی یَقِیْ وِقَایَةً و وَقْیًا فهو وَاقٍ و وُقِیَ یُوْقٰی وِقَایَةً و وَقْیًا فذاك مَوْقِیٌّ الامر منه قِ والنهی عنه لا تَقِ و از سَمِعَ یَسْمَعُ

چون وَحِيَ يَوحى وَحْياً فهو واحٍ و وُحِيَ يُوحى وَحْياً فهو مَوحِيٌّ الامر منه ايحَ
والنهى لا تَوحَ اما لفيف مقرون پس لام وى را معتل لام قياس كنند و عين را
بسلامت بگذارند تا توالى اعلالين لازم نيايد و كلمه بدان مختل نشود از ضَرَبَ يَضرِبُ
چون طَوى يَطوِي طَيّاً فهو طاوٍ و طُوِيَ يُطوى طَيّاً فهو مَطوِيٌّ الامر منه اِطوِ
والنهى عنه لا تَطوِ و از سَمِعَ يَسمَعُ چون قَوِيَ يَقوى قُوَّةً فهو قَوِيٌّ و قُوِيَ يُقوى قُوَّةً
فهو مَقوِيٌّ الامر منه اِقوَ والنهى عنه لا تَقوَ **فصل چهارم** در صرف مضاعف

اثبات فعل ماضى معروف ذَبَّ ذَبّا ذَبُّوا ذَبَّتْ ذَبَّتا ذَبَبْنَ ذَبَبْتَ ذَبَبْتُما
ذَبَبْتُم ذَبَبْتِ ذَبَبْتُما ذَبَبْتُنَّ ذَبَبْتُ ذَبَبْنا **اثبات فعل ماضى مجهول**
ذُبَّ ذُبّا ذُبُّوا ذُبَّتْ ذُبَّتا ذُبِبْنَ ذُبِبْتَ ذُبِبْتُما ذُبِبْتُم ذُبِبْتِ ذُبِبْتُما ذُبِبْتُنَّ
ذُبِبْتُ ذُبِبْنا **اثبات فعل مضارع معروف** يَذُبُّ يَذُبّانِ يَذُبُّونَ
تَذُبُّ تَذُبّانِ يَذْبُبْنَ تَذُبُّ تَذُبّانِ تَذُبُّونَ تَذُبِّينَ تَذُبّانِ
تَذْبُبْنَ اَذُبُّ نَذُبُّ **اثبات فعل مضارع مجهول** يُذَبُّ يُذَبّانِ يُذَبُّونَ
تُذَبُّ تُذَبّانِ يُذْبَبْنَ تُذَبُّ تُذَبّانِ تُذَبُّونَ تُذَبِّينَ تُذَبّانِ تُذْبَبْنَ
اُذَبُّ نُذَبُّ **نفى تاكيد بلن در فعل مستقبل معروف** لَن يَذُبَّ
لَن يَذُبّا لَن يَذُبُّوا لَن تَذُبَّ لَن تَذُبّا لَن يَذْبُبْنَ لَن تَذُبَّ لَن تَذُبّا

لن تذبّوا لن تذبّی لن تذبّا لن تذببن لن اذبّ لن نذبّ **نفی تاکید**
بلن در فعل مستقبل مجهول لن یُذبّ لن یُذبّا لن یُذبّوا لن تُذبّ
لن تُذبّا لن یُذببن لن تُذبّ لن تُذبّا لن تُذبّوا لن تُذبّی لن تُذبّا لن تُذببن
لن اُذبّ لن نُذبّ نفی جحد بلم **در فعل مستقبل معروف** لم یذبّ لم یذبّا
لم یذبّوا لم تذبّ لم تذبّا لم یذببن لم تذبّ لم تذبّا لم تذبّوا
لم تذبّی لم تذبّا لم تذببن لم اذبّ لم نذبّ **نفی جحد بلم**
در فعل مستقبل مجهول لم یُذبّ لم یُذبّا لم یُذبّوا لم تُذبّ لم تُذبّا
لم یُذببن لم تُذبّ لم تُذبّا لم تُذبّوا لم تُذبّی لم تُذبّا
لم تُذببن لم اُذبّ لم نُذبّ **لام تاکید با نون ثقیله در فعل مستقبل معروف**
لیذبّنّ لیذبّانّ لیذبُّنّ لتذبّنّ لتذبّانّ لیذببنانّ لتذبّنّ لتذبّانّ
لتذبُّنّ لتذبِّنّ لتذبّانّ لتذببنانّ لاذبّنّ لنذبّنّ **لام تاکید با نون**
ثقیله در فعل مستقبل مجهول لیُذبّنّ لیُذبّانّ لیُذبُّنّ لتُذبّنّ لتُذبّانّ لیُذببنانّ
لتُذبّنّ لتُذبّانّ لتُذبُّنّ لتُذبِّنّ لتُذبّانّ لتُذببنانّ لاُذبّنّ لنُذبّنّ
لام تاکید با نون خفیفه در فعل مستقبل معروف لیذبّن لیذبُّن لتذبّن
لتذبُّن لتذبِّن لاذبّن لنذبّن **لام تاکید با نون خفیفه در فعل**

مستقبل مجهول لَيُذَبَنَّ لَيُذَبُنَّ لَتُذَبَنَّ لَتُذَبَنَّ لَتُذَبِنَّ لَاُذَبَنَّ
لَنُذَبَنَّ امر حاضر معروف ذُبَّ ذُبّا ذُبّوا ذُبّی ذُبّا اُذْبُبْنَ امر حاضر
مجهول لِتُذَبَّ لِتُذَبّا لِتُذَبّوا لِتُذَبّی لِتُذَبّا لِتُذْبَبْنَ امر غائب
معروف لِيَذُبَّ لِيَذُبّا لِيَذُبّوا لِتَذُبَّ لِتَذُبّا لِيَذْبُبْنَ لِاَذُبَّ
لِنَذُبَّ امر غائب مجهول لِيُذَبَّ لِيُذَبّا لِيُذَبّوا لِتُذَبَّ لِتُذَبّا
لِيُذْبَبْنَ لِاُذَبَّ لِنُذَبَّ امر حاضر معروف با نون ثقیله
ذُبَّنَّ ذُبّانِّ ذُبُّنَّ ذُبِّنَّ ذُبّانِّ اُذْبُبْنانِّ امر حاضر مجهول با نون
ثقیله لِتُذَبَّنَّ لِتُذَبّانِّ لِتُذَبُّنَّ لِتُذَبِّنَّ لِتُذَبّانِّ لِتُذْبَبْنانِّ امر
غائب معروف با نون ثقیله لِيَذُبَّنَّ لِيَذُبّانِّ لِيَذُبُّنَّ
لِتَذُبَّنَّ لِتَذُبّانِّ لِيَذْبُبْنانِّ لِاَذُبَّنَّ لِنَذُبَّنَّ امر غائب مجهول
با نون ثقیله لِيُذَبَّنَّ لِيُذَبّانِّ لِيُذَبُّنَّ لِتُذَبَّنَّ لِتُذَبّانِّ لِيُذْبَبْنانِّ
لِاُذَبَّنَّ لِنُذَبَّنَّ امر حاضر معروف با نون خفیفه ذُبَّنْ
ذُبُّنْ ذُبِّنْ امر حاضر مجهول با نون خفیفه لِتُذَبَّنْ لِتُذَبُّنْ لِتُذَبِّنْ
امر غائب معروف با نون خفیفه لِيَذُبَّنْ لِيَذُبُّنْ لِتَذُبَّنْ لِاَذُبَّنْ
لِنَذُبَّنْ امر غائب مجهول با نون خفیفه لِيُذَبَّنْ لِيُذَبُّنْ لِتُذَبَّنْ

لِأَذُبَّنَّ لِنَذُبَّنَّ **نہی حاضر معروف** لَا تَذُبَّ لَا تَذُبَّا لَا تَذُبُّوْا لَا تَذُبِّیْ
لَا تَذُبَّا لَا تَذْبُبْنَ **نہی حاضر مجہول** لَا تُذَبَّ لَا تُذَبَّا لَا تُذَبُّوْا
لَا تُذَبِّیْ لَا تُذَبَّا لَا تُذْبَبْنَ **نہی غائب معروف** لَا یَذُبَّ لَا یَذُبَّا
لَا یَذُبُّوْا لَا تَذُبَّ لَا تَذُبَّا لَا یَذْبُبْنَ لَا أَذُبَّ لَا نَذُبَّ **نہی غائب**
مجہول لَا یُذَبَّ لَا یُذَبَّا لَا یُذَبُّوْا لَا تُذَبَّ لَا تُذَبَّا لَا یُذْبَبْنَ لَا أُذَبَّ
لَا نُذَبَّ **نہی حاضر معروف بانون ثقیلہ** لَا تَذُبَّنَّ لَا تَذُبَّانِّ
لَا تَذُبُّنَّ لَا تَذُبِّنَّ لَا تَذُبَّانِّ لَا تَذْبُبْنَانِّ **نہی حاضر مجہول**
بانون ثقیلہ لَا تُذَبَّنَّ لَا تُذَبَّانِّ لَا تُذَبُّنَّ لَا تُذَبِّنَّ لَا تُذَبَّانِّ
لَا تُذْبَبْنَانِّ **نہی غائب معروف بانون ثقیلہ** لَا یَذُبَّنَّ لَا یَذُبَّانِّ
لَا یَذُبُّنَّ لَا تَذُبَّنَّ لَا تَذُبَّانِّ لَا یَذْبُبْنَانِّ لَا أَذُبَّنَّ لَا نَذُبَّنَّ **نہی غائب**
مجہول بانون ثقیلہ لَا یُذَبَّنَّ لَا یُذَبَّانِّ لَا یُذَبُّنَّ لَا تُذَبَّنَّ لَا تُذَبَّانِّ
لَا یُذْبَبْنَانِّ لَا أُذَبَّنَّ لَا نُذَبَّنَّ **نہی حاضر معروف بانون خفیفہ** لَا تَذُبَّنْ
لَا تَذُبُّنْ لَا تَذُبِّنْ **نہی حاضر مجہول بانون خفیفہ** لَا تُذَبَّنْ لَا تُذَبُّنْ
لَا تُذَبِّنْ **نہی غائب معروف بانون خفیفہ** لَا یَذُبَّنْ لَا یَذُبُّنْ لَا تَذُبَّنْ
لَا أَذُبَّنْ لَا نَذُبَّنْ **نہی غائب مجہول بانون خفیفہ** لَا یُذَبَّنْ لَا یُذَبُّنْ

لا تُذَبَّنَّ لا تُذَبِّنَّ لا تُذَبَّنَّ اسم فاعل ذابٌّ ذابّانِ ذابّونَ ذابّةٌ

ذابّتانِ ذابّاتٌ اسم مفعول مَذْبُوبٌ مَذْبُوبانِ مَذْبُوبُونَ مَذْبُوبَةٌ

مَذْبُوبَتانِ مَذْبُوباتٌ قوانین ذَبَّ دراصل ذَبَبَ بود بای اول را ساکن ساختند ودر دوم

ادغام کردند ذَبَّ شد زیراکه هرجاکه دو حرف صحیح از یک جنس یا از یک مخرج یا از دو مخرج متقارب

بهم آیند وهر دو متحرک باشند بحرکت لازم وکلمه از التباس هم ایمن باشد وملحق برباعی وخماسی

نباشد حرف اول را ساکن کنند اگر نباشد ودر دوم ادغام نمایند چون ذَبَّ وعَضَّ (گزید)

وعَدَّ ومَدَّ وعَبَدّاتٌ ولِبَنَّتٌ ودر ذَبَبْنَ واخوات آن ادغام نشد زیراکه حرف

دوم متحرک نیست ودر اُذْبُبِ الکَلْبَ (دفع کن سگ را) ادغام نشد زیراکه حرکت حرف دوم لازم

نیست ودر سَبَبٌ ادغام نشد زیرا چه از التباس ایمن نیست ودر قُعْدُدٌ (نام مردی)

ادغام نشد زیراکه ملحق به بُرْثُنٌ (پنجه شیر) ست اگر ادغام کنند الحاق باطل شود یَذُبُّ

دراصل یَذْبُبُ بود حرکت بای اول را نقل کرده بماقبل دادند وبارا در با ادغام کردند

یَذُبُّ شد زیراکه هرجاکه ادغام کنند بنگرند که ماقبل آن مدغم متحرکست یا ساکن اگر متحرک باشد

حرکت حرف اول را بیندازند وساکن کرده در دوم ادغام کنند واگر ساکن باشد حرکت

مدغم اورا دهند پس ادغام کنند چون ذَبَّ یَذُبُّ وعَضَّ یَعَضُّ وفَرَّ یَفِرُّ واَحَلَّ یُحِلُّ و

اِسْتَرَدَّ یَسْتَرِدُّ لَمْ یَذُبَّ دراصل لَمْ یَذْبُبْ بود بای اول ساکن شد از جهت ادغام و

مثال بودن دو حرف از یک جنس

مثال بودن دو حرف از دو مخرج متقارب

مثال آورد

از ابواب ثلاثی مجرد

چهارم از باب افعال

پنجم از باب استفعال

ثانی ساکن شد بلم جاز ملیس دو ساکن بہم آمدند و در سخن عرب دو ساکن بہم نیایند مگر در وقف حرف آخر را حرکت دادند بعضی فتحہ لِاَنَّ الْفَتْحَۃَ اَخَفُّ الْحَرَکَاتِ و بعضی کسرہ لِاَنَّ السَّاکِنَ اِذَا حُرِّکَ حُرِّکَ بِالْکَسْرِ و بعضے ضمہ از جہت موافقت ماقبل و بعضی بر اصل خود داشتہ اند و حکم امر و نہی برین قیاس ست و در باب تفعیل و تفعل ادغام

یعنے اہل حجاز و اول مذہب بنو تمیم ست ۱۲

نشود زیرا کہ ادغام در اصل باب ست بدانکہ تعلیلاتی کہ در مہموز و معتل و مضاعف آمدہ یاد کردہ شد اما تعلیلاتی چند دیگر کہ بدان حاجت افتد نیز یاد کنم تعلیل اول ہر الفیکہ ماقبل آن مضموم باشد و او گردد چون خَادَعَ و خُوْدِعَ و خَالِدٌ و خُوَیْلِدٌ تعلیل آخر ہر الفیکہ ماقبل آن مکسور باشد یا گردد چون مِحْرَابٌ و مَحَارِیْبُ و مِفْتَاحٌ و مَفَاتِیْحُ

ماضی مجہول ۱۲ — بمعنے نشستگاہ مجلس ۱۲ — بمعنے کلید ۱۲

تعلیل آخر ہر حرف مد و لین کہ سوم جا باشد و زائدہ بود و پس از الف فَعَائِلُ افتد ہمزہ گردد چون کَرِیْمٌ و کَرَائِمُ و صَحِیْفَۃٌ و صَحَائِفُ و رَکُوْبٌ و رَکَائِبُ اما در مَعِیْشَۃٌ و مَعَایِشُ ہمزہ نگشت زیرا کہ زائدہ نیست بلکہ اصلی ست و در مُصِیْبَۃٌ و مَصَائِبُ

یعنے الف جمع اقصی ۱۲ — شتر ہائے سواری ۱۲ — نامہ ۱۲

باآنکہ اصلی ست ہمزہ گشت بر خلاف قیاس اگر چہارم جا باشد چون در جمع پنجم جا افتد یا گردد چون عُصْفُوْرٌ و عَصَافِیْرُ و مِحْرَابٌ و مَحَارِیْبُ تعلیل آخر ہر جا کہ

یعنے حرف مد و لین ۱۲ — گنجشک ۱۲

الف جمع در میان دو واو یا دو یا افتد آخرین را بہمزہ بدل کنند چون اَوَّلٌ و اَوَائِلُ کہ در اصل اَوَاوِلُ بودہ است و خَیِّرٌ و خَیَائِرُ کہ در اصل خَیَایِرُ بودہ است و

بعضی یار اسلامت دارند و در طواویس و دواوین ہمزہ نگشت زیرا چہ از طرف
جمع طاؤس ۱۲ جمع دیوان بمعنی دفتر ۱۲
دورست تعلیل آخر ہر واوی کہ در اول کلمہ افتد مکسور باشد یا مضموم جائز ست کہ
یا مفردہ ۱۲
وی را ابدل کنند بہمزہ چون وُجُوہٌ و اُجُوہٌ و وُقِتَتْ و اُقِتَتْ و وِشَاحٌ
نقیض ۱۲ از باب فی القول معین کردہ شدہ ۱۲ حمائل ۱۲
و اِشَاحٌ و در واو مفتوح ابدال از دو جا بیش نیامدہ است چون اَحَدٌ کہ در
اصل وَحَدٌ بودہ است و اَنَاۃٌ کہ در اصل وَنَاۃٌ بودہ است و اگر در اول کلمہ
دو واو باشد و ہر دو متحرک باشند و واو دوم بدل از چیزی نباشد واجبست
ابدال واو اول ہمزہ اگرچہ مفتوح باشد چون اَوَاعِدُ کہ در اصل وَوَاعِدُ
جمع واعد ۱۲
بودہ است و اَوَاصِلُ کہ در اصل وَوَاصِلُ بودہ است و در وُوْرِیَ بدل
بروزن نواصل جمع واصل ۱۲ ماضی مجہول از باب مفاعلہ ۱۲
نگشت زیرا کہ واو دوم بدلست از الف وَارَیَ اگر واو اول را بدل کنند
سوار آنہ پوشیدن چیزی را ۱۲
توالی اعلالین شود و این روا نیست تعلیل آخر ہر واو کہ در جمع میان الف و
کسرہ افتد و در مفرد ساکن باشد یا گردد چون حَوْضٌ و حِیَاضٌ و رَوْضٌ
و رِیَاضٌ کہ در اصل حِوَاضٌ و رِوَاضٌ بودہ است تعلیل آخر ہر جمع
مرغزار ۱۲
کہ بروزن فُعُولٌ باشد از معتل لام واوی آن ہر دو واو را یا کنند و
ماقبل وی کسرہ دہند برای تخفیف چون دُلِیٌّ و حُقِیٌّ کہ در اصل دُلُوْوٌ و حُقُوْوٌ
بودہ است زیرا کہ در اسامی متمکنہ ہیچ اسمی نیابی کہ در آخر آن واو باشد

وما قبل آن مضموم بدانکه کلمهٔ چند را از معتل ومضاعف بر اصل خود داشته اند
تا بر اصل کلمات دیگر دلیل باشند چون عَوِدَ وصَیِدَ وعَیِنَ واَحْوَجَ
واَحْوَجَ واِعْتَوَرَ واِسْتَحْوَذَ واِسْتَصْوَبَ ولَحِحَتْ عَیْنُهُ
وَاِلَلُ السِّقَاءُ وضَبِبَ البَلَدُ **فصل پنجم** در شناختن خاصیت بابها
وانچه بدان تعلق دارد باب فَعَلَ یَفْعِلُ وفَعَلَ یَفْعُلُ وفَعِلَ یَفْعَلُ
مقید نیستند بخاصیتی بلکه برای معنی کثیر مستعمل اند که آن معانی مضبوط نیست
اما خاصیت باب فَعَلَ یَفْعَلُ آنست که همیشه بجای عین یا لام وی
حرفی باشد از حروف حلق ومجموع آن حروف اینست اَخْغُحَهَا مگر درین چند
کلمات چون رَکَنَ یَرْکَنُ وسَجَی یَسْجَی وقَلَی یَقْلَی واَبَی وعَضَّ یَعَضُّ
وخاصیت باب فَعُلَ یَفْعُلُ آنست که خُلق وطبائع را باشد وجمیع لغات
او لازم باشد چون کَرُمَ یَکْرُمُ وجَسُمَ یَجْسُمُ **وخاصیت** باب افعال
هشت چیزست تعدیه چون خَرَجَ واَخْرَجْتُهُ ونَزَلَ واَنْزَلْتُهُ **وسلب**
چون شَکَی گله کرد واَشْکَی گله بردن ورفتن در چیزی چون اَصْبَحَ در بامداد
شد واَعْرَقَ بعراق شد وآمدن بچیزی چون اَلَامَ بچیزی
نکوهیده آمد ودادن چیزی چون اَقْبَرَهُ جای گور داد او را

و خداوند چیزی شدن چون اَلْبَنَ خداوند شیر شد و اَتْمَرَ خداوند
خرما شد و یافتن چیزی بر صفتی چون اَحْمَدْتُهٗ ستوده یافتم اورا
و ابتدای فعل چون اَشْفَقَ ترسید و اَلَحَّ الحاح کرد (اضطراب کرد) و خاصیت
باب تفعیل شش چیزست تعدیه (لازم را متعدی گردانیدن) چون خَرَجَ بیرون آمد و خَرَّجْتُهٗ بیرون آوردم
اورا و مبالغه چون قَطَّعْتُهٗ پاره پاره کردم اورا و سلب چون قَذَّیْتُ
عَیْنَهٗ پرخس شد چشم او و قَذَّیْتُ عَیْنَهٗ خس از چشم او بردم و نسبت چون
فَسَّقْتُهٗ فاسق خواندم اورا و کَفَّرْتُهٗ کافر خواندم اورا و دعا چون حَیَّیْتُهٗ
حَیَّاكَ اللّٰهُ (زنده دارد ترا خدا) گفتم اورا و سَقَّیْتُهٗ سَقَاكَ اللّٰهُ (سیراب سازد ترا خدا) گفتم اورا و ابتدای فعل چون
کَلَّمْتُهٗ سخن گفتم با او و خاصیت باب تَفَعُّل پنج چیزست مطاوعت
تفعیل چون قَطَّعْتُهٗ فَتَقَطَّعَ پاره پاره کردم اورا پس پاره پاره شد و سلب
چون حَابَ گناه کرد و تَحَوَّبَ از گناه باز آمد و تکلف چیزی که خواهان
وی باشی چون تَحَلَّمْتُ از خویشتن حلم نمودم و تَشَجَّعْتُ از خویشتن شجاعت
نمودم و اندک اندک گرفتن چیزی چون تَجَرَّعَ جرعه جرعه خورد و تَعَلَّمَ
مسأله مسأله آموخت و ابتدای فعل چون تَکَلَّمَ سخن گفت و خاصیت
باب مفاعله مشارکت ست چون حَارَبَهٗ جنگ کرد با او و قَاتَلَهٗ کارزار کرد با او

مگر لغتی چند چون عاقبتُ اللِّصَّ وطارقتُ النَّعلَ ودعا چون عافاهُ اللهُ
مِنَ المرضِ وخاصیت باب تفاعل دو چیز ست مشارکت چون
تضاربنا بزدیم بایکدیگر وتقابلنا برابر یکدیگر افتادیم وتکلف چیزی که خواهان
وی نباشی چون تمارضتُ خویشتن را بیمار ساختم وفرق میان تفاعل ومفاعلت
آنست که مفاعلت از روی لفظ مفعول خواهد چون ضاربتُهٗ وتفاعل
مفعول نخواهد لهذا تضاربتُهٗ نگویند وبجای او تضاربنا گویند وخاصیت
باب افتعال سه چیز ست اشتراک چون اقتتلنا بایکدیگر کارزار کردیم
واتخاذ چیزی از برای خود چون اشتویتُ بریان کردم از برای خود و
اطّبختُ طبخ ساختم از برای خود وابتدای فعل چون افتقر درویش شد
وخاصیت باب استفعال پنج چیز ست سؤال چون استطعمه خورش
خواست از وی واین اصل باب ست وظن چون استحسنه نیکو پنداشت او را
واستقبحه زشت پنداشت او را ووجدان کسی بر صفتی چون استکرمتُهٗ
کریم یافتم او را وتحول چون استنسر البغاث کرکس گشت مرغ ضعیف واستنوق
الجمل ناقه گشت جمل وابتدای فعل چون استرجع اِنّا لله واِنّا الیه راجعون گفت
وخاصیت باب انفعال دو چیز ست مطاوعت ثلاثی مجرد چون

قطعتهٗ فانقطع وابتدای فعل چون اِنطلق وخاصیت باب اِفعِلال وافعِیلال سه چیزست الوان وعیوب چون اِسوَدَّ واِسوادَّ سیاه شدن واحوَلَّ واحوالَّ کاژ چشم شدن وابتدای فعل چون اِرفضَّ الدَّمعُ پراگنده شد آب چشم واِبهارَّ اللَّیلُ نیمه شب رسید وخاصیت باب افعیعال مبالغه چون اِخشَوشَنَ سخت درشت شد واِحمَومی سخت گرم شد باب اِفَّعُّل فرع باب تفعُّل ست ازانچه ازباب تفعُّل کلماتی چند که فای آن مجانس تای تفعُّل بوده است تارا بفا بدل کردند وادغام کردند والف وصل درآوردند اِفَّعُّل شد چون اِدَّثَّرَ که دراصل تَدَثَّرَ بود تارا دال کردند ودال را در دال ادغام کردند چون ازجهت ادغام اول کلمه ساکن شد الف وصل درآوردند اِدَّثَّرَ شد وچنانکه اِفَّعُّل فرع تفعُّل ست اِفّاعُل نیز فرع تفاعُل ست چون اِدّارَكَ وتَدارُكَ وبسیار باشد که بعضی کلمه ازین بابها موافق بعض آید چون قَرَّ واِستَقَرَّ وزَلَّ واِستَزَلَّ ودَلَّ واِستَدَلَّ ووَقَعَ وواقَعَ ورَفَعَ ورافَعَ ودَوَّمَ وتَرَوَّمَ وخاصیت رباعی آنست که همیشه صحیح ومضاعف باشد ومهموز برسبیل قلت چون بَعثَرَ وسَربَلَ وذَبذَبَ وطَأمَنَ ومضاعف وی مرکب باشد از دو حرف مکرر چون زَحزَحَ فاما حَوقَلَ سخت پیر شد ودَهوَدَ

برانگیخت ۱۲ — شتافت در رفتن ۱۲ — دور کرد ۱۲

روزگار گذرانید و سیطر نرشک ستور شد و سلقی بر پشت بیفگند ملحق ست از

ثلاثی برباعی بزیادت حروف علت امّا آن چیزها که تعلق دارند بفعل پنج چیز

است مصدر و زمان فعل و مکان فعل و فاعل و مفعول مصدر هر بابی که در

مصادر آمده است بذکر آن حاجت نیست لیکن مصدر باب اِفعال فعل

و فعال نیز آمده است چون وَالنّازِعاتِ غَرقًا ای اِغراقًا و والله اَنبتکم

مِّنَ الاَرضِ نباتًا ای اِنباتًا و مصدر باب تفعیل تفعِلة و تفعال و فعال

و فِعّال آمده است چون تذکرة و تکرار و سلام و کتاب و کذّاب امّا

تفعِلة بیشتر معتل لام و مهموز لام را باشد چون تربیة و تصلیة و صحیح را نیز باشد

بر سبیل قلت چون تبصرة و تذکرة و مصدر باب تفعّل تِفِعّال آید چون تِملّق

تِملّاقًا و مصدر باب مُفاعلة فِعال و فیعال آید چون قاتل مقاتلة و

قِتالًا و قیتالًا و مصدر فعللة فِعلالًا چون زلزل زلزلة زِلزالًا مکان و

زمان از ثلاثی مجرد هر فعلی که مستقبل او یفعِلُ بکسر عین باشد مکان و زمان از وی

هم بکسر عین آید بر وزن مفعِل چون منزِل جای نزول و وقت نزول و مبیع

جای فروختن و وقت فروختن و از معتل فا بکسر عین مفعِل

از هر بابی که باشد

چون مَوْعِدٌ و مَوْجِلٌ و از معتل لام و مضاعف مَفْعَلٌ باشد بفتح عین
چون مَاتیٰ جای آمدن و وقت آمدن و مَرمیٰ جای تیر انداختن
و وقت تیر انداختن و مَفَرٌّ جای گریختن و وقت گریختن و مَقَرٌّ جای آرام
گرفتن و وقت آرام گرفتن و هر فَعَلی که مستقبل او یَفْعَلُ بفتح و ضم عین باشد مکان
و زمان او بر وزن مَفْعَلٌ بفتح عین باشد چون مَکْتَبٌ جای نبشتن و وقت
نبشتن و مَسْمَعٌ جای شنیدن و وقت شنیدن و مَقْطَعٌ جای بریدن و وقت
بریدن اما مَشْرِقٌ و مَغْرِبٌ و مَسْقِطٌ و مَنْبِتٌ و مَفْرِقٌ شاذ است و در
مَسْجِدٌ و مَسْکِنٌ و مَجْمَعٌ و مَطْلَعٌ و مَنْسِكٌ فتح و کسر لغت است و مَفْعَلٌ
بفتح عین مصدر همه بابهای ثلاثی را باشد چون ضَرَبَ مَضْرَبًا و کَتَبَ
مَکْتَبًا مگر معتل فا از باب یَفْعِلُ بکسر عین که مصدر او بر وزن مَفْعِلٌ بکسر عین
آید چون وَعَدَ مَوْعِدًا و وَضَعَ مَوْضِعًا و بسیار جا است که در اسمای مکان
تا در آید چون مَقْبَرَةٌ و مَزْرَعَةٌ و از منشعبهٔ ثلاثی مکان و زمان و مصدر و
مفعول هم بر یک وزن آید چون مُکْرَمٌ جای گرامی کردن و وقت گرامی کردن
و گرامی کردن و مرد گرامی کرده شده و مُرْهَبٌ جای ترسانیدن و وقت ترسانیدن
و ترسانیدن و مرد ترسانیده شده و فاعل و مفعول را در میزان بیان کردیم

اما باید دانست که اسم فاعل از باب فَعِلَ یَفْعَلُ بکسر العین فی الماضی وفتحها فی المستقبل شش گونه آید فاعِلٌ چون سَامِعٌ وعَالِمٌ وفَعِيلٌ چون سَمِيعٌ و عَلِيمٌ وفَعِلٌ چون حَذِرٌ وفَرِحٌ وافْعَلُ چون احْوَرُ واعْيَنُ ومونثه فَعْلَاءُ چون حوراء وعيناء وجمعها فُعْلٌ چون حُورٌ وعِينٌ وفَعْلَانُ چون سَكْرَانَ وعَطْشَانَ ومونث او فَعْلَى چون سَكْرَى وعَطْشَى و فُعْلَانٌ چون عُرْيَانٌ وحُمْصَانٌ اما فَعْلَانُ صفت عارض را باشد از جوع وعطش وضدآن چون رَيَّانٌ وشَبْعَانٌ وافْعَلُ صفت لازم را باشد از الوان وعیوب چنانکه اَحْمَرُ مرد سرخ واَحْوَلُ مرد کاژ وفَعِلٌ بکسر العین فعل لازم را باشد از سرور واد وار چون فَرِحٌ ووَجِعٌ ووَصِبٌ وبَشِرٌ وبشتر اسم فاعل از باب فَعُلَ یَفْعُلُ بضم العین فی الماضی والمستقبل بروزن فَعِيلٌ می آید چون كَرِيمٌ وعَظِيمٌ وهفت گونه دیگر آمده است فَعْلٌ چون ضَخْمٌ و عَبْلٌ وفَعِلٌ چون خَشِنٌ وسَمِجٌ وفَعَلٌ چون حَسَنٌ وبَطَلٌ وفِعْلٌ چون رِخْسٌ ومِلْحٌ وفُعْلٌ چون صُلْبٌ وغُفْلٌ وفُعَالٌ چون ضُخَامٌ وشُجَاعٌ وفَعَالٌ چون حَصَانٌ وجَبَانٌ وحَرَامٌ **باب سوم** در شناختن اسماء وآن مشتمل بر پنج فصل است **فصل اول** در شناختن ابنیه اسم وآن بر

حاشیه: ۵۰ وعین وفتح ... مجرد ... مذکر ... مونث ... ۵۱ عین ... بروزن فعل بود ... ۵۲ ... مثال عیب ... شادی ... بیمار ... رنجور ... خوش ... سطبر ... درشت ... دلیر ... سخت ... ناشایسته ... دلاور

سه گونه است ثلاثی و رباعی و خماسی و ثلاثی را دوازده بناست نه ازان
مطرد ست و دو شاذ و یکی مهمل مطرد فَعْلٌ چون شَمْسٌ و صَعْبٌ و فِعْلٌ
چون قِدْرٌ و رِجْسٌ و رِجْلٌ و فُعْلٌ چون جُنْدٌ و بُرْدٌ و فَعَلٌ چون جَمَلٌ و حَبَلٌ
و فَعِلٌ چون فَخِذٌ و کَبِدٌ و فَعُلٌ چون رَجُلٌ و عَجُزٌ و حَدُرٌ و عَضُدٌ و
فُعَلٌ چون نُغَرٌ و صُرَدٌ و لُبَدٌ و فِعَلٌ چون حِوَلٌ و طِوَلٌ و فُعُلٌ
چون عُنُقٌ و اُذُنٌ و دو شاذ فِعِلٌ چون اِبِطٌ و اِبِلٌ و فُعِلٌ چون دُئِلٌ و یکی
مهمل فِعُلٌ برین وزن هیچ تازی نیامده است و رباعی را پنج بناست باتفاق
و در ششم اختلاف فَعْلَلٌ چون جَعْفَرٌ و عَقْرَبٌ و عَبْهَرٌ و جَحْدَرٌ و فِعْلِلٌ
چون عِظْلِمٌ و فِرْسِنٌ و فُعْلُلٌ چون بُرْثُنٌ و بُرْقُعٌ و فِعْلَلٌ چون دِرْهَمٌ و
هِجْرَعٌ و فِعَلٌّ چون سِبَطْرٌ و هِزَبْرٌ و بنای ششم که مختلف فیه است فُعْلَلٌ
چون جُنْدَبٌ و آنکه گویند درست نیست بضم دال روایت میکنند و خماسی را
چهار بناست و در پنجم اختلاف کرده اند فَعَلَّلٌ چون سَفَرْجَلٌ و شَمَرْدَلٌ و
فَعْلَلِلٌ چون جَحْمَرِشٌ و صَهْصَلِقٌ و فِعْلَلٌّ چون قِرْطَعْبٌ و جِرْدَحْلٌ و فُعَلِّلٌ
چون خُبَعْثِنٌ و قُذَعْمِلٌ و بنای پنجم که مختلف فیه ست فُعْلَلِلٌ چون هُنْدَلِعٌ
و آنکه گویند فُعْلَلِلٌ درست نیست گویند هندلع تازی نیست رومی ست

واین جمله را ابنیه مجرد گویند و چون یک حرف یا دو حرف یا سه حرف زیاده
کنند آنرا مزید فیه گویند و آن زیادت در اول کلمه و میانه و آخر کلمه باشد چون
اَحْمَرْ و جَدْاَرْ و بُجُوْز و سَعْدَانْ و چون چیزے از وی حذف کنند منقوص منه
گویند چون غَدٍ و دَمٍ و اَخٍ و اَبٍ و ابنیه مزید فیه بسیارست اما بنائی چند که
حاجت بدان بیشتر باشد یاد کنم فَعْلَةٌ یکبار را باشد چون ضَرْبَةٌ یکبار زدن
و جَلْسَةٌ یکبار نشستن و فِعْلَةٌ حالت را باشد چون عِمَّةٌ بندش دستار
و رِکْبَةٌ حالت بر نشستن اسپ و مِشْیَةٌ حالت رفتار و فُعَلَةٌ فاعل را
باشد چون ضُحَکَةٌ آنکه بر مردمان بخندد و لُعَنَةٌ آنکه بر مردمان لعنت کند مگر دو کلمه
شاذ آمده است بمعنی مفعول چون لُقَطَةٌ و تُخَمَةٌ و فُعْلَةٌ بضم فا و سکون
عین مفعول را باشد چون ضُحْکَةٌ مردیکه برو خندند و لُعْنَةٌ مردیکه برو لعنت کنند
و فِعَالٌ مرافق را باشد چون خِیَاطٌ سوزن و نِصَاحٌ ریسمان که بدو بدوزند
و اِکَافٌ پالان و داغهارا نیز باشد چون صِلَادٌ داغیکه بر سینه شتر باشد
و جِنَابٌ داغیکه بر پهلوی شتر باشد و فُعَالٌ و فُعَالَةٌ بضم الفاء فضله چیزرا
که بیندازند چون فُتَاتٌ و رُفَاتٌ ریزه ریزه و جُذَاذٌ پاره پاره و کُسَاحَةٌ
خاک فرو رفته و نُخَالَةٌ چیزی فرومایه و عُصَارَةٌ نچاره و فِعَالَةٌ بکسر الفاء

اشتمال را باشد چون عِصابَةٌ سربند و قِلادَةٌ گردن بند و عِمامَةٌ دستار
و مَفعَلٌ و مِفعالٌ و مِفعَلَةٌ آله چیز را باشد یعنی دست افزار
چون مِفتَحٌ و مِفتاحٌ کلید و مِسعَرٌ و مِسعارٌ آتش سوز و مِعرَجٌ و مِعراجٌ
نردبان و مِروَحَةٌ بادبیزن و مِکنَسَةٌ جاروب مِفعَلٌ و مِفعالٌ
و مِفعیلٌ و فِعّیلٌ و فَعّالٌ و فَعُولٌ فاعل را باشد بر وجه مبالغه چون
مِحرَبٌ و مِحرابٌ آنکه جنگ بسیار کند و مِعطارٌ و مِعطیرٌ آنکه عطر بسیار مالد
و شِرّیبٌ آنکه بسیار آب خورد و اَکّالٌ و اَکُولٌ آنکه بسیار طعام بخورد ندکر و مؤنث
درهمه یکسان باشد مگر در فَعّالٌ که مؤنث آن فَعّالَةٌ آید و اَفعَلُ سه چیز را باشد
اسم صریح چون اَجحَلُ و اَکحَلُ رگهایکه ازان خون کشایند و چشمیکه سیاه
رگ دست ستون مانند اکحل از مردم ۱۲ ص
باشد از سرمه و صفت چون اَحمَرُ مردی سرخ و مؤنث او فَعلاءُ و جمع
ایشان فُعلٌ آید چون حَمراءُ زنی سرخ و حُمرٌ مردان و زنان سرخ و تفضیل
چون اَکبَرُ مردی بزرگتر و اَصغَرُ مردی خُردتر و مؤنث او
فُعلیٰ آید چون کُبریٰ و صُغریٰ و جمع مردان اَفاعِلُ
بالف مقصوره ۱۲ ص
و جمع زنان فُعَلٌ چون اَصاغِرُ و صُغَرٌ و فَعِیلٌ
مصدر را باشد چون نَذِیرٌ بیم کردن و نَکِیرٌ ناشناخته کردن

دیگر و موی سر و فقن و بالا
... آمدن ...
چیزی در آمدن ...
... مسعار ...
... زمردین ...
... اجحل ... بالنفصال ...
...
۵۷
۵۸ ... بالانفصال ... افعل ...
... و موزونات او ...
... بالف مقصوره ...
... انوار علی ...
... مولوی ... فی القاموس ...
... اقبل ... مولوی انوار علی ...
... مظفر العلی ...

وفاعل پنج باب را باشد از ثلاثی مجرد چون قدیرٌ وعلیمٌ وکریمٌ وشفیعٌ وحریصٌ وافعال چون الیمٌ وحکیمٌ وتفعیل چون بشیرٌ ومفاعلة چون ندیمٌ وافتعال چون فقیرٌ

ومفعول پنج باب را از ثلاثی مجرد چون قتیلٌ وصریعٌ وحصیدٌ وحمیدٌ وحنیذٌ وافعال را چون حکیمٌ ای محکمٌ وعتیقٌ ای معتقٌ وتفعیل را چون وکیلٌ ای موکّلٌ ومفاعلة را چون غدیرٌ ای مغادرٌ واستفعال را چون شهیدٌ ای مستشهدٌ

وفعولٌ فاعل را باشد از ثلاثی مجرد چنانچه ذکر رفت ومفعول سه باب را از ثلاثی مجرد چون حلوبٌ ای محلوبٌ ورکوبٌ ای مرکوبٌ وحمولٌ ای محمولٌ وافعال را چون رسولٌ ای مرسلٌ ووجودٌ ای موجدٌ وتفعیل را چون سخونٌ ای مسخّنٌ مذکر ومؤنث در فعول یکسان باشد فاعل جائی هست که بمعنی مفعولست چون ماءٍ دافقٍ ای مدفوقٍ ومفعول جائیست که بمعنی فاعلست چون اذا الموءدة سئلت ای الوائدة وانه کان وعده ماتیا ای اتیا فصل دوم در بیان اجناس اسما اسم

حواشی بین السطور: نیکوکار ۱۲ · گرامی ۱۲ · بخشاینده ۱۲ · طامع ۱۲ · دانا ۱۲ · دردمند ۱۲ · درد آلود ۱۲ · بمعنی مبشر ۱۲ · بمعنی منادم ۱۲ · کشته ۱۲ · افتاده ۱۲ · درو کرده شده ۱۲ · ستوده ۱۲ · گوسفند بریان ۱۲ · آزاد کرده شده ۱۲ · سپرده شده ۱۲ · دوشیده ۱۲ · سواری کرده شده ۱۲ · برداشته ۱۲ · فرستاده شده ۱۲ · پیدا کرده شده ۱۲ · آب جهنده شده ۱۲ · دختر زنده در گور کننده ۱۲

حواشی: ای نفع رسانیدن · ای الم دهنده · منادمت مانند ۱۲ · معاودت ماندن · این فعیل است از مفعول · از اغلاط ۱۲ · بمعنی فاعلست ۱۲ · سر ابن الصرح · سر نامی الصرح

بر دو گونہ است متمکن وغیر متمکن اسم متمکن آن باشد کہ در آخر
او سہ حرکت وتنوین در آید چون زیدٌ و رجلٌ و اسم غیر متمکن آن
باشد کہ یک حالت را لازم گرفتہ باشد چون اَنتَ و کیفَ و حیثُ
اسم متمکن کم از سہ حروف و زیادہ از پنج حروف نباشد مگر از پس حذف
و زیادت و غیر متمکن کم ازین و زیادہ ازین می باشد چون کَ و مَن
و ھُوَ و لاءِ و اسم مشتق آن باشد کہ ماخوذ باشد از اسمی
دیگر چون سماءٌ کہ ماخوذ ست از سُمُوٌّ و نبا کہ ماخوذ ست از دُنُوٌّ
آسمان وسقف وسائبان وباران ۱۲ بجہت بلندی وعلو ۱۲
بسبب قرب او بمال و بعد از آخرت اسم جامد آن باشد کہ ماخوذ
نباشد از کلمتی چون رَجُلٌ و رُجَیلٌ و اسم دخیل آن باشد
کہ از سخن عرب نباشد و در میان سخن عرب کار بستہ باشد چون
فِردَوسٌ کہ این کلمہ رومی ست و ضد آن اصلی ست چون الجنّۃ
اسم معرب آن باشد کہ کلمہ عجمی باشد و بعضے حروف او را
بدل کنند تا بعربیت نزدیک گردد و کار بندد چون صَنجٌ و شَنجَرفٌ
و فَیروزَجٌ در تعریب چنگ و شنگرف و پیروزہ گویند و ضد وی
عربی ست و اسم مذکر آنست کہ موضوع نباشد از جہت مؤنث

و در و علامت تانیث نباشد چون بَاسٌ و حَجَرٌ و بَیْتٌ و اسم
مونث آن باشد که موضوع باشد از جهت مونث چون امرأۃٌ و ناقۃٌ
و اتانٌ و یا در و علامت تانیث باشد و علامت تانیث سه چیز ست
تای زائده که در وقف ها شود چون رحمۃٌ و حسنۃٌ و ضاربۃٌ و الف
ممدوده زائده چون حمراءُ و صفراءُ و صحراءُ و الف مقصوره
زائده چون حُبلی و ذکری و بُشری و غضبی بدانکه کلمه چند باشد که آنرا
مونث دارند اگرچه در و علامت تانیث نیست و آنرا مونث سماعی
گویند چون ارضٌ و بئرٌ و جحیمٌ و اسماؤها و حالٌ و حربٌ و خمرٌ
و اسماؤها و دارٌ و دلوٌ و رحمٌ و ریحٌ و اسماؤها و سِلمٌ و سعودٌ و عجزٌ
و عینٌ و عرضٌ و عصا و عقربٌ و عنکبوتٌ و عیرٌ و فِدرٌ و قُدّامٌ
و قوسٌ و کاسٌ و کبدٌ و نارٌ و نحلٌ و نفسٌ و و داعٌ و یمینٌ و از اعضای
آدمی هرچه مزدوج ست چون یدٌ و عینٌ و اصبعٌ و مانند آن جز
حاجبین و خدّین و در بعضے کلمات تذکیر و تانیث هر دو آمده
است چون ذنوبٌ و سبیلٌ و سوقٌ و صاعٌ و سلطانٌ
و صوفٌ و جانحٌ و صواعٌ و طاغوتٌ و عنقٌ و فردوسٌ و لسانٌ

ومَنُوْنٌ ومَجْنُوْنٌ وهُدًى و اسم ملحق

مرگ ۱۲ دولاب ۱۲

آن باشد که ثلاثی را بزیادت حرفی بروزن رباعی
کرده باشند ویا رباعی را بزیادت حرفی بروزن خماسی
کرده باشند چون کَوْثَرٌ که ملحق ست به جَعْفَرٍ وقَرْدَدٌ
که ملحق ست به زِبْرِجٍ وعَقَنْقَلٌ که ملحق ست به سَفَرْجَلٍ

فی القاموس عقنقل کسفرجل بزرگ فراخ ۱۲

فصل سوم در جمع

جمع بر دو گونه است جمع سلامت و جمع مکسر **جمع سلامت** آنست که صیغهٔ مفرد او در جمع سلامت باشد چون زَیْدٌ وزَیْدُوْنَ وضَارِبٌ وضَارِبُوْنَ **جمع مکسر** آنست که صیغهٔ مفرد او بسلامت نباشد چون رَجُلٌ ورِجَالٌ وجمع تکسیر بر دو نوعست **جمع قلیل** و آن از سه تا ده باشد واو را چهار بناست اَفْعُلٌ واَفْعَالٌ واَفْعِلَةٌ وفِعْلَةٌ و**جمع کثیر** وآن زیاده از ده باشد واو را پنج بناست

فِعَالٌ وفُعُولٌ وفُعلَانٌ وفِعلَانٌ وفُعُلٌ و هر چه جز این بناها ست

مشترکست میان قلیل وکثیر پس بدانکه ابنیهٔ ثلاثی را در بیشتر احوال

چهار جمع آید اَفعُلٌ واَفعَالٌ وفِعَالٌ وفُعُولٌ چون شَمسٌ واَشمُسٌ

وشُمُوسٌ وقِدرٌ وقُدُورٌ ورَجُلٌ ورِجَالٌ وجُندٌ وجُنُودٌ وجِنسٌ و

اَجنَاسٌ وجَبَلٌ واَجبُلٌ واَجبَالٌ وكَبِدٌ واَكبَادٌ وكُبُودٌ

ويَقُظٌ واَيقَاظٌ وابِلٌ وآبَالٌ واُذُنٌ وآذَانٌ وجمع فُعَلٌ

فِعلَانٌ بسیار آید چون نُغَرٌ ونِغرَانٌ وصُرَدٌ وصِردَانٌ وجمع

فَعْلٌ اَفعَالٌ کم آید مگر در اجوف چون بَيتٌ واَبيَاتٌ وجمع

فَعلَةٌ فَعَلَاتٌ بفتح عین وفِعَالٌ آید چون جَفنَةٌ وجَفَنَاتٌ

وجِفَانٌ ودر اجوف ومضاعف صفت عین ساکن بماند چون

بَيضَةٌ وبَيضَاتٌ وسَلَّةٌ وسَلَّاتٌ وصَعبَةٌ وصَعبَاتٌ

وجمع فِعلَةٌ فِعَلٌ وفِعَلَاتٌ وفِعِلَاتٌ آید چون

سِدرَةٌ وسِدَرٌ وسِدَرَاتٌ وسِدِرَاتٌ وجمع

فُعلَةٌ فُعَلٌ وفُعلَاتٌ وفُعُلَاتٌ وفُعَلَاتٌ آید چون رُكبَةٌ

ورُكَبٌ ورُكبَاتٌ ورُكُبَاتٌ ورُكَبَاتٌ وجمع فَعلَةٌ فِعَالٌ وفَعَلَاتٌ آید

چون رَقَبَةٌ و رِقَابٌ و رَقَبَاتٌ و جمع فَعَالٌ فُعَلَاءُ آید چون جَبَانٌ
جُبَنَاءُ و صَنَاعٌ و صُنَعَاءُ و جَوَادٌ و جُوَدَاءُ و جمع فِعَالٌ فُعُلٌ آید چون كِنَازٌ
و كُنُزٌ و جمع فَعَالٌ و فِعَالٌ و فُعَالٌ و فَعِيلٌ و فَعُولٌ بروزن فِعْلَةٌ
و أَفْعِلَةٌ و فُعُلٌ و فِعْلَانٌ و فُعْلَانٌ آید چون قَذَالٌ و قُذُلٌ و أَقْذِلَةٌ
و غَزَالٌ و غِزْلَانٌ و غِزْلَةٌ و حِمَارٌ و أَحْمِرَةٌ و حُمُرٌ و غُرَابٌ و أَغْرِبَةٌ و غِرْ
و قَفِيزٌ و أَقْفِزَةٌ و قُفُزٌ و قُفْزَانٌ و عَمُودٌ و أَعْمِدَةٌ و عُمُدٌ و چون این بناها با
تا باشد جمع ایشان فَعَائِلُ و بالف و تا آید چون حَمَامَةٌ و حَمَائِمُ و حَمَامَاتٌ
و ذُؤَابَةٌ و ذَوَائِبُ و ذُؤَابَاتٌ و رِسَالَةٌ و رَسَائِلُ و رِسَالَاتٌ و رَكُوبَةٌ
و رَكُوبَاتٌ و عَجُوزَةٌ و عَجَائِزُ و عَجُوزَاتٌ و جمع ابنیه رباعی بروزن فَعَالِلُ
آید چون جَعْفَرٌ و جَعَافِرُ و دِرْهَمٌ و دَرَاهِمُ و بُرْثُنٌ و بَرَاثِنُ و جمع ثلاثی
که بزیادت حرفی چهار حرفی شده باشد هم برین قیاس آید چون إِصْبَعٌ
و أَصَابِعُ و مَنْزِلٌ و مَنَازِلُ و صَيْقَلٌ و صَيَاقِلُ و عَشِيرٌ و عَشَائِرُ و أَوَّلُ
و أَوَائِلُ و مُدَّقٌ و مَدَاقٌّ و اگر چهارم کلمه حرف مد ولین باشد جمع او فَعَالِيلُ
آید چون مِفْتَاحٌ و مَفَاتِيحُ و عُصْفُورٌ و عَصَافِيرُ و قِنْدِيلٌ و قَنَادِيلُ و مِنْدِيلٌ
و مَنَادِيلُ و خماسی را جمع تکسیر کم کنند و اگر بکنند حرف آخر را حذف کنند

وباقی را بر فعالِلُ جمع کنند چون سَفرجَلٌ وسَفارِجُ وجَحمرِشٌ و
جَحامِرُ ودر جموع تداخل بسیار افتد ای جمع بنائی بنای دیگر را
وہند واقتصار بسیار افتد ای بنائیکہ ویرا جمعها باشد بریکی و بر دو
اقتصار کنند وما آنرا فروگذاشته ایم از جهت اختصار و
ایجاز **فصل چهارم** در تصغیر مصغر را سه بناست فُعَیلٌ و
فُعَیعِلٌ وفُعَیعِیلٌ اما فُعَیلٌ جملگی ثلاثی را باشد چون کَلبٌ و
کُلَیبٌ ورَجُلٌ رُجَیلٌ وفُعَیعِلٌ رباعی را باشد ومشابه رباعی
وخماسی را هم باشد چون جَعفَرٌ وجُعَیفِرٌ ودرهَمٌ ودُرَیهِمٌ
ومَنزِلٌ ومُنَیزِلٌ واَكحَلٌ واُكَیحِلٌ وجَدوَلٌ وجُدَیوِلٌ
مثال مشابه رباعی ۱۲
وسَفرجَلٌ وسُفَیرِجٌ وحرف آخر از خماسی در تصغیر بیفتد چنانچه
مثال خماسی ۱۲
در جمع تکسیر وفُعَیعِیلٌ کلمه را باشد که چهارم او حرف
مدولین باشد چون مِفتاحٌ ومُفَیتِیحٌ وعُصفُورٌ وعُصَیفِیرٌ
وقِندِیلٌ وقُنَیدِیلٌ واز مؤنث سماعی انچه سه حرفی
باشد تا زیاده کنند در تصغیر وے چون شَمسٌ و
شُمَیسَةٌ ودارٌ ودُوَیرَةٌ وبسیار باشد که حرفهای

زیادت از کلمه حذف کنند پس تصغیر کنند و آنرا تصغیر ترخیم گویند چون ازهر
و زهیر و حارث و حریث و اما سهیل و کمیت و مانند آن موضوعند
بر صورت تصغیر ولیکن تصغیر نه **فصل پنجم در نسبت** نسبت باز بستن چیزی
باشد بچیزی دیگر بزیاده کردن یای مشدده بر آخر کلمه چون بلخیٌّ و دَرْوِیٌّ
و صَیقَلِیٌّ و ثِیابیٌّ و نسبت صناع سه گونه آید یکی آنکه عرب ویرا نامے
نهاده باشند چون قَینٌ و اِسکافٌ دوم آنکه از حرفت وے
فعّال بنا کنند چون قفّالٌ و قوّاسٌ و نبّالٌ سوم آنکه یای نسبت
در آرند چون قَلَنسِیٌّ و ثعلبیٌّ و این نسبت در مطبوخات و مصنوعات
مطرد ست چون حِصرِمِیَّةٌ و سُمّاقِیَّةٌ و تَبلِبِیَّةٌ و مُرِّیٌّ و مِسکِیٌّ
و بدانکه در نسبت تغیرات بسیار آمده و آن دو نوعست شاذ و مطرد
شاذ چون اُنافِیٌّ و رَقَبانِیٌّ و یَمانِیٌّ و مطرد چون
نَمِرٌ و نَمَرِیٌّ و عَصًا و عَصَوِیٌّ و عَمٍ و عَمَوِیٌّ و اَبٌ
و اَبَوِیٌّ و عَلِیٌّ و عَلَوِیٌّ و هر یک را احکام بسیارست و این کتاب
آنرا احتمال نتواند کرد لهذا ازین جهت فرو گذاشته شد و بدانکه

جمع تکسیر را نسبت نکنند و اگر کنند کلمه را مفرد گردانند پس نسبت
کنند چون رِجَالٌ و رَجُلِيٌّ و بُحُورٌ و بَحْرِيٌّ و همچنین جمع سلامت
و تثنیه و تانیث و ترکیب را مفرد گردانند پس نسبت نمایند چون مُسْلِمُونَ
و مُسْلِمِيٌّ و رامِیَانِ و رامِيٌّ و حَمْزَةٌ و حَمْزِيٌّ و حَضَرَ مَوْتُ و
حَضَرَمِيٌّ و لیکن در تصغیر این کلمات صدر کلمه را تصغیر کنند پس این
علامات سلامت دارند چون مُسْلِمُونَ و مُسَيْلِمُونَ و مُسْلِمَانِ و
مُسَيْلِمَانِ و حَمْزَةٌ و حُمَيْزَةٌ و حَضَرَ مَوْتُ و حُضَيْرَ مَوْتُ

باب چهارم در شناختن حروف فصل اول در عدد حروف

و آن بر دو گونه است حروف تهجی و حروف معنوی حروف تهجی
چون ا و ب و ت و ث الخ و حروف معنوی چون مِنْ و
عَنْ و فِي و حروف معنوی را یاد کنم در نحو و حروف تهجی را اینجا پس
بدانکه عدد حروف تهجی در سخن عربی و فارسی سی و هفت حرف است
بیست و نه از آن معروف است چون ا ب ت ث ج ح خ الی آخره
پس بدانکه آنچه الف میگویند همزه است و آنچه لام الف میگویند لا باید گفت و چون

لام میان الف ست لام در اول کلمه زیاده کردند تا الف گفته شود لی حرکت
زیرا چه الف ساکن باشد چنانکه بیش ازین گفته شده است و ازین جمله بیست
و یکحرف مشترکست میان تازی و پارسی و هشت حرف مخصوصست
بسخن تازی که در سخن پارسی نباشد و نظام وی صعق نط حظ
اما صاد دیکه بزبان پارسی میگویند چون صد و صد سین ست
ای سخ و سد و همچنین عین الف و قاف و کاف و طا تا و حا و ها و هشت
حروف دیگر که معروف نیست مخصوصست بسخن پارسی چون پای پلیته
و پنبه و جیم چغد و چرم و ژای ژاله و اژدها و فای فاژه و فرخج و گاف گرز
و گزند و خای خوشی و خوش و واو شور بمعنی تلخ و یای شیر یعنی اسد
فصل دوم در مخارج و آن بیست و نه حرف را شش مخرج ست
حلق و بن زبان و میان زبان و کرانه زبان و سر زبان و لب و از حلق
شش حرف خیزد ح خ ع غ ه همزه و این همه را حلقیه گویند
و از بن زبان دو حرف خیزد بپوست بن کام ق ک و آنرا مهموسه
گویند و از میان زبان سه حرف خیزد بپوست میانه کام ج ش ی

واترا شجریه گویند و شجریه کشادگی باشد واز کرانهٔ زبان دو حرف خیزد بمونت
دندان ض ل واز سر زبان یازده حرف خیزد بمونت دندانهای پیشین و
این را حافیه گویند و حافه کنارهٔ چیزی باشد سه ازان ظ ذ ث بمونت
بن دندانهای زبر واین را لثویه و سه ازان ط د ت بمونت سر دندانهای
زبر واین را نطعیه گویند و نطعیه زیر دندان باشد و سه ازان ص س ز
بمونت سر دندانهای زبر واین را ذلقیه گویند و ذلق کرانهٔ دندان باشد
و دو ازان ر ن بمونت بن دندانهای زبر واز لب چهار حرف خیزد و
ف م ب اما ف از باطن لب زیرین خیزد بمونت اطراف ثنایای زبرین
و سه حرف باقی و م ر ب به تعاون دو لب **فصل سوم** در بیان اجناس و آن
از روی ذات دوازده است مجهوره و مهموسه و شدیده
و رخوه و متوسطه و مطبقه و منفتحه و مستعلیه
و متسفله و ذلاقیه و مصمته و قلقله و مهموسه
ده حرفست که آواز او پست آید که مجموع او اینست ستشحثک
خصفه او حثه شخص سکت و باقی مجهوره است

وجمعها طل قو ربض اذ غز اجند مطیع یعنی نوزده حرفست

ومشدیده هشت حرفست که آواز او بقوت آید ومجموعه وی این باشد

اجدك قطبت یا اجدت طبقك وحروفی که میان

شدیده ورخوه است آنرا متوسطه گویند ومتوسطه نیز هشت حرفست

که آواز آن نه بسبت آید نه بقوت ومجموع آن لم یر و عنا او لم یروعنا

وباقی رخواست وآن سیزده حرفست که مجموع او اینست

خذ هن غز سفت حض شص ومطبقه چهار حرفست

که بگفتن او زبان در کام نه نشیند چون ص ض ط ظ وباقی منفتحه ا

ومستعلیه هفت حرفست که در گفتن وی سر زبان بسوی کام رود

ص ض ط ظ خ غ ق که مجموع وی اینست خص قظ

ضغط وباقی متسفله است وذلاقیه شش حرفست ر ب ن ف ل م

که مجموعه وی این باشد مر بنفل وهیچ کلمه رباعی وخماسی نباشد که خالی باشد ازین

شش حرف مگر در کلمه چند چون عسجد وعسفد وعسطوس

قال الشاعر عصا عسطوس لینها واعتدالها وباقی مصمته است

69

و قلقله پنج حرف ست ق ط ب ج د که مجموعه وی اینست قطب
جد و بدانکه صاد وسین و زا این سه حرف را حروف صفیر گویند و شین را
متفشی و را را مکرر و لام را منحرف و الف را هاوی و نون را حرف غنه گویند

فصل چهارم در بیان اجناس آن از روی تصریف و آن پنج نوعست

حروف زیادت و آن ده است که مجموعه او سألتمونیها الیوم
تنساه چون در کلمه چیزی زیاده کنند ازین حروف باشد و حروف حذف
و آن یازده است مجموعه او هو خفی بخائنة هر جا که از کلمه چیزی حذف
کنند ازین حروف باشد و حروف ابدال و آن نیز یازده است مجموعه او
اجد من وطیها هر کجا که حرفی بحرفی بدل کنند ازین حروف باشد
و حروف قلب و آن حروف علت ست قلب و ابدال بمعنی یکی ست
ولیکن بیشتر در حروف علت قلب گویند و در حروف صحیح ابدال نامند
و حروف ادغام و آن سیزده حرف ست که لام تعریف را در وی ادغام
توان کرد چون التاء و الثاء و الدال و الذال و الراء و الزاء و السین
والشین والصاد والضاد والطاء والظاء والنون والله اعلم

فصل پنجم در ذکر چیزی از حروف معنوی تا کتاب از ان خالی نباشد وجمله
حروف معنوی از نو د بیرون نیست و آن سه گونه است بسیط و مقرون
و مرکب اما مبسوط آنست که چیزی از حروف معنوی باوی بهم نکرده باشند چو
مِنْ و فِی و اِلیٰ و مقرون آنست که دو حرف معنوی بهم کرده باشند و معنی
هر دو باقی باشد چون کأنّ که کاف تشبیه و انّ توکید بهم آمده است و معنی هر
یک باقیست و مرکب آنست که دو حرف بهم آمده باشند و معنی هر دو یک گشته
چون لولا تخصیص که لو تمنی و لای نافیه بهم آمده است و معنی این هر دو یک گشته

باب پنجم در معنی تصریف **تصریف** گردانیدن کلمه باشد به پنج طریق
زیادت و حذف و ابدال و قلب و نقل **فصل اول** در زیادت
فرق میان حرف اصلی و حرف زیادت آنست که حرف زائد در تصرف
بیفتد و اصلی نیفتد چون عین و لام و میم از عالِم
و عَلیم و مَعلوم و علم و تعلّم و استعلم
وانچه زیاده باشد چون در ثلاثی وزن کنند بیفتد و زیادت
از جهت هشت چیز باشد مد صوت چون کتاب و عجوز

مولوی انور علی رحمه الله تعالی

والحاق چون کوثر و عثیر و عوض چون عدة و زنة

تمکن ابتدا چون الف وصل انصر واضرب و بیان حرکت

چون ماهیه و سلامت بنا چون ضربنی و انّنی و زیادت محض چون

استقر و احداث معنی و آن بسیارست چون فاعل و مفعول

و تثنیه و جمع و جز آن و زیادت در اول و میانه و آخر باشد چون منزل

و منازل و حمیر و حمیران و امهات زوائد حروف علت اند فصل دوم

در حذف و حذف از برای سیزده معنی آید استثقال ضمه و کسره بر حروف

علت چون تدعو و ترمین و جزم چون لم یدع و لم یرم و نصب

چون لن یضربا و لن یضربوا و اضافت چون غلاما زید و

ضاربوا بکر و کثرت استعمال چون لم یک و لا ادر و

ترخیم چون یا حار و تصغیر چون سفیفة و جمع چون سفارج و

نسبت چون حنفی و ترکیب چون عبشمی در عبد شمس و اجتماع ساکنین

چون قاض و داع و تخفیف چون بن و کین و اکتفا چون حتام و متام و الام

ای حتی ما و متی ما و الی ما و حذف بر دو گونه است یکی آنکه موجب باشد چنانچه در

افعال گفته ایم و دیگر آنکه بموجبی باشد و آن بسیار است اما کلمهٔ چند
مشهور است اینجا یاد کرده شود چون شَفَةٌ که در اصل شَفَهَةٌ و شاةٌ
که در اصل شَوَهَةٌ بوده است و فَمٌ که در اصل فَوَهٌ بوده است
و اِسْتٌ که در اصل سَتَهٌ بوده است و سَنَةٌ بیک قول در اصل
سَنَهَةٌ بوده است زیرا که جمع ایشان شِفاهٌ و شِیاهٌ و اَفْواهٌ
و اَسْتاهٌ می آید و تصغیر ایشان شُفَیْهَةٌ و شُوَیْهَةٌ و فُوَیْهَةٌ
و سُتَیْهَةٌ می آید و بیک قول اصل سَنَةٌ سَنَوَةٌ بوده است زیرا که
جمع او سَنَوات می آید و یَدٌ که در اصل یَدْیٌ بوده است و دَمٌ که
در اصل دَمْیٌ بوده است و بقولی دَمَوٌ بوده است و مِائَةٌ در اصل
مِائَیٌ بوده است زیرا که تثنیه و جمع ایشان یَدَیانِ و اَیْدِی
و دَمَیانِ و دِماءٌ می آید و فعل از مِائَة اَمْاَیْتُ میگویند و اَبٌ
که در اصل اَبَوٌ بوده است و غَدٌ غَدَوٌ و اَخٌ اَخَوٌ و اِبْنٌ بَنَوٌ بوده است
زیرا که تثنیهٔ ایشان اَبَوانِ و غَدَوانِ و اَخَوانِ می آید و جمع
ایشان آباءٌ و اِخْوانٌ و اَبْناءٌ و غَدَواتٌ و مصدر ایشان
اُبُوَّةٌ و اُخُوَّةٌ و بُنُوَّةٌ و غُدُوَّةٌ می آید فصل سوم در ابدال و آن

نهادن حرفی بود بجای حرفی و ابدال از برای چهار معنی آید ادغام
چون اِدَّکَبَ مَعنا و اختیار اخف چون اُدْعُوا دُعُوْ و تجانس
صورت اخف چون اِزْدَجَرَ و کراهیت تضعیف چون دَهْدَیْتُ
البحرَ و ابدال در سخن عرب بسیار آمده است قدریکه ازان چاره نیست
اینجا گفته آید تای باب افتعال طا گردد چون فا کلمه از حروف اطباق باشد چون
اِصْطَلَحَ و اِضْطَرَبَ و اِطَّلَبَ و اِظْطَلَمَ و روا است که یا طا ظا گردد یا ظا طا
گردد یعنی در اِظْطَلَمَ سه وجه است اِظَّلَمَ بظا و اِطَّلَمَ بطا و اِظْطَلَمَ بظا و طا
و تای افتعال دال گردد چون فا کلمه او دال و ذال و زا باشد چون اِزْدَجَرَ
و اِدَّخَلَ و اِدَّکَرَ و روا است که با ذال دال گردد چون اِذَّکَرَ و چون فا
کلمه ثا باشد تا ثا گردد چون اِثَّغَرَ و روا است که تا ثا گردد چون اِتَّغَرَ و چون
سین باشد سین گردد چون اِسَّمَعَ و ابدال سین جائز ست نه واجب
و تای تفعّل و تفاعل جائز ست که بدین حروف بدل کنند
و دران ادغام شود چون تزکّی و اِزَّکّی و تذکّر
و اِذَّکَّرَ و تدارک و اِدّارک **فصل چهارم**
در قلب قلب بدل کردن حرف علت بود بحرف علت دیگر

38

چون قال و میزان و یوقن که در اصل قول و موزان و ییقن بوده است و این نوع در قسمت افعال مستوفی گفته شده است

فصل پنجم در نقل

نقل بر دو گونه است نقل حرفی از محلی بمحلی چون جذب وجبذ وناقة واینق وقوس وقسی وچون هار وهائر کو محال وی در کتب لغت ست وورا اعلی نتوان گفت ونقل حرکت وآن دو گونه است نقل حرکت از حرفی بحرفی چنانچه در مضاعف واجوف وتخفیف همزه یاد کرده شده است چون یذب ویقول وقد افلح ونقل حرکت از جهتی بجهتی چون قولن که آنرا قولن کنند پس قلن وبیعن که آنرا ابیعن کنند پس بعن گویند وچون نقل حرکت از فتحه بکسره از جهت اماله وآن آنست که ماقبل های تانیث را مکسور کنند در وقف چون برکة ونعمة ورحمة ویا الف را بجنبانند بسوی یا وفتحه ماقبل وی را بسوی کسره چون عالم وشاعر وحاکم والف اماله نه الف تمام باشد نه یا تمام وفتحه ماقبل وی نه فتحه تمام باشد ونه کسره تمام وموجب اماله شش چیز است که پیش از الف بود یا پس از الف

یا چون شیبان و بایع و کسره متقدم یا متاخر چون کتاب و حساب و عالم و شاعر و الف منقلب از یا چون ناب و رمی و باع و الفی که بمنزلهٔ الف منقلبه باشد چون حبلی و صغری از انچه که تثنیه این هر دو حبلیان و صغریان می آید و الفی که ماقبل وی مکسور گردد در حالتی چون خاف که در خطاب وی خفت گوئی و اماله چون رایت عمادا و قرأت کتابا الف اول را اماله کنند از برای کسرهٔ ماقبل و الف دوم را از جهت امالهٔ اول بدانکه هشت حرفست که مانع اماله باشد با وجود موجب اماله و آن رای غیر مکسور و خ و ص و ض و ط و ظ و غ و ق چون راشد و بارع و خالد و ساخط و صالح و فاصل و ضامن و فاضل و طاهر و عاطل و ظاهر و ناظر و غالب و فارغ و شاغل و قاهر و نافق بعد الف بفصل یک حرف اماله درین کلمات روا نیست بدانکه این موانع در فعل مانع اماله نباشد چون طاب و صار و غزا و صفا و مانند آن زیرا که اماله در فعل غالب ترست و اماله را احکام بسیارست اما درین مختصر بیش ازین نتوان گفت

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الموصوف بالتصريف المنعوت بالتخفيف الذي انعامه صحيح على العباد غير معتل بعلل طاعات العباد والصلوة على رسوله محمد المضاعف قدره على الانبياء الامجاد وعلى آله واصحابه الذين هم غير مهموز سجاياهم الى يوم التناد اما بعد فقد قال العبد الضعيف الراجي الى رحمة ربه القوي ظهير بن محمود بن مسعود العلوي خفف الله اثقالهم وحقق امالهم

بدان عَلَّمَكَ اللهُ تعالی که جمله اسماء و افعال بر چهار گونه است صحیح و مهموز و معتل و مضاعف اما صحیح آن باشد که حرفی از حروف اصلی وے حرف علت و همزه نباشد و دو حرف صحیح وی از یک جنس نباشد چون ضَرْب و بَعْثَر و جَحْمَرِش و جعفر و مهموز آن باشد که حرفی از حروف اصلی وی همزه باشد و آن سه نوع است مهموز فا چون اَمْر و اَمَرَ و مهموز عین چون سَأَلَ و سُؤَال و مهموز لام چون قَرَءَ و قَرْءَ و معتل آن باشد که حرفی از حروف اصلی وے حرف علت باشد و حروف علت سه است واو و الف و یا که مجموع وی وای باشد پس اگر حرف علت در اول کلمه باشد معتل فا و مثال گویند چون وَعَدَ و يَسَرَ و اگر درمیان باشد معتل عین و اجوف گویند چون قَالَ و بَاعَ و اگر در آخر کلمه باشد معتل لام و ناقص گویند چون غَزَا و رَمَى و اگر دو حرف علت در یک کلمه باشد اما هر دو یکجا نباشد آن را لفیف مفروق گویند چون وَشَى و وَقَى و اگر یکجا باشد لفیف مقرون

گویند چون طوی و قوی و مضاعف آن باشد که از حروف اصلی دو حرف

از یک جنس باشد و آن بر دو نوعست یکی ثلاثی که عین و لام وی از یک جنس

باشد چون سرّ و تبّ دوم رباعی که فا کلمه و لام اول و عین کلمه و لام ثانی

او از یک جنس باشد چون زلزل و تقلقل بدانکه اعلال تغیر دادن

حرفِ علت بود برای تخفیف چون قال حذف افگندن حرفِ علت

چون قل ابدال داشتن حرفی بجای حرفی دیگر بود چون اُس اسکان

افگندنِ حرکت بود چون یدعو ادغام آوردن دو حرف

متجانس بود بیکبار در تلفظ چون مدّ اصول مهموز همزه منفرده

که ساکن باشد در اسم یا در فعل وا باشد وی را بدل کنند بحرف

علتی که مناسب حرکتِ ما قبل همزه باشد و اگر متحرک باشد بدل

کنند بحرف علت که مناسب حرکت ما قبل همزه باشد اگر ما قبل همزه

واو یا یای ساکن مده زائده باشد یا یاے تصغیر را ے

اگر قرآن نازل کرده جبرئیل علیه السلام نبودی همزه را نشواندے ۱۲ شرح

حذف کرده شد بر خلاف قیاس برای تخفیف و اخوات او چون

تکرم و مانند او حمل کرده شد بر اکرم اصول معتل هر واو ساکن که میان

یا و کسره تحقیقی یا تقدیری افتد و حرکت یا مخالف واو باشد آن واو بیفتد چون

احتراز شد از مثل که میان یا و فتحه افتاده

یَعِدُ و یَهَبُ که در اصل یَوْعِدُ و یَوْهِبُ بوده است بعده در یَهَبُ

مثال کسره تقدیری

باعتبار حرف حلق ها را فتحه دادند و حرف حلق برای فتحه علت مجوزه است

نه موجبه پس فتحه در یَهَبُ لازم نیاید و واو از اخوات او چون تَعِدُ و

اَعِدُ و نَعِدُ نیز افتد و از مصدر او چون عِدَةٌ که در اصل وِعْدٌ

بوده است واو حذف کرده شد برای تخفیف بعده عین را کسره دادند

و عوض واو تا در آخر آوردند عِدَةٌ شد هر واو که ساکن غیر مدغم باشد و

ما قبل او مکسور آن واو یا گردد برای تخفیف چون مِیزَانٌ که در اصل

مِوْزَانٌ بوده است و در اَوْعِدُ واو را حذف کردند از جهت موافقت

واو ساکن غیر مدغم بسبب کسره ما قبل یا شد

باب یرا که در حذف تخفیف زیاده است از قلب واو بیا

همزه‌ایکه ساکن غیر مدغم باشد و ماقبل وی مضموم آن یا واو شود چون موقن

که در اصل مُیقن بوده است همزه واو و یای اصلی که متصل تای افتعال افتد

تا شود و تا در تا مدغم گردد چون اِتّقد واتّسر که در اصل اِوتقد و

اِیتسر بوده است و در اُوتُقِد واو را یا نگردند زیرا چه قرب تای

افتعال قلب واو تا تقاضا میکند و کسرهٔ ماقبل در معرض زوال است

بسبب احتمال سقوط همزهٔ وصل پس معارض نگردد مر قرب تای افتعال را هرجا که

دو واو در اول کلمه جمع شود و همزه متحرک باشد واجب بود ابدال واو

اول بهمزه چون اواصل اگر یک واو در اول کلمه مضموم باشد یا مکسور

جائز باشد ابدال وی بهمزه چون اُجوه و اِشاح و در واو مفتوح نیز قلب

آمده است در بعضی مواضع برخلاف قیاس چون اَحَد و اَناة

همزه الفی که ماقبل وی مضموم باشد واو شود چون ضُوَیرب

واگر مکسور باشد یا شود چون محاریب همزه واو

ویا که متحرک باشد بحرکت لازم وما قبل او مفتوح باشد بفتحهٔ لازم و کلمه از
التباس مفرد ایمن باشد و بر وزن فعلان و فعلی نباشد و لام کلمه
حرف علت نباشد و در معنی آن واو ویا که تصحیح وی واجب شست
نباشد و دران کلمه تعلیلی دیگر از جنس وی نیفتاده باشد واجب بود
ابدال آن واو ویا بالف برای تخفیف چون قال و باع و دعا و رمی
واگر با وجود این شرائط تصحیح کنند شاذ بود چون قود و غیب و خونة
و حوکة بخلاف دعوا و رمیا و دوران و هیجان و صوری و حیدی
و عور و صید و کوی و قوی هر ماضی معتل العین که مفتوح
العین باشد و ضمیر مرفوع بارز متحرک بدو متصل شود اگر واوی
باشد نقل کنند بضم واگر یائی باشد نقل کنند بکسر و حرکت واو و یا
نقل کنند بما قبل و بعد از الحرکت ما قبل تا ضمه دلالت کند بر واو و کسره بر یا و
حذف او و یا برای اعتبار اجتماع ساکنین چون قلت و بعت بخلاف

خفت زیراکه اصل دلالت بر ابست این در قلت و بعث و مکن نیست

از سبب فتح فاو عین در قلت و هیئت هردو دلالت موجود است هر واو که در

مصدر بود و در فعل او تعلیل شده باشد و ماقبل آن مکسور باشد یا شود چون

قام قیاما بخلاف قاوم قواما هر واو که در واحد ان ساکن باشد

و بعد او الف جمع آمده و ماقبل او مکسور باشد یا شود چون روض و

ریاض و حوض و حیاض هر واو و یا که در مستقبل و مانند آن متحرک

بود و ماقبل وی ساکن باشد بسکون غیر لازم روا باشد که حرکت آن واو

و یا را نقل کرده بماقبل دهند برای موافقت ماضی چون یقول و یبیع و مقول

و مبیع و اگر حرکت فتحه بود آن واو و یا را بدل کنند بالف اگر آن واو و یا

ملاقی ساکن نباشد تحقیقا یا تقدیرا و لام کلمه حرف علت نباشد و زیادت

مشترک میان اسم و فعل در اول کلمه نباشد و کلمه برای تعجب نباشد

چون مقال و مباع بخلاف مقوال و مقول و اقوی و ابیض

واقول فی ما قوله واگر با وجود این شرائط تصحیح کنند شاذ بود
چون اِسْتَحْوَذَ و عین کلمه مصدر باب افعال و استفعال قلب کرده شود
بالف برای موافقت ماضی و حذف کرده شود از جهت اجتماع ساکنین
و تا در آخر عوض داده شود چون اِقَامَةٌ و اِسْتِقَامَةٌ همزه واو و یا که
و جائز ست حذف تا در صورت اضافت کقوله تعالی اقام الصلوة ۱۲
متحرک باشد و ماقبل او ساکن حرکت بر آن واو و یا دشوار ندارند زیرا که
حکم آن واو حکم حرف صحیح ست چون دَلْوٌ و ظَبْیٌ و اگر ماقبل واو
یا متحرک بود بضمه یا بکسره ضمه و کسره بر آن واو و یا دشوار داشته ساکن کنند برای
تخفیف چون قِیلَ و بِیعَ و یَدْعُو و یَرْمِی همزه واو و یا که بعد الف
اسم فاعل افتد و در فعل آن تعلیل شده باشد بدل کرده شود بهمزه
باعتبار اعلال فعل چون قَائِلٌ و بَائِعٌ بخلاف عَاوِرٌ و صَایِدٌ
همزه واو و یا که در طرف افتد یا در حکم طرف نزدیک اتصال چیزیکه
زائد بود و پیش از وی الف زائد باشد همزه گردد چون

کساءٌ و رداءٌ و علاءةٌ و سقاءةٌ هر مده زائده که بعد الف جمع
افتد همزه شود چون صحائف و عجائز و رسائل بخلاف معایش
و معاون و همزه مصائب برخلاف قیاس ست هر واو در طرف
افتد یا در حکم طرف وقتیکه متصل شود بکلمه چیزیکه اتصال او لازم نباشد چون
الف ضمیر و تای تانیث و ما قبل او مکسور باشد آن واو یا شود چون دُعِیَ
دُعِیا و داعِیَةٌ هر واو که در کلمه ثالث باشد چون رابع گردد یا زیاده از
رابع و حرکت ما قبل مخالف واو باشد یا شود چون أُعْلِیَتْ و استُعلِیَتْ
هر حرف علت که در آخر کلمه ساکن باشد در حال جزم و وقف ساقط شود علامةً
لِلسکون چون لَمْ یَدْعُ و لَمْ یَرْمِ و اُدْعُ و ارْمِ هر جا که اجتماع ساکنین شود
اگر اول حرف مده زائده یا غیر مده باشد و مده حرف علت ساکن که حرکت ما قبل او
موافق او باشد و دوم مدغم باشد در یک کلمه حذف نکنند و این اجتماع ساکنین
روا باشد چون دابّةٌ و خُوَیْصّةٌ و همچنین در حال وقف چون زَیْدْ

وعمّاد و اگر نه مده حذف کرده شود چون تغز والجیش وقولی الحق

وغیر مده را حرکت داده شود چون اخشوا الله واخشی الله اگر دو حرف

صحیح ساکن در دو کلمه باشد اول را حرکت دهند چون اذهب و

اگر در یک کلمه باشد دوم را حرکت فتحه دهند باعتبار خفت و کسره از جهت آنکه

اصل ست در تحریک ساکن و ضمه از جهت متابعت ماقبل اگر ماقبل مضموم بود چون مدّ

مدِّ مُدُّ هر جا که واو و یا بهم آیند و اول ایشان ساکن باشد و بدل از چیزی نباشد

و مجهول جمع تکسیر نباشد و کلمه از التباس ایمن باشد واو را یا کنند و یا را در

یا ادغام کنند برای تخفیف و ماقبل او را کسره دهند اگر مضموم باشد چون مرمیّ

اصل مرموی هر جا که دو حرف صحیح از یک جنس یا از یک مخرج یا از دو مخرج متقارب

بهم آیند و کلمه ملحق برباعی نباشد و از التباس ایمن باشد و حرف دوم

متحرک باشد اگر اول ساکن بود در دوم ادغام کنند و اگر متحرک باشد ساکن کنند اگر

ماقبل او ساکن نباشد و حرکت او نقل کرده بماقبل دهند اگر ماقبل ساکن باشد

بسکون غیر لازم پس ادغام کنند مگر در مثل تتنزّل و تتباعد

چون مدّ یمدّ وعبدتّ ولبثتّ که در اصل عبدتُ و لبثتُ

بوده اما هر جا که حرکت حرف دوم واجبست ادغام هم واجبست چون

مدّ و هر جا که حرکت حرف دوم جائزست ادغام نیز جائزست چون لم یمدّ

و هر جا که حرکت حرف دوم ممتنع ست ادغام نیز ممتنع ست چون مددن

و در دو کلمه حرف صحیح اگر ما قبل اول ساکن باشد چنانچه قرم مالک

و یا دو همزه باشد چون قد جاء اشراطها یا اول مدّه باشد چنانچه

فی یوم و یا اول های سکته باشد چنانچه مالیه هلک یا اول مدغم فیه باشد

چنانچه ربّ بکر پس ادغام ممتنع بود و در بعضی از کلمات مضاعف

قلب آمده است چون تقضّی البازی و در بعضی حذف آمده

چون ظلت و مست برخلاف قیاس هر جا که دو تا در اول کلمه جمع شوند

روا باشد که یکی را حذف کنند برای تخفیف چون تنزّل و تناهی تمام شد

89

فرود آورد وم او را پس فرود آمد ۱۲ مولوی انور علی رحمه الله ... در اصل تقضض بود ضاد سیمه آخر را بیا بدل کردند

تمرین سعیدی

معلم شفیق را باید که بعد تمامی تصریف زبده بپرسیدن صیغهای این جدول امتحان طالب نماید تا استعدادش اضعافا مضاعفه بیفزاید

صیغها														
ماضی معروف	أَرَى	وَوَّيَا	هَاوَوْا	جَوْجَتْ	اِنْهَوَتَا	هَدَّيْنَ	تَاوَيْتَ	تَاوَيْتُمَا	اِحْوَوَيْتُمْ	اِسْتَاوَيْتِ	أَتَوَّيْتُمَا	اِحْوَاوَيْتُنَّ	اِحْلَوْلَيْتُ	اِسْتَحْيَيْنَا
ماضی مجهول	هُوِيَ	أُتُوِّيَا	جُوجُوا	تُوُرِّيَتْ	أُحْوُوِيَتَا	أُتُدِّيْنَ	اُسْتُوِيتَ	اُسْتُحْيِيتُمَا	اُحْوُوِيتُمْ	اُحْلُولِيتِ	اُنْهُوِيتُمَا	وُوِّيتُنَّ	اُنْهُوِيتُ	أُرِينَا
مضارع معروف	يَهْدِي	يَنْهَوِيَانِ	يَحْوَاوُونَ	تَاوِي	تَسْتَاوِيَانِ	يَحْوَوِينَ	تَاوِي	تَحْلَوْلِيَانِ	تَسْتَحْيُونَ	تَجَوْجِينَ	تُوَوِّيَانِ	تُهَاوِينَ	أُرِي	نَتَاوَى
مضارع مجهول	يُجَوْجَى	يُحْوَاوَيَانِ	يُهَاوَوْنَ	تُتَاوَى	يُحْلَوْلَيَانِ	يُنْهَوَيْنَ	تُهْدَى	تُرَيَانِ	تُتَاوَوْنَ	تُسْتَاوَيْنَ	تُوَدَّيَانِ	تُسْتَحْيَيْنَ	أُحْوَى	نُتَوَّى
مضارع معروف بلن	لَنْ يَسْتَاوِيَ	لَنْ يَحْلَوْلِيَا	لَنْ يَسْتَحْيُوا	لَنْ تُرِيَ	لَنْ تُهَاوِيَا	لَنْ يَحْوَوِينَ	لَنْ تَهْوِيَ	لَنْ تَجَوْجِيَا	لَنْ تَاوُوا	لَنْ تَحْوَاوِي	لَنْ تَسْتَحْيِيَا	لَنْ تُسَوِّينَ	لَنْ أُبَادِيَ	لَنْ نُهْدِيَ
مضارع مجهول بلن	لَنْ يُتَاوَى	لَنْ يُهْدَيَا	لَنْ يُتَرَوْا	لَنْ يُنْهَوَى	لَنْ تُحْوَوَيَا	لَنْ يُحْلَوْلَيْنَ	لَنْ تُسْتَحْيَى	لَنْ تُسْتَحْيَيَا	لَنْ تُتَاوَوْا	لَنْ تُسْتَاوَيْ	لَنْ تُهَاوَيَا	لَنْ تُحْوَاوَيْنَ	لَنْ أُجَوْجَى	لَنْ نُتَوَّى
مضارع معروف بلم	لَمْ يُهَاوِ	لَمْ يَحْوَوِيَا	لَمْ يَجَوْجُوا	لَمْ تَحْوَاوِ	لَمْ تَحْلَوْلِيَا	لَمْ يَسْتَحْيِينَ	لَمْ تَهْدِ	لَمْ تَاوِيَا	لَمْ تُرُوا	لَمْ تُوَوِّي	لَمْ تَسْتَاوِيَا	لَمْ تُسَوِّينَ	لَمْ أَنْهَوِ	لَمْ نَسْتَحِ
مضارع مجهول بلم	لَمْ يُتَاوَ	لَمْ يُهَاوَيَا	لَمْ يُهَوَّوْا	لَمْ تُسْتَحْيَ	لَمْ تُهْدَيَا	لَمْ يُرَيْنَ	لَمْ تُسْتَحْيَ	لَمْ تُحْوَاوَيَا	لَمْ تُحْلَوْلَوْا	لَمْ تُجَوْجَيْ	لَمْ تُوَدَّيَا	لَمْ تُتَوَّيْنَ	لَمْ أُسْتَاوَ	لَمْ نُتَاوَ
مضارع معروف بلام و نون ثقیله	لَيَحْلَوْلِيَنَّ	لَيَسْتَحْيِيَانِّ	لَيَسْتَحْيُنَّ	لَيَهْدِيَنَّ	لَتُرِيَانِّ	لَيَنْهَوِيَانِّ	لَتَحْوَوِيَنَّ	لَتَاوِيَانِّ	لَتَسْتَاوُنَّ	لَتَاوِنَّ	لَتُسَوِّيَانِّ	لَتَحْوَاوِيَانِّ	لَأُوَدِّيَنَّ	لَنُهَاوِيَنَّ
مضارع مجهول بلام و نون ثقیله	لَيُهَاوَيَنَّ	لَيُوَوَّيَانِّ	لَيُسْتَحْيَوُنَّ	لَتُحْوَوَيَنَّ	لَتُهْدَيَانِّ	لَتُرَيْنَانِّ	لَتُجَوْجَيِنَّ	لَتُتَاوَيَانِّ	لَتُحْلَوْلَوُنَّ	لَتُسْتَحْيَيِنَّ	لَتُسْتَاوَيْنَانِّ	لَتُسَوَّيْنَانِّ	لَأُتَاوَيَنَّ	لَنُحْوَاوَيَنَّ
مضارع معروف بلام و نون خفیفه	لَيَنْهَوِيَنْ	·	لَيُجَوْجِنْ	لَيَحْلَوْلِيَنْ	·	·	لَتَحْوَاوِيَنْ	·	لَتَاوُنْ	لَتَحْوَوُنْ	·	·	لَأَسْتَحْيِيَنْ	لَنَسْتَحْيِيَنْ
مضارع مجهول بلام و نون خفیفه	لَيُهْدَيَنْ	·	لَيُتَدَّوُنْ	لَتُهَاوَيَنْ	·	·	لَتُتَاوَيِنْ	·	لَتُحْوَوُنْ	لَتُسَوَّيِنْ	·	·	لَأُرَيَنْ	لَنُوَوَّيَنْ

معانی	مصدر	باب
نمودن	الإراءة	إفعال ۱
داو نوشتن	التروية	تفعيل ۲
در پیچیدن یکدیگر فرود آمدن	المهاواة	مفاعلة ۳
آواز دادن شتر را	الجوجاة	فعللة ۴
[illegible]	الانهواء	إنفعال ۵
[illegible]	[illegible]	إفتعال ۶

امر معروف	امر مجهول	امر معروف بانون ثقیله	امر مجهول بانون ثقیله	امر معروف بانون خفیفه	امر مجهول بانون خفیفه	نهی معروف	نهی مجهول	نهی معروف بانون ثقیله	نهی مجهول بانون ثقیله	نهی معروف بانون خفیفه	نهی مجهول بانون خفیفه	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
تفعّل ۴		تفاعل ۵		افعلال ۹		افاعل ۱۰		افّعّل ۱۱		افعیلال ۱۲		افعیعال ۱۳		استفعال ۱۴	
التّاقی		التّناوی		الاحوواء		الاشاوی		الاتّقی		الاحویواء		الاحلیلاء		الاستحیاء	
جمع شدن		پناه گرفتن		سیاه شدن		برابر گردیدن		مهمان شدن		سیاه شدن		شیرین پنداشتن		شرم داشتن	
مهموز فا و لفیف مقرون یائی		مهموز فا و لفیف مقرون یائی		لفیف مقرون واوی		لفیف مقرون واوی		لفیف مقرون یائی		لفیف مقرون واوی		ناقص واوی		لفیف مقرون یائی	

قوانین ماضی معروف

۱ اَدَّیْ در اصل اَءْدَيَ بر وزن اَکْرَمَ بود بعد نقل حرکت ماقبل همزه را بر خلاف قیاس دجوبا بیفگندند ویا بقاعده رمی الف گردید اَدَّیْ شد ۲ وَدَیَا بر وزن ضَرَبَا قیاس صحیح ۳ هَاوُوْا در اصل هَاوَوُوْا بر وزن قَاتَلُوْا بود واو بسبب افتادن در زائد بر سوم جا و فتح ماقبل یا شد و یا الف و الف باجتماع ساکنین بیفتاد ۱۲ ۴ جَوْجَبَ بجیم در اصل جَوْجَوَتْ بر وزن بَعْثَرَتْ بود واو لام کلمه بقاعده مذکوره هَاوُوْا یا شد و یا الف و الف بیفتاد و تذکر ۱۲ ۵ اِنْهَوَيْنَا در اصل اِنْهَوَوْنَا بر وزن اِنْفَطَرْنَا بود واو لام کلمه بسبب وقوع آن در زائد بر سوم جا و فتح ماقبل یا شد و یا متحرک و انفتاح ماقبل الف گردید و الف باجتماع ساکنین تقدیری بیفتاد ۱۲ ۶ هِدَّانَتْ در اصل اِهْتَدَيْنَ بر وزن اِجْتَنَبْنَ بود چون یکی از تا و ثا و دال و ذال و را و سین و شین و صاد و ضاد و طا و ظا در عین باب افتعال افتد روا که تا را از جنس عین گردانند و ساکن کرده در عین ادغام کنند و برای دفع اجتماع ساکنین بعضی حرکت تا بر فا افگنند و بعضی برای اتباع از باب تفعیل فا را کسره دهند و همزه را بجهت استغنا ساقط گردانند ۱۲ ۷ تَاوَيْتَ بر اصل و بر وزن تَصَرَّفْتَ ۸ تَاوَيْتُمَا بر اصل و بر وزن تَقَابَلْتُمَا ۱۲ ۹ اِحْوَوَيْتُمْ در اصل اِحْوَوَوْتُمْ بر وزن اِحْمَرَرْتُمْ واو اخیر بسبب آنکه در زائد بر سوم جا و ماقبلش مفتوح یا شد و بس ۱۲ ۱۰ اِسَّاوَيْتِ در اصل اِسَّاوَوْتِ بر وزن اِثَّاقَلْتِ که در اصل تَسَاوَوْتِ بر وزن تَقَابَلْتِ بود زیرا که چون فای تَفَاعُل و تَفَعُّل یکی از حروف یازده گانه مذکوره بود تا را فا گردانند و ساکن کرده در فا ادغام کنند و برای تعذر ابتدا بسکون همزه در اول در آورند و واو اخیر بقانون اِحْوَوَيْتُمْ یا شد ۱۱ اِثَّوَيْتُمَا در اصل تَثَوَّيْتُمَا بر وزن تَتَقَبَّلْتُمَا تا بقاعده مذکوره بالا ثا شد و بعد ساکن کردن در ثا ادغام گردید و همزه برای تعذر ابتدا در اول در آمد ۱۲ ۱۲ اِحْوَاوَيْتَنَّ در اصل اِحْوَاوَوْتُنَّ بر وزن اِحْمَارَرْتُنَّ بقاعده اِحْوَوَيْتُمْ واو یا شد و بس ۱۳ اِخْلَوْلَيْتَ در اصل اِخْلَوْلَوْتَ بر وزن اِخْشَوْشَنْتَ واو لام کلمه بقانون اِحْوَاوَيْتَنَّ یا شد و بس ۱۴ اِسْتَحْيَيْنَا بر اصل و بر وزن اِسْتَنْصَرْنَا ۱۲

قوانین ماضی مجهول

۳ هُوْوِيَ را از هَاوَوْا بنا نمودند چون فا را برای بنای مجهول ضمه دادند ماقبل حرف اخیر را کسره الف بانضمام ماقبل واو شد هُوْوِدَ بر وزن قُوْتِلَ گردید و همین است اصل هُوْوِيَ واو لام کلمه بسبب افتادن در طرف و کسره ماقبل یا شد و چون هُوْوِيَ واو اول بدل الف آمده است و نیز برای اتیان از ماضی مجهول است واو دوم مدغم نشده ۱۲ ۴ اُثُّوِيَا در اصل تُثُوِّيَا بر وزن تُقُبِّلَا بود بقاعده اِثَّوَيْتُمَا تا ثا شد و در ثا مدغم گردید الف در اول در آمد ۱۲ ۵ جُوْجِوَا در اصل جُوْجِوُوْا بود بر وزن بُعْثِرُوْا واو لام کلمه بسبب افتادن در حکم طرف و کسره ماقبل یا شد و یا بعد نقل حرکت بماقبل بعد سلب حرکتش باجتماع ساکنین بیفتاد ۱۲ ۶ تُوُوْوِيَتْ بر وزن تُقُوْبِلَتْ ماخوذ از تَاوَيَتْ الف بقاعده هُوْوِيَ واو شد و بس ۱۲ ۹ اُحْوُوِيَتَا در اصل اُحْوُوِوَتَا بر وزن اُحْمُرِرَتَا واو لام کلمه بقانون جُوْجِوَا یا شد و بس ۶ اُهْتُدِيْنَ در اصل اُهْتُدِيْنَ بود بر وزن اُجْتُنِبْنَ چون دال و یا با تای افتعال افتد تا شود و در دال ادغام گردد ۱۲ ۱۱ اُسُّوِيَتْ ماخوذ از تُسُوْوِيَتْ بر وزن تُقُوْبِلَتْ وجه ابدال تا بسین و ادغام

سین دسین و در آمدن همزهٔ وصل در اِسّاوِيتُ گذشت و
واو لام کلمه بقاعدهٔ اُحْوُوِيَتَا یا شد و بس ۱۲ ؎ اُسْتُحْيِيْتُمَا
در اصل اُسْتُحْيِيْتُمَا بر وزن اُسْتُنْصِرْتُمَا نزد بنی تمیم و اسرائیل
یعنی حا دادند و یا را بالف از هم آمدن دو ساکن بیفگنند ۱۲ ؎ حُوُوِيتُمْ
در اصل اُحْوُوِوْتُمْ بر وزن اُحْمُورِرْتُمْ ماخوذ از اِحْوَاوَ و تُمَّ
بوجه مذکور مُوْوِيَ الف و دو واو لام کلمه یا شد ۱۲ ؎ اُحْلُولِيتِ
در اصل اُحْلُولُوِتِ بر وزن اُخْشُوشِنْتِ بود واو لام کلمه
بقانون جُوجِوا یا شد ۱۲ ؎ اُهْوُويِتُمَا در اصل اُهْوُوِوْتُمَا
بر وزن اُنْفُطِرْتُمَا بود واو بوجه مذکور جُوجِوا یا شد ۱۲ ؎
وُوِيتُنَّ بر وزن صُرِفْتُنَّ بر اصل ؎ اُهْوُوِيتُ در تعلیل
مثل اُهْوُوِيتُمَا ۱۲ ؎ اُرِيْنَا در اصل اُرْإِيْنَا بر وزن
اُكْرِمْنَا همزه یعنی عین کلمه بقاعدهٔ اُرِىَ بر خلاف قیاس حذف یافته ۱۲

قوانین مضارع معروف

؎ يَهْدِي بجوار اصل يَهْتَدِي بر وزن يَجْتَنِبُ بقانون
مذکور در هَدَّيْنَ تا دال شد و در دال ادغام گردید و بر تای اجتماع
ساکنین حرکت تا بفا آمد و بعضی فا را کسره دهند و بعضی علامت
مضارع را نیز بمتابعت فا مکسور گردانند ۱۲ ؎ يَهْوِيَانِ در اصل يَهْوِوَانِ
بر وزن يَنْفَطِرَانِ بود واو بوقوع آن در حکم طرف و کسرهٔ ماقبل یا شد ۱۲ ؎
يَحْوَاوُوْنَ در اصل يَحْوَاوِوُوْنَ بسه واو بی هم بر وزن يَحْمَارِرُوْنَ
بود واو لام کلمه بقانون اُحْلُولِيتِ مجهول یا شد و بعد نقل ضمه اش بماقبل بعد سلب
حرکتش بفراهم آمدن دو ساکن بیفتاد ۱۲ ؎ تَنَاوَّى در اصل تَتَنَاوَّيُ بر وزن
تَتَقَبَّلُ بود چون دو تا در تفعّل و تفاعل و تفعلل و ملحقاتش در معروف
نه در مجهول جمع شوند یکی را از آن ها بیندازند و بعضی وقت بودن متحرک یا
مده قبل تا اولی تا را در تا ادغام کنند چون فَتَنَزَّلُ و قَالُوا تَّبَاعَدَ

وَقُوِيَ تَدَحْرَجَ و یا بجز حرو و انفتاح ماقبل الف گردید ۱۲ ؎
تَسَاوَيَانِ در اصل تَتَسَاوَوَانِ بر وزن تَتَثَاقَلَانِ ماخوذ از
تَتَسَاوَوَانِ یکی تا بجهت ثقل اجتماع تاها محذوف شد و بقاعدهٔ اِتَّسَاوَيْتُ
تا سین شد و سین در سین ادغام گردید و همزهٔ وصل در اول در آمد و
واو لام کلمه بقاعدهٔ اُحْوُوِيتُمْ یا گشت و یا بلزوم التباس مثنی بمفرد الف نشد
؎ يَحْوَوِيْنَ در اصل يَحْوَوِوْنَ بر وزن يَحْمَرِرْنَ واو
بقاعدهٔ يَهْوِيَانِ یا شد ۱۲ ؎ تَاوِي در اصل تَتَاوِيُ بر وزن
تَتَقَابَلُ بود بقاعدهٔ تَاذَّى تا از اول بیفتاد و یای اخیر الف گردید ۱۲
؎ تَحْلَوْلِيَانِ در اصل تَحْلَوْلِوَانِ بر وزن تَخْشَوْشِنَانِ
بود واو اخیر بقانون يَحْوَوِيْنَ یا شد ۱۲ ؎ تَسْتَحْيُوْنَ در اصل تَسْتَحْيِيُوْنَ
بر وزن تَسْتَنْصِرُوْنَ بود یا بعد نقل ضمه اش بماقبل بعد سلب حرکتش باجتماع
ساکنین بیفتاد ۱۲ ؎ تَجُوْجِيْنَ در اصل تَجُوْجِوِيْنَ بر وزن تَبَعْثِرِيْنَ
بقاعدهٔ جُوجِوا واو یا شد و افتاد ۱۲ ؎ تُوقِيَانِ بر وزن تُصَرِّفَانِ
؎ تُهَادِيْنَ در اصل تُهَادِوِيْنَ بر وزن تُقَابِلِيْنَ واو بقانون
تَجُوْجِيْنَ یا شد بعد تعلیل صیغهٔ مثنی مؤنث هم شکل صیغهٔ مخاطبه یعنی تُهَادِيْنَ
گردید لیکن اصل مخاطبه مخالف مثنی غائبات زیرا که اصل مخاطبه تُهَادِوِيْنَ بر وزن
تُقَابِلِيْنَ واو در آن بعد قلب یا باجتماع ساکنین بیفتاد ۱۲ ؎ اُرِيَ در اصل
اُرْإِيَ بر وزن اُكْرِمَ همزه بقانون اُرِيْنَا و جوبا و ضمه زیا بقاعدهٔ يَهْدِي
ساقط گردید ۱۲ ؎ تَنَاوَّى در اصل تَتَنَاوَّيُ بر وزن تَتَقَبَّلُ بقانون وی الف شد ۱۲

قوانین مضارع مجهول

؎ يُجُوجَى در اصل يُجُوجَوُ بر وزن يُبَعْثَرُ بود بقاعدهٔ
جُوجِوا واو یا شد و یا الف و بعد اجتماع دو ساکن الف سالم ماند ۱۲ ؎
يُحْوَاوَيَانِ در اصل يُحْوَاوَوَانِ بر وزن يُحْمَارَرَانِ بقاعدهٔ
تَسَاوَيَانِ واو یا شد و بس ؎ يُهَادَوْنَ در اصل يُهَادَوُوْنَ

بروزن یُقَابِلُونَ بقاعدۂ جوجت یا الف شد و افتاد ۱۲

۵ تَتَاوَی در اصل تَتَاوَیُ بروزن تَتَقَابَلُ یا بقانون تَاوَی الف شد و چنان معمول ست باوجود فراہم شدن دو تا تا سالم ماند ۱۲ ۲ تَحْلَوْلَیَانِ در اصل تَحْلَوْلَوَانِ بروزن تَخْشَوْشَنَانِ بقاعدۂ یُحَاوِیَانِ واو یا شد و بس ۱۲ ۵ یَنْهَوِیْنَ در اصل یَنْهَوِکْنَ بروزن یَنْفَعِلْنَ بقاعدۂ اِحْوَاوِیْتُ واو یا گشت ۱۲ ۶ تَهْتَدَی در اصل تَهْتَدَیُ بروزن تَجْتَنِبُ یا بقاعدۂ تَتَاوَی الف گردید ۱۲

۷ تَرْیَانِ در اصل تَرْءَیَانِ بروزن تُکْرِمَانِ تعلیل و تخفیف ہمزہ از سابق معلوم ۱۲ ۸ تَتَاوَوْنَ اصلش تَتَاوَیُوْنَ بروزن تَتَقَبَّلُوْنَ یا بتحرک و انفتاح ماقبل الف شد و باجتماع ساکنین بیفتاد ۱۲ ۱۰ تَسَّاوَیْنَ در اصل تَسْتَاوِیِیْنَ بروزن تَتَقَبَّلِیْنَ ماخوذ از تَتَسَاوِیِیْنَ ابدال تا بسین و ادغام سین در سین از تَسَّاوَیَانِ یاد باید کرد و قلب واو و بیاو یا بالف و حذف آن باجتماع ساکنین از تَهَاوُوْنَ و در ینجا ہم مخاطبہ و مخاطبات بعد تعلیل یکسان شدند و در اصل مختلف زیراکہ اصل مخاطبات تَتَسَاوَیْنَ بروزن تَتَقَابَلْنَ ۲ تُوَوِّیَانِ بر اصل بروزن تُصَرِّفَانِ ۱۲ ۱۱ تَسْتَحِیْنَ در اصل تَسْتَحْیِیْنَ بروزن تَسْتَنْصِرِیْنَ نزد بنی تمیم یای لام کلمہ بقانون یُبَایِعُ الف شد و الف باجتماع ساکنین افتاد و صیغہ مخاطبہ ہم نزد ایشان تَسْتَحِیْنَ لیکن اصلش تَسْتَحْیِیِیْنَ بروزن تَسْتَنْصِرِیْنَ یای لام کلمہ بتحرک و انفتاح ماقبل و یای عین کلمہ بقاعدۂ یبایع الف شد و ہر دو الف باجتماع ساکنین بیفتاد ۱۲ ۹ اُحْوَوِیْ در اصل اُحْوُوُو بروزن اُحْمُرُ بقاعدۂ یُحْوِیْ واو یا شد و یا الف ۱۲ ۱۱ تَتَشَوَّیْ در اصل تَتَشَوَّوُ بروزن تَجْتَنِبُ بقاعدۂ مذکورہ اتو تا تا شد و تا در تا ادغام گردید و بقاعدۂ یحوجی واو یا شد و یا الف ۱۲

مضارع بلن معروف

۱۰ لَنْ یَسَّاوَی در اصل لَنْ یَتَسَاوَوَ بروزن لَنْ یَتَقَاتَلَ قلب واو اخیر بیا و یا بالف از قانون یحوجی باید جست و قلب تا بسین و ادغام سین در سین از تَسَّاوَیَانِ و نصب بلن تقدیری ۱۲ ۱۳ لَنْ یَحْلَوْلُوْا در اصل لَنْ یَحْلَوْلِوُوْا بروزن لَنْ یَخْشَوْشِنُوْا قلب واو بیا از قانون اِحْلَوْلَیْتُ واضح ست و حذف نون علامت نصب ۱۲

۱۲ لَنْ یَسْتَحْیُوْا در اصل لَنْ یَسْتَحْیِیُوْا نزد اہل حجاز حذف یک یا و نزد بنی تمیم لَنْ یَسْتَحُوْا بحذف ہر دو علامت نصب حذف نون ۱۲ ۱ لَنْ تَرِیَ بنصب لفظی بروزن لَنْ تُکْرِمَ در اصل لَنْ تُرْاِیَ بحذف ہمزہ عین کلمہ وجوبا بر خلاف قیاس چنانچہ در اُرِیَ مذکور شد ۱۲ ۲ لَنْ تُهَاوِیَا در اصل لَنْ تُهَاوِوَا بروزن لَنْ تُقَابِلَا و جہ قلب واو لام کلمہ بیا مذکور شد و حذف نون بسبب لن ۱۲ ۹ لَنْ یَحْوَوِیْنَ در اصل لَنْ یَحْوَوِیْنَ بروزن لَنْ یَحْمَرِرْنَ نون جمع مونث از لن مفید ۱۲

۵ لَنْ تَنْهَوِیَ در اصل لَنْ تَنْهَوِوَ بروزن لَنْ تَنْفَعِلَ قلب واو بیا از قانون هوویٰ ست و نصب لفظی بلن ۱۲ ۶ لَنْ تَجْوَجِیَا در اصل لَنْ تَجْوَجِوَانِ بروزن لَنْ تَبَعْثِرَانِ قلب واو بیا بقانون ہودی و حذف علامت نصب بلن ۷ لَنْ تَتَاوَوْا در اصل لَنْ تَتَاوَیُوْا بروزن لَنْ تَتَقَبَّلُوْا قلب یا با الف و حذف آن باجتماع ساکنین بقانون تتاوون و حذف یک تا از اول بقاعدۂ تَاوَی یاد باید کرد و حذف نون اعرابی بلن ۱۲ ۸ لَنْ تَحْوَاوِیْ در اصل لَنْ تَحْوَاوِوِیْ بروزن لَنْ تَحْمَارِّیْ قلب واو بیا و حذف آن از ضابطہ یحواوون باید جست و حذف نون معلوم ۱۲

۱۱ه لن تستحییا دراصل بروزن لن تستنصرا ۱۲ ۱۲ه لن تشوّین دراصل لن تتشوّین بروزن لن تتقبّلن ابدال تا بثا و ادغام آن در ثا از قانون تثوّی ست ۱۲ ۵ه لن اتاوی دراصل لن اتاوی بروزن لن اتقابل یا بقاعدہ تاوی الف شد ۶ه لن تهدّي دراصل لن تهتدي بوزن لن تجتنب بقاعدہ یهدی تا دال شد و در دال ادغام گردید ۱۲

مضارع مجهول بلن

۵ه لن یتاوی دراصل لن یتاوی بروزن لن یتقابل اصل و تعلیل مثل تاوی ۱۲ ۶ه لن یهدّیا دراصل لن یهتدیا بروزن لن یجتنبا بود تعلیل سابق گذشت ۱۲ ۱ه لن تروا دراصل لن تراَیوا بروزن لن تکرموا در تخفیف همزه و تعلیل مثل اری و در حذف الف مثل تتادون ۱۲ ۵ه لن تنهوی دراصل تنهوو بروزن لن تنفطر تعلیل لام مثل تعلیل لام یجوی ۱۲ ۹ه لن تحوویا دراصل لن تحوویا بروزن لن تحمرّرا مثل لن تهاویا در تعلیل ۱۲ ۱۳ه لن یحلولین دراصل لن یحلولون بروزن لن یخشوشنون مثل احلولیت در تعلیل ۱۲ ۱۴ه لن تستحیی دراصل لن تستحیي بروزن لن تستنصر مثل لن یتاوی در تعلیل بر لغت حجاز ۱۲ ۱۵ه لن تستحیا دراصل لن تستحییا بروزن لن تستنصرا یا الف شد و افتاد بر لغت بنی تمیم ۱۲ ۷ه لن تتاوّوا دراصل لن تتاوووا بروزن لن تتقبّلوا در تعلیل مثل لن تتاوّوا ۱۲ ۸ه لن تستاوی مثل تستاوین دراصل ابدال و ادغام در حذف نون ۱۲ ۶ه لن تهاویا مثل تحاویان دراصل و تعلیل در حذف نون ۱۲ ۱۳ه لن تحواوین مثل احواوین

دراصل و تعلیل ۱۲ ۱۴ه لن اجوی مثل یجوی دراصل و تعلیل چنانکه لن تشوّی مثل تشوّی ۱۲

مضارع بلم معروف

۳ه لم یهاو دراصل لم یهاوي و تعلیل و بقاعدہ هوی یا شد و بلم افتاد ۱۲ ۹ه لم یحوویا دراصل و تعلیل مثل لم یحلولیا ۱۲ ۱۰ه لم یجوجوا دراصل و تعلیل مثل جوجوا ماضی مجهول ۱۲ ۱۱ه لم تحواو دراصل و تعلیل مثل لم یهاو ۱۲ ۱۳ه لم تحلولیا دراصل و تعلیل مثل تحلولیان نه در حذف نون ۱۲ ۱۴ه لم تستحیین در سلامت یای عین کلمه مثل لن تستحییا ۱۲ ۶ه لم تهدّیا اصل و تعلیل معلوم یجزم افتاد ۱۲ ۸ه لم تتاویا معلوم نون اعرابی بلم ساقط شد ۱۲ ۱ه لم تروا دراصل لم تراَیوا بود قانون حذف همزه و یا مکرر گذشت باید کرد ۲ه لم تثوّي براصل لا حذف نون اعرابی بلم ۱۲ ۸ه لم تستاویا مثل تستاویان الا حذف نون بلم زیاده ۱۲ ۱۱ه لم تتشوّین مثل لن تثوین ۱۲ ۵ه لم انهو در حذف از اخیر بسبب لم مثل لم یهاو ۱۲ ۱۴ه لم تستح بر لغت بنی تمیم ماخوذ از تستحی و یا بلم افتاد ۱۲

مضارع مجهول بلم

۸ه لم یتاویا ماخوذ از یتاوی الف مبدله از یا بلم افتاد ۱۲ ۳ه لم یهاویا دراصل و تعلیل مثل لم یساویا ۱۲ ۵ه لم ینحووا در قلب واو بیا و یا بالف مثل لن تنهوی و حذف الف باجتماع ساکنین چنانکه در لن تتاووا ۱۴ه لم تستحی بفتح یا حذف الف از اخیر بسبب لم

بلغت اہل حجاز ۱۲ ‌ؐ لم تهدی یا مثل لن تقدیا ۱۲ ؐ لم یرین در تخفیف ہمزه مثل اری ؐ لم تستحی بلغت بنی تمیم و حذف الف بلم ۱۲ ؐ لم تحواو یا در اصل و تعلیل مثل لم یرهوا یا ؐ لم تحلولوا مثل لم تشهووا در قلب واو بیا و یا از الف و حذف الف باجتماع ساکنین و حذف نون بلم ۱۲ ؐ لم تجوجی در قلب و بیا و یا بالف مثل تجوجی و حذف الف باجتماع ساکنین و سقوط نون بلم زائد بران ۱۲ ؐ لم توویا بر اصل ۱۲ ؐ لم تشوین مثل لن تئوین در ابدال تا بثا و ادغام تا در ثا ۱۲ ؐ لم استاو مثل لن یستاوی الا الف بلم انستاد ۱۲ ؐ لم نتاو ماخوذ از نتاوی الف مبدله از یا بلم افتاد ۱۲

مضارع معروف بالام و نون ثقیله

ؐ لیحلولین ماخوذ از یحلولی که در اصل یحلولیو بود واو بقاعده حووی یا شد لام تاکید مفتوحه در اول و نون ثقیله مفتوحه هشت جا یعنی سوای چار تثنیه و دو جمع مونث در آخر آمد و ماقبلش در واحد مذکر غائب و حاضر و مونث غائب و صیغه متکلم مفتوح میشود ۱۲ ؐ لیستحییان ماخوذ از یستحییان بر اصل چون لام تاکید مفتوحه در اول در آمد نون اعرابی ساقط شد و نون ثقیله مکسوره شش جا چار تثنیه و دو جمع مونث در آخر لاحق گردید ۱۲ ؐ لیستحن ماخوذ از یستحون در لغت بنی تمیم که در اصل یستحیون بود چون لام در اول و نون تاکید مفتوحه ماقبل مضموم در جمع مذکرین بعد سقوط نون

اعرابی در آخر در آمد بسبب استغنا از ضمه ماقبل و غرض اختصار کلمه طویله واو علامت جمع مثل یغزو الجیش ساقط شد فرق اینکه در دو کلمه مده در کتابت باقیماند و در یک کلمه از کتابت هم محذوف می شود ۱۲ ؐ لتهدین ماخوذ از تهدی اصل و ابدال از ماسبق ظاهر ۱۲ ؐ لترایان مبنی از ترییان که در اصل ترایان بود و حالش معلوم ۱۲ ؐ لینصوبنان مبنی از ینهوین که در اصل ینهوون بود هرگاه لام تاکید مفتوحه در اول و نون ثقیله مکسوره شش جا در آخر در آمد برای کراہیت اجتماع سه نون الف در میان افزودند و تبدیل واو بیا از سابق معلوم ۱۲ ؐ لتحوین ماخوذ از تحووی که در اصل تحووو بود طریق تعلیلش معلوم ۱۲ ؐ لنتاویان ماخوذ از نتاویان که در اصل نتاویان بود ۱۲ ؐ لتتساوون ماخوذ از تتساوون که در اصل تتساوون بود چون لام تاکید در اول و نون ثقیله مفتوحه ماقبل مضموم بعد حذف نون اعرابی در آخر در آمد دو ساکن جمع شدند واو جمع و نون ثقیله چون واو غیر مده بود برای رفع التقای ساکن واو را بجهت عدم استغنا از آن بسبب نبودن کدامی دلالت کننده بران حرکت مناسب او یعنی ضمه دادند چنانکه در اخشوا الله نموده اند ۱۲ ؐ لتتاوین ماخوذ از تتاوین که در اصل تتاویین بود چون لام در اول و نون ثقیله بعد حذف نون اعرابی در آخر در آمد یا را که غیر مده است برای زوال اجتماع ساکنین بسبب نبودن کدامی دال بران حرکت مناسب او یعنی کسره دادند

كسره دادند چنانكه در اِخشَيِ الرسول نموده اند ۱۲ ۱۱ه لَتُثْوَيَانِّ
مبني از تُثْوَيَانِ كه در اصل تُثْوَيَانِ بود ۱۲ ۱۲ه لَتُحْوَاوِيْنَانِّ
مصوغ از تُحْوَاوِيْنَ كه در اصل تُحْوَاوُوْنَ بود چون لام تاكيد در اول
نون ثقيله مكسور در آخر در آمد بجهت كراهيت اجتماع سه نون
الف فاصل درميان آوردند و باقي از سابق معلوم ۱۲ ۲ه
لَأُوَقِّيَنَّ ماخوذ از أُوَقِّي كه در اصل أُوَقِّيُ
بود ۱۲ ۳ه لَتُنْهَاوِيَنَّ مصوغ از تُنْهَاوِي
كه در اصل تُنْهَاوِوُ بود و باقي هر دو معلوم ۱۲

مضارع مجهول بالام و نون ثقيله

۱ه لَيُهَاوَيَنَّ ماخوذ از يُهَاوَى كه در اصل يُهَاوَوُ
بود چون لام تاكيد در اول در آمد و نون تاكيد ثقيله خواهنده
ماقبل خود مفتوح در پنج صيغه يعني واحد مذكر غائب و حاضر و مؤنث غائبه
و دو صيغه متكلم در آخر و الف قابل حركت نبود لهذا يا را كه الف شده بود
باز آوردند ۱۲ ۲ه لَيُوَدَّيَانِّ ماخوذ از يُوَدَّيَانِ و باقي معلوم ۱۲
۳ه لَيُسْتَحْيُنَّ بر لغت اهل حجاز ماخوذ از يستحيو كه در اصل
يُسْتَحْيِيُوْنَ بود وجه ضمه واو از لتساوُنَّ ياد بايد كرد ۱۲
۵ه لَتُحْوَوِيَنَّ ماخوذ از تُحْوَوَى كه در اصل تُحْوَوَوُ
بود وجهش چه لَيُهَاوَيَنَّ ۱۲ ۶ه لَتُهَدَّيَانِّ ماخوذ از تُهَدَّيَانِ
كه در اصل تُهَنْدَيَانِ بود وجهش از سابق معلوم ۱۲ ۷ه لَيُرَيَانِّ
ماخوذ از يُرَيَنَّ كه در اصل يُرْأَيَنَ بود طريقش معلوم ۱۲ ۸ه
لَتُجُوجِيَنَّ ماخوذ از تُجُوجِي كه در اصل تُجُوجُوُ بود وجهش
مكرر معلوم ۱۲ ۹ه لَتُتَاوَيَانِّ ماخوذ از تُتَاوَيَانِ بر قياس
صحيح ۱۲ ۱۰ه لَتُحْلَوْلَوُنَّ ماخوذ از تُحْلَوْلَوْنَ كه در اصل
تُحْلَوْلَوُوْنَ بود وجهش در لتساوُنَّ گذشت ۱۲

۱۳ه لَتُسْتَحْيِيِنَّ ماخوذ از تُسْتَحْيِيْنَ بر لغت بني تميم كه در اصل
تُسْتَحْيِيِيْنَ بود وجهش در لتتاوَيِنَّ گذشت ۱۲ ۱۴ه لَتُسَاوِيَانِّ
ماخوذ از تُسَاوِيَانِ كه در اصل تُسَاوِوَانِ بود وجهش بادنى
تامل واضح ميشود ۱۲ ۱۵ه لَتُثَوَّيَانِّ ماخوذ از تُثَوَّيِنَ كه در اصل
تُثَوَّوِيْنَ بود وجهش معلوم ۱۲ ۱۶ه لَأُتَاوَيَنَّ ماخوذ از أُتَاوِي
كه در اصل أُتَاوِيُ بود ۱۲ ۱۷ه لَنُحْوَاوَيَنَّ ماخوذ از
نُحْوَاوِي كه در اصل نُحْوَاوِوُ بود ۱۲

مضارع معروف بنون خفيفه و لام تاكيد

۱ه لَيَنْهَوِيَنْ ماخوذ از يَنْهَوِي كه در اصل يَنْهَوِوُ بود ۱۲
۲ه لَيَجُوجُنْ ماخوذ از يَجُوجُوْنَ كه در اصل يَجْوَجُوُوْنَ
بود كه در حذف واو جمع بوجه مذكور در ليستحيُنَّ ۱۲ ۳ه لَتَحْلَوْلِيَنْ
ماخوذ از تَحْلَوْلِي كه در اصل تَحْلَوْلِوُ بود وجه آن چه ليحلولين ۱۲
۴ه لَتَحْوَاوِيَنْ ماخوذ از تَحْوَاوِي كه در اصل تَحْوَاوِوُ بود وجهش
وجه لتحلولين ۱۲ ۵ه لَتَتَاوَوُنْ ماخوذ از تَتَاوَوْنَ كه
در اصل تَتَاوَوُوْنَ بود وجه ضمه واو و علامت جمع از بيان
ليستحيُنَّ واضح ۱۲ ۶ه لَتَحْوَوِنْ ماخوذ از تَحْوَوِيْنَ كه در
اصل تَحْوَوِيِيْنَ بود چون لام در اول در آمد و نون خفيفه بعد حذف نون اعرابي
در آخر دو ساكن جمع شدند يا و نون خفيفه بجهت استغنا
بكسره و اختصار كلمه ياي علامت محذوف شد چنانكه در
قولي الحق مگر فرق اينكه در دو كلمه مده را كه باجتماع ساكنين
حذف ميشود در كتابت باقي دارند و در يك كلمه از كتابت هم
بيندازند ۱۲ ۷ه لَأَسْتَحْيِيَنْ ماخوذ از أَسْتَحْيِي كه در اصل
أَسْتَحْيِيُ بود بر لغت حجاز و شرحش معلوم ۱۲ ۸ه لَتَسْتَحِيِنْ
ماخوذ از تستحي بر لغت بني تميم و وجهش معلوم ۱۲

مضارع مجهول بانون خفیفه ولام تاکید

لتهتدین ماخوذ از یهتدی که در اصل یهتدی بود نون خفیفه مثل ثقیله میخواهد که در پنج کلمه یعنی واحد مذکر غائب و حاضر و مؤنث غائبه و هرو صیغه متکلم ما قبل مفتوح شود والف قابل حرکت نبود لهذا یا که الف عوض او آمده بود باز آمد ۱۲

لتهتدون ماخوذ از یهتدون که در اصل یوتدیون بود اصلش لیوتدون لفیف مقرون واوی بروزن یجتنبون واو فاکلمه باب افتعال تا شود و همچنین یا و در تا ادغام گردد و واو لام کلمه بسبب وقوع در زائد بر سوم یا و فتح ماقبل یا شد و یا الف و باجتماع ساکنین بیفتاد و واو علامت جمع که درینجا غیر مده است برای رفع اجتماع ساکنین بحرکت مناسب یعنی ضمه متحرک گردید ۱۲ لتهاوین مثل لیهاوین

لتتادین مثل لاتتادین ۱۲ لتحوودن ماخوذ از تحوودن که در اصل تحووون مثل یتحلوون در قلب واو کلمه بیاء و یا بالف و حذف آن باجتماع ساکنین و ضمه واو علامت جمع برای زوال اجتماع ساکنین بسبب آنکه غیر مده است ۱۲

لتشوین مثل لتادین در تحریک یا بکسره لاترین ماخوذ از ترین که در اصل ترایی بود بتخفیف همزه بقاعده مذکوره چند بار و نون خفیفه درین محل ماقبل خود مفتوح میخواهد والف قابل آن نبود لهذا یا را باز آوردند ۱۲ لتوقین بر اصل بر قیاس صحیح

امر معروف

لیتحلولی در حذف یای مبدل از واو کلمه بسبب جزم مثل لم یتحلو ۱۲ لیحواویا مثل لم یحوویا در قلب واو بیا ۱۲ لیهادوا مثل لم یجوجوا در قلب واو و حذف

یا بالتقای ساکنین و حذف نون اعرابی بسبب جزم ۱۲ لیجوو مثل لم یجوو ۱۲ لتشویا ماخوذ از تتشویان که در اصل تتشویان بروزن تتقبلان بود ابدال تا بثا و ادغام ثا در ثا در لم تشوین گذشت و نون اعرابی بلام امر افتاد و همچنین تا بدل شود با حروف ده گانه باقیه مذکوره تحت مدین و در انها مدغم گردد ۱۲ لیجوجین ماخوذ از یجوجین که در اصل یجوجون بود ۱۲ لتستحی ماخوذ از تستحی بر لغت بنی تمیم بعد حذف علامت مضارع و یافتن بعد ساکن چون الف وصل مکسور در آمد بوقف حرف علت از آخر بیفتاد چنانکه در لم تستح بلم حرف علت از آخر ساقط گردید ۱۲ تاوّیا ماخوذ از تتاویان بعد حذف علامت مضارع چون مابعد متحرک بود خواستند که آخر را ساکن کنند چون نون بود بیفتاد ۱۲ اشاووا ماخوذ از تتشاوون که در اصل تتشاوون بود طریق اخذ بر قیاس تاویا ۱۲ تادی ماخوذ از تتادین که در اصل تتادوین بود فطریق بنا معلوم ۱۲ وقیا را از تقویان بنا نمودند و طریقش باندک تامل ظاهر میشود ۱۲ هدین مخاطبه امر و ماضی معروف صورةً یکسان و اصلاً مختلف چه اصل ماضی معروف اهتدین بفتح دال بروزن اجتنبن و امر حاضر معروف بکسر دال بروزن اجتنبن و طریقه بنایش معلوم ۱۲ لاتلِ ماخوذ از اتلی در اصل وتلی بود لام کلمه بسبب لام امر افتاد و قاعده ادغام گذشت ۱۲ لیجز ماخوذ از یجزی در اصل یجزی بود حذف

لام بسبب لام وسقوط ہمزہ بقاعدۂ ماسبق ۱۲

امر مجہول

در حذف حرکت وحرف علت ونون اعرابی از اخیر مثل امر معروف وکُوا نِیْنَ اعلال امر مجہول ونون تاکید آن مثل قُوا اِیْنَ اعلال مضارع مجہول ونون تاکید آن ونہی بر قیاس لم در تعلیل ونون تاکید آن بر قیاس نون تاکید مضارع

اسم فاعل

ه١٦ مُہْتَدٍ در اصل مُہْتَدِیٌ تا دال شد و در دال ادغام گردید و فا مفتوح یا مکسور چنانکہ در ہدی مذکور شد لیکن چون ضمہ ر یا بسبب ثقل ساقط شد یا باجتماع ساکنین بیفتاد ۱۲ ه۹ مُحْوَوِیَانِ در اصل مُحْوَوِوَانِ واو یا شد چنانکہ در مُہْوِیَانِ وبس ۱۲ ه١٤ مُسْتَحْیُوْنَ در اصل مُسْتَحْیِیُوْنَ بر لغت حجاز یا افتاد ۱۲ چنانکہ در یَسْتَحْیُوْنَ گذشت ۱۲ ه١٢ مُحْوَاوٍ بَیْدُوْرٌ اصل مُحْوَاوِوٌ واو یا شد بضابطہ یَحْوَوِیْنَ ۱۲ ه١٣ مُحْلَوْلِیَتَانِ در اصل مُحْلَوْلِوَتَانِ واو یا شد چنانکہ در تحلولیان گذشت ۱۲ ه١ مُتَسَاوِیَاتٌ در اصل مُتَسَاوِدَاتٌ واو لام کلمہ یا شد بقاعدۂ مذکورہ مُحْلَوْلِیَتَانِ وتای تفاعل سین شد و در سین ادغام گردید چنانکہ چند بار گذشت ۱۲

اسم مفعول

ه٤ مُتَأَوًّی در اصل مُتَأَوَّیٌ بود یا الف شدہ باجتماع ساکنین بیفتاد ۱۲ ه مُثْثَوَیَانِ در اصل مُثْثَوَوَانِ لہ تا ثا وادغام ثا در ثا بقاعدۂ اِثَّوَیْتُمَا

قلب واو بیا بضابطۂ تحلولیان ۱۲ ه١١ مُسْتَمْحُوْنَ اصل مُسْتَمْحِیُوْنَ یا بقاعدۂ تادّی الف شد و باجتماع ساکنین بیفتاد ۱۲ ه مُتَأَوَاةٌ در اصل مُتَأَوِیَةٌ بتحرک وانفتاح ماقبل یا الف شد ۱۲ ه١٢ مُجْوَجَیَتَانِ در اصل مُجْوَجَوَتَانِ بود واو بقاعدۂ تحلولیان یا شد وبس ۱۲ ه١٣ مُحْلَوْلِیَاتٌ در اصل مُحْلَوْلِوَاتٌ واو یا شد بقاعدۂ تحلولیانِ ۱۲

صرف صغیر

ه١٦ اِتَّلٰی در اصل اِوْتَلٰی واو فای افتعال تا شد و تا در تا ادغام گردید و یای لام کلمہ بقاعدۂ ہدی الف گشت ۱۲ ه١٥ یُجَوْجِیْ در اصل یُجَوْجِوُ بود واو اخیر بقاعدۂ ہودی یا شد وضمہ از یا بضابطۂ یدی ساقط گردید ۱۲ ه١٣ اِحْلِیْلَاءٌ در اصل اِحْلِوْلَاوٌ بود واو اخیر بسبب افتادن بعد از الف زائدہ ہمزہ گردید و واو وسط کلمہ بسبب سکون خود وکسر ماقبل یا گشت ۱۲ ه١٣ حُلَیْلِیٌ ماخوذ از احلیلاء و بعد حذف الف برای وزن فُعَیْلِیْلٌ اول را ضمہ دادند وثانی را فتحہ و در ثالث یا خود موجود بود و مابعد یا را مکسور گردانیدند الف بسبب کسر ماقبل یا شد ۱۲ ه١٣ والجمع حَلَالِیُّ ماخوذ از احلیلاء بعد حذف ہمزہ از اول ویا از رابع حرف اول وثانی را فتحہ دادند و در ثالث الف تکسیر فزودند و چون رابع را برای وزن جمع منتہی الجموع بکسر گردانیدند الف بسبب کسر ماقبل یا شد وہمزۂ اخیرہ مبدلہ از واو بسبب بودن یای ساکنہ زائدہ ماقبل خود بیا منقلب شد و یا در یا ادغام گردید ۱۲ ه١٢ یُحْوَاوِیْنَ تا لُمَّ یُہْیَاوِ معلوم ۱۲

له مُسَنَّا و در اصل مُسَنَّاوِوٌ بود واو اخیر بقاعدهٔ ہووی یاشد و یا بضابطهٔ مُهْدٍ بیفتاد ۱۲ له مُسَيْنِي ماخوذ از مسناو و بعد حذف زوائد که یک سین و الف است برای وزن تصغیر چون اول را ضمه دادند و ثانی را فتحه و سوم جا یای تصغیر افزودند و ما قبل حرف اخیر را کسره مسیو و حاصل شد و او اخیر بقاعدهٔ ہووی یا شد و بضابطهٔ مُهْدٍ بیفتاد مُسَيْنِي شد و بعد ز اُسَيْوِدٌ ادغام شد ۱۲ له و الجمع مساوٍ ماخوذ از مساوو بعد حذف زائد یعنی یک سین حرف اول و ثانی را فتحه دادند و در سوم جا الف جمع افزودند خواستند که ما بعد الف جمع را کسره دهند الف بود و آن لیاقت حرکت نداشت بواو بدل ساخته کسره دادند و او متوسطه بسبب کسرهٔ ما قبل یا شد مساوی گشت و او اخیر بقاعدهٔ مرمی یا شد و در یا مدغم گردید مساوی بر وزن مفاعیل گردید یک یا را برای تخفیف بینداختند بر وزن مفاعل گردید و ترا میرسد که بگوئی بعد حذف زواید یعنی یک سین و الف فاعل از مساو و برای بنای وزن مفاعل حرف اول و ثانی را فتحه دادند و سوم جا الف جمع افزودند و ما بعد الف جمع چون مکسور بود بر حالش گذاشتند و او اخیر بسبب وقوع آن در طرف و کسر ما قبل یا شد و یا از اخیر برای تخفیف مثل جوادٍ بیفتاد ۱۲ له تُوُوْدِيَ ماخوذ از تَادَى حرف اول و ثانی را برای بنای مجهول چون ضمه دادند الف بسبب ضمهٔ ما قبل واو شد و ما قبل اخیر را کسره دادند ۱۲ له يَتَادَّى

در اصل يَتَادَوِيُ بود یا بقاعدهٔ مشهوره الف گردید ۱۲ له هِدَّاءٌ در اصل اِهْتِدَاءٌ بود دال عین افتعال با تا دال شد و در دال ادغام گردید و حرکت تا بفا آمد و همزهٔ وصل باستغنا بیفتاد و یای اخیر بسبب وقوع آن بعد الف زائده همزه گشت ۱۲ له هُدَيٌّ ماخوذ از هِدَّاءٌ بعد حذف زوائد یعنی یک دال و الف اول را ضمه دادند و ثانی را فتحه هُدَيْءٌ شد و همزه بقاعدهٔ مذکوره هُدَيِّي یا گشت و در یا ادغام گردید ۱۲ له هَدَادٍ ماخوذ از هِدَّاءٌ که در اصل اِهْتِدَاءٌ بود بعد حذف زوائد یعنی الف وصل از اول و تا حرف اول و ثانی را فتحه دادند و در سوم جا الف مفاعل افزودند و حرف ما قبل اخیر الف قابل حرکت نبود بواو بدل ساخته کسره دادند هداوی شد و یا بقاعدهٔ جوازٍ بیفتاد ۱۲ له لیرین تا لم تتها و بیان اینها معلوم له مُتَّوًى در اصل مُتْتَوَيٌ بفتح ما قبل اخیر بقاعدهٔ اثوبتما تا ثا شد و در ثا ادغام گردید و یای اخیر بقال و ن متادی الف شد و افتاد ۱۲ له و التصغیر مثیو ماخوذ از مُثْتَوَيٌّ بعد حذف زائد برای بنای تصغیر اول را فتحه دادند و ثانی را کسره و در سوم جا یای ساکن تصغیر افزودند و ما بعد یا را کسره دادند مُثَيْتِوٌ شد ۱۲ له و الجمع مَثَاوٍ ماخوذ از مُثْتَوَى بعد حذف زائده بقاعدهٔ مسلو مثاو گردید ۱۲ له اَرِ در اصل اَرْإِيُ بر وزن اَکْرِمْ بود همزه بقانون اری افتاد و یای اخیر بضابطهٔ اِسْتَحِي ساقط گردید ۱۲ له لِتَسْتَاوَ تا لَا يُرِيَنَّ از قوانین سابقه باندک تامل واضح میشود ۱۲

تمت

زبدہ جواناموئی

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

سوال قُرِئْنَ چیست جواب صیغہ جمع مونث غائب اثبات فعل ماضی مجہول وزن قُتِلْنَ سَبَّ مُعْتِی چیست جـ صیغہ جمع مذکر امر حاضر معروف اصلش اِسْاَرُوْا بروزن اِنْتَحُوْا ہمزہ ثقلیہ بقاعدہ یَیْسَلُ افتاد والف وصل بجہت استغنا ونون وقایہ ویای ضمیر واحد متکلم در آخر لاحق گردید سَنْ لَنَّتِیَا چیست جـ صیغہ وحدان حکایت نفس متکلم نفی تاکید بلن در فعل مستقبل معروف اصلش لَنْ اَدْءِیَ بروزن لَنْ اَتْمُرَ ہمزہ بقاعدہ قد افلح افتاد یا کہ لام کلمہ بود بقاعدہ رمی الف شد لیو یا گردیدوا و بقاعدہ مرمی یا شد و در یا ادغام گردید سَنْ اَنِمُ چیست جـ صیغہ وحدان حکایت نفس متکلم اثبات فعل مضارع معروف اصلش اَانْ اَکَاَمُ بروزن اِنْ اُفتح ہمزہ کہ عین کلمہ بود بقاعدہ یَیْسَلُ و ہمزہ اولی بقاعدہ قد افلح افتاد و نون بجہت قرب مخرج بالام بدل شدہ مدغم گردید سَنْ دَارُکُمَا چیست جـ اسم فاعل جمع مذکر در اصل اَرِیُوْنَ بود یا افتاد چنانکہ در رامیون و نون وقت اضافت سبوکہا ساقط شد سَنْ لَمِیْرِی چیست جـ صیغہ واحد مونث امر حاضر معروف اصلش لِمُتَرِی بروزن تُعْتَرِی کسرۂ ہمزہ بمیم دادند و بقاعدہ ذیب بیا بدل کردند سَنْ لَنْلَنْ چیست جـ صیغہ وحدان حکایت نفس متکلم نفی تاکید بلن در فعل مستقبل معروف اصلش لَنْ اَلَاَنْ بروزن لَنْ اَنْتَحَ ہمزہ عین کلمہ مثل یَیْسَلُ و ہمزہ علامت مضارع مثل قد افلح افتاد سَنْ لَمْ اُلَّ چیست جـ صیغہ وحدان حکایت نفس متکلم نفی جحد بلم در فعل مستقبل مجہول در اصل لَمْ اُاْلَانْ بروزن لَمْ اُفتح ہمزہ اولی بقاعدہ قد افلح و ثانیہ بقاعدہ یَیْسَلُ افتاد و لَمْ اَنْ شد نون بجہت قرب مخرج لام گردید و در لام ادغام شد چنانکہ نزد بعضے در لَمْ یَکُنْ سَنْ یُوْمِرَ چیست جـ صیغہ واحد مذکر غائب اثبات فعل ماضی مجہول بروزن قُوتِلَ سَنْ تَجُوْبِیْنَ چیست جـ صیغہ جمع مونث حاضرہ اثبات فعل ماضی مجہول بروزن تُقُوْبِلْنَ سَنْ لَتَیَاْنَتَنَانِّ چیست جـ صیغہ جمع مونث حاضرہ لام تاکید با نون ثقیلہ در فعل مستقبل معروف اصلش بفتح تا بروزن لَتَفْعَلْنَانِّ تا را کسرہ

زبده تشحید ... الرحیم

سؤال ... القوم ... چیست

جواب صیغهٔ واحد امر حاضر معلوم با نون خفیفه ... [illegible]

... بود چون القوم در آخرش ... نون خفیفه ... [illegible]

... نون ساکن ... بالتقای ساکنین ... [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

خاتمة الطبع

الحمد لله والمنه که این کتاب مفید طلاب معروف به پنج گنج مشتمل بر پنج رسائل که هر یکی باعتبار افادت گنج مستقل است بماه رجب المرجب سنه [illegible] هجری باهتمام کمترین محمد قمر الدین حلیهٔ طبع در بر کشید و منظور نظر اصحاب ناظرین گردید۔

[illegible]